

ROB P.W.J.M. VAN DER HEIJDEN

TUSSEN ANGST EN HONGER. FACETTEN VAN HET LEVEN IN DE OOSTELIJKE MIJNSTREEK TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG

Vijftig jaar geleden werden grote delen van het 'Land van Herle', na bijna viereneenhalf jaar nazi-juk, op 16, 17 en 18 september 1944 bevrijd door Amerikaanse soldaten. Op 20 september was bijna heel Zuid-Limburg ontzet. De bevolking van Rimburch (2 oktober), Kerkrade (5 oktober) en Vaals (20 oktober) moesten echter nog enkele angstige weken wachten voordat zij hun vrijheid herkregen tijdens de Amerikaanse aanval op de Westwall. In deze literatuurstudie worden minder belichte facetten van de Tweede Wereldoorlog beschreven. Er is na bestudering van met name regionale studies vooral aandacht voor de gevolgen voor het dagelijks leven tijdens de Tweede Wereldoorlog. Minder aandacht wordt besteed aan de vaak beschreven militaire operaties, de jodenvervolgving en het verzet, waarop onlangs A.P.M. Cammaert promoveerde.¹

Oorlog op komst

De Tweede Wereldoorlog kwam niet uit de lucht vallen. Het proces van militarisering was tijdens de jaren dertig duidelijk zichtbaar. Autoritaire leiders als Hitler (Duitsland), Mussolini (Italië), Franco (Spanje) en Salazar (Portugal) bepaalden in die jaren van massawerkloosheid in belangrijke mate het Europese nieuws met hun oorlogszuchtige politiek en economische successen. Deze economische successen waren mede het gevolg van hun militariseringspolitiek. Een autoritaire bestuursvorm, waarin

burgerlijke vrijheden als de vrijheid van meningsuiting niet veilig waren, leek betere resultaten op te leveren dan de politiek verdeelde democratieën. De Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) van ir. Anton A. Mussert, opgericht in 1931, was de belangrijkste Nederlandse representant van dat totalitarisme. De eerste jaren had de NSB, ook in Limburg, de wind mee. Een steeds sterkere tegenwind kwam ondermeer uit kerkelijke hoek, zoals ook blijkt uit de stellingname van onze Limburgse bisschop mgr J.H.G. Lemmens in 1936, dat het volk beschermd moest worden tegen zijn vijanden, rode zowel als bruine. Onder meer als gevolg van kerkelijke sancties op het NSB-lidmaatschap nam het ledental van die beweging weliswaar af, maar verdwenen de nationaal-socialisten zeker niet uit ons gewest. Omdat het Rijnland inmiddels bij het Derde Rijk was ingelijfd, kon men - zoals Trees Spitz-Jaspers uit Klimmen verhaalde - in onze regio, met zijn veelvuldige grenscontacten, weten dat de praktijk van het nationaal-socialisme niet alleen werkgelegenheid bracht, maar ook onderdrukking. Trees Jaspers, die tijdens de oorlog tot het verzet was toetgetreden en vervolgens tot de Stoottroepen, had tijdens het Interbellum (1919-1939) niet eens zo'n slecht beeld van de Duitsers. "Welnee, ik kwam vóór de oorlog als jong meisje tijdens de vakantie geregeld in Aken, waar mijn zusje paardrijles kreeg. Ik vond het schitterend te zien hoe daar door de

jeugd massaal sport werd bedreven. Gedisciplineerd, keurige kleding, ja dat maakte toch wel indruk. Thuis vertelde ik er wel eens over aan mijn moeder. 'Kind', zei ze dan, 'wees blij dat ons hier niks van bovenaf dwingend wordt opgelegd.' Zij zag toen al de gevaren van het nationaal-socialisme.²

Overigens was het leven in het Limburgse grensland sinds augustus 1939 als gevolg van de toegenomen spanning niet meer echt aangenaam. De overheid had maatregelen getroffen om een eventuele Duitse inval te bemoeilijken. Zo

voelden de verscherping van de formaliteiten aan de grens door de Duitse overheid. Er werden tal van bedevaarten voor de vrede georganiseerd. In Maastricht werd tijdens een bidweg voor de vrede de noodkist van Sint Servaas rondgedragen. Zou het ons toch lukken om evenals in 1914 buiten de Europese oorlog te blijven of zouden we erdoor getroffen worden? In de grensgemeenten wist men het antwoord eigenlijk al. Daar werden namelijk voorafgaande aan de inval aan de andere kant van de grens veel zwaar legermaterieel en Duitse soldaten waargenomen. Bovendien werd men vaak 's nachts opgeschrikt door nachtelijke oefeningen van de soldaten van het Derde Rijk. De stemming kan in onze regio dan ook getypeerd worden als onbehaaglijk dreigend.³

De inval en het eerste oorlogsjaar

De hoop om niet betrokken te raken bij de aanstaande Europese oorlog spatte op 10 mei 1940 uiteen. In de vroege ochtend trokken Duitse troepen ons land binnen. De 7e divisie van het IVE Armeekorps (Bingelrade), de 18e divisie van het IVE Armeekorps (Waubach en Heerlerheide), de 35e divisie van het IVE Armeekorps (Terwinselen, Heerlen, Kunrade, Klimmen), de 4e pantserdivisie van het XVIe Armeekorps (De Locht, Sempelveld, Eys, Wylre) en de 269e divisie van het XXVIIe Armeekorps (Vaals, Vijlen, Mechelen) trokken door de Oostelijke Mijnstreek op weg naar België en Frankrijk. Even na drie uur 's nachts werd de grens overschreden. Vanaf dat tijdstip hoorde men Duitse vliegtuigen. Anderhalf uur later werden de eerste invallers opgemerkt in de omgeving van Heerlen. Na de moderne goed uitgeruste voorhoede, kwam de grote tros van het Duitse leger, een eindeloze stoet met alles wat ook maar kon rijden, zelfs met paarden bespannen karren. De Neder-

Jos. H. Lemmens (Schimmert 1884-1960) volgde in 1932 mgr. Schrijnen op als bisschop van Roermond. Hij werd bekend als groot Mariavereerder. Ook nam hij krachtig stelling tegen extreem rechts. Deze foto werd genomen tijdens een van de Limburgse Katholieekendagen in de dertiger jaren. (SAH, fotocoll. nr. 9998)

werd op 28 augustus 1939 de algemene mobilisatie afgekondigd en op 1 november de staat van beleg in de Peel- en Maas-gemeenten. In Heerlen werd de staat van oorlog afgekondigd op 1 september 1939 en de staat van beleg op 13 april 1940. Er werden wegversperringen aangelegd en schuilkelders gegraven. Schendingen van de Nederlandse soevereiniteit en de Duitse inval in Polen deden de spanning verder oplopen. We zagen de uit Duitsland vertrekkende Amerikaanse en Britse staatsburgers, en

landse weerstand tegen deze oppermachtige vijand was in Zuid-Limburg minimaal. De bevolking gedroeg zich in het algemeen gereserveerd, evenwel niet demonstratief of beledigend. Daartoe gaven de goedbewapende Duitse soldaten door hun in het algemeen correct gedrag ook geen aanleiding. Ze zorgden nauwelijks voor overlast als gevolg van de strikte voorschriften voor hun gedrag in bezet gebied. Ze lieten de marken rollen. Op dat moment was de bevolking van de Mijnstreek (nog) niet anti-Duits. Zeker in de gedeeltelijk Duitstalige zuid-oosthoek voelde men zich verwant aan de Duitse cultuur. De inval leidde echter tot een verandering. In een aantal kerken werd tot aan de inval de eredienst nog in het Latijn en Duits gehouden. Daarna behoorde het gebruik van de Duitse taal tot het verleden en werd die taal door het Nederlands vervangen.

De gevoelens ten opzichte van de Duitsers waren veranderd, maar men schikte zich in eerste instantie grotendeels in de nieuwe situatie. Dat blijkt ook uit de oproep van burgemeester Van Grunsven van Heerlen van 14 mei 1940, waarin deze de bevolking maande tot rust om de bezetter geen aanleiding te geven tot het nemen van maatregelen. Hij beëindigde zijn oproep nog met "Leve de Koningin! Leve ons Vaderland." Nederland was verslagen en onze militairen werden na de capitulatie als krijgsgevangenen naar Duitsland weggevoerd. In ons bezet land namen de Duitsers het bestuur spoedig ter hand. Men moest vuurwapens inleveren, postduiven opsluiten en mocht geen "opruimende" berichten verspreiden die afkomstig waren van geallieerde radio-zenders. De bevolking heeft de voorschriften van de bezetter en de eigen bestuurders, die slechts het handhaven van orde en rust beoogden, gewillig opgevolgd. De terugkeer van de krijgsgevangenen op 15 juni 1940 heeft waarschijnlijk bij

gedragen aan die houding. Het gewone leven herstelde zich dan ook snel.⁴

Op de eerste prachtige ochtend van de inval werd de Mijnstreek bezet en het openbare leven verstoord. De Duitsers stelden echter dat alles normaal moest doorgaan, dat iedereen aan het werk moest gaan en dat Duitsland niet in de binnenlandse aangelegenheden zou ingrijpen. De bevolking probeerde vervolgens zoveel mogelijk terug te keren naar een enigszins normaal leven. Dit werd vergemakkelijkt doordat het front vrij snel op een grote afstand kwam te liggen. Na enkele dagen draaiden de mijnen dan ook al weer. De transportsector daarentegen ondervond nog hinder van opgeblazen bruggen, van ontbrekende (gevoerde) transportmiddelen en van benzineschaarste. Het personenverkeer herstelde snel, uitgezonderd het vervoer per spoor. Zo functioneerden de autobusdiensten en de trams na enkele dagen al weer. Eind mei begonnen de spoorwegen weer met een bescheiden dienstregeling. Vervolgens kwam ook de scheepvaart op Juliana-kanaal en Maas weer op gang.

Al spoedig leek het economisch zelfs beter te gaan. De welvaart leek toe te nemen. De beperkte rantsoenering werd wél als hinderlijk ervaren. Het herstel van de oorlogsschade werd krachtadig aangepakt. Materieel zag men de toekomst dan ook niet somber in. Wel was men bang voor inflatie, maar de oorlog leek na het instorten van de Franse tegenstand spoedig voorbij. Het had er alle schijn van dat het Duitse leger onverslaanbaar was. Men schikte zich toen dan ook in de situatie en meende dat die vreemde oorlog voor ons voorbij was. Het geld begon vlotter te rollen, ook in de horeca, waar braspartijen en cafézies toenamen. In eerste instantie konden velen de gematigdheid van het nieuwe regime waarderen, maar de vaak toch al gereserveerde gevoelens

jegens de Duitse bezetters veranderden in een negatieve houding toen Duitse maatregelen de bevolking in toenemende mate troffen. De eerste maatregel die weerstand bij de bevolking opriep, was de gijzeling van burgers in juli 1940 als represaille-maatregel voor de internering van de Duitsers in Nederlands-Indië.⁵

Toenemende repressie

De NSB sympathiseerde reeds voor de oorlog met Hitler-Duitsland en collaboreerde tijdens de oorlog. Er waren overtuigde nationaal-socialisten en zogenaamde brood-NSB'ers, die min of meer noodgedwongen - uit armoede of werkloosheid - collaboreerden. De Duitsers slaagden er evenwel niet in om de Nederlanders massaal voor hun ideologie en strijd te winnen. Er ontstond dientengevolge een scheidslijn tussen goed en fout, tussen de meerderheid van de bevolking en de Duitsgezinden. Die scheidslijn werd scherper naarmate de nieuwe orde steeds meer maatregelen nam die diep ingrepen in het leven van de bevolking. In stilte keerden zich dan ook steeds meer mensen tegen de bezetter.⁶

inval angst en ellende, doden en gewonden onder de burgerbevolking en materiële schade veroorzaakt. Bovendien nam de repressie door de bezetter toe. Onwielgevallige schoolboeken werden verboden. De Nederlandse vlag mocht men niet meer uitsteken. Gemeente- en provinciaal bestuur werden door de nationaal-socialisten overgenomen. De Nederlandse munt werd in maart 1942 ingetrokken. Koperen, tinnen, nikkel en loden voorwerpen moesten in juni 1941 ingeleverd worden. Vanaf juli 1942 werden de klokken ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie grotendeels verwijderd en omgesmolten. Er werden gijzelaars genomen onder de vooraanstaande burgers. In mei 1943 moest men zijn radio inleveren om te voorkomen dat de bevolking naar de berichten van de BBC of van Radio Oranje luisterde. Voorheen luisterde men ook naar de geallieerde zenders, maar toen boekten de Duitsers nog militaire successen. Toen de krijgskansen zich tegen hen keerden, werd het luisteren naar berichten uit het andere kamp verboden. De prijs van oude radio's, die men in plaats van de eigen radio inleverde, steeg op de zwarte markt tot wel vijfhonderd gulden. Bovendien werd er geknoeid bij de registratie van ingeleverde toestellen. Om de verschillen tussen de fictieve en feitelijke cijfers te verdoezelen, werd in Heerlen de opslagplaats in brand gestoken.⁷

WANNEER VERDUISTEREN?	
VRIJDAG 3 APRIL.	
Zon onder	20.16
Zon op	7.12
Maan op	22.55
Maan onder	8.37

Vanwege het gevaar voor bombardementen kwam de nacht in een ander daglicht te staan (Limburgsch Dagblad, april 1942)

Het leven werd tijdens de Tweede Wereldoorlog nog minder aangenaam dan tijdens de crisisjaren. Dat was zeker niet alleen te wijten aan de voedselschaarste. Bombardementen door geallieerde vliegtuigen - met onder meer brandbommen - hebben vanaf de Duitse

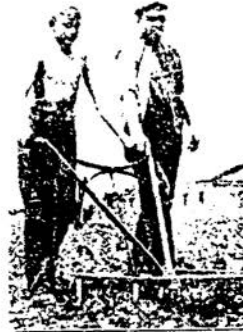
Met de Duitse bezetter als gezamenlijke vijand was er een schijnbaar gesloten front van protestanten, humanisten, rooms-katholieken, liberalen, socialisten, antirevolutionairen en christelijk-historischen ontstaan. Zij waren in hun verdeeldheid eensgezind in de afwijzing van de Duitse overweldiger, zijn nationaal-socialistische ideologie met haar afschuwelijke praktijken en in de gedachte dat er bij de bevrijding een Nederlands volk met een eigen karakter

en een eigen identiteit zou zijn. Alleen de communisten participeerden niet in de brede verzetsbeweging. Zij bestreden het nationaal-socialisme en de Duitse bezetter vanuit hun eigen ondergrondse organisatie.⁸

Onvrijheden

Dat de vrijheid van meningsuiting aan banden was gelegd, heeft men in Heerlen geweten. Een nu onschuldig ogende demonstratie van met name MTS-studenten op de derde verjaardag van prinses Beatrix, 31 januari 1941, had tot gevolg dat Heerlen een boete van f 100.000,- werd opgelegd. Wat was er aan de hand? Aanvankelijk liepen ongeveer honderd Heerlense scholieren bij het postkantoor met schooltassen, waaruit sinaasappelen staken. Al snel begon men binnen de groep, die inmiddels tot circa driehonderd jongeren was uitgegroeid, de appeltjes van oranje naar elkaar te gooien. Er verschenen geüniformeerde nationaal-socialisten en er ontstond een handgemeen tussen een kantoorbediende en een Duitse boekhandelaar, mogelijk iemand uit de NSB-boekhandel 'De klimmende leeuw', die een passerend meisje haar Oranjespeld had afgerukt. Het duurde anderhalf uur voordat de politie de rust had hersteld. Commissaris van politie Offermans werd door de bezetter gearresteerd. Ook de pers werd geconfronteerd met het aan banden leggen van de vrijheid van meningsuiting. Kranten die niet in de nazi-pas wensten te lopen, zoals de in Kerkrade verschijnende 'Zuid-Limburger', het 'Limburgsch Dagblad' en het katholiek dagblad 'De Maasbode', werd een verschijningsverbod opgelegd of kregen geen papier meer. Vanaf 1941 verschenen nog alleen gelijkgeschakelde kranten, zoals de 'Limburger Koerier'. Daarnaast was een illegale, ondergrondse pers ontstaan, waaronder Vrij Nederland, Ons Volk, De Waarheid,

Oranjetrouw en Christoffoor, waarvan de berichtgeving aanzienlijk verschilde met die van de gelijkgeschakelde media.⁹

OOSTLAND ROEPT! 1
Ja, ook jou. Europa heeft boeren nodig, veel boeren, om de uitgestrekte gebieden in het Oosten te bewerken. Germaansche boeren moeten het zijn. Kerels, die weten van zappen en die als het noodig mocht zijn hun grond kunnen verdedigen. Ook jij kunt boer worden. In den Germaanschen Landdienst worden jongens en meisjes van 14-16 jaar opgenomen, die later in het Oosten willen koloniseren.
Meld je daarom aan bij den
Germaanschen Landdienst,
Koningslaan 9 - Utrecht

Het 'Oostland' ging door de Russische opmars snel verloren, maar de 'Germaanschen Landdienst' bleef ook in Zuid-Limburg adverteren. (Limburger Koerier, april 1944)

Ook de andere grondwettelijke vrijheden werden door de nieuwe orde vertrappt. Zo bleef van de vrijheid van vereniging weinig over. Niet welgevallige instellingen en verenigingen, zoals de Heerlense harmonieën 'Sint Gerardus' en 'Voorzorg', de 'Sociale Hulpdienst Heerlerbaan', de stichting 'Sanatoriumfonds der Marechausseevereniging van Heerlen', de buurtvereniging 'Kampstraat' en verschillende Oranje-verenigingen, werden ontbonden. De bezittingen en kasgelden zouden overgemaakt moeten worden aan de commissaris voor niet-commerciële verenigingen en stichtingen, maar de Heerlense burge-

meester Van Grunsven heeft dat, zoals Jos Hoogeveen beschreef, op bureaucratistische wijze gedwarsboomd. Organisaties die door de nationaal-socialisten gevaarlijk werden geacht, zoals de CPN, het Leger des Heils, de vrijmetselaarsloges en de Jehova's getuigen, werden al in 1940 verboden en geliquideerd.¹⁰

kerk werd evenwel als gevolg van bisschoppelijk protest ongedaan gemaakt. Het nieuwe bewind heeft de erediens zelf niet rechtstreeks belemmerd, maar wel de rol van de kerk op maatschappelijk en charitatief terrein volledig teruggedrongen ten faveure van de nieuwe orde. De nazificering, gelijkschakeling of inpassing van de sociale, culturele en charitatieve instellingen in de nieuwe, nationaal-socialistische orde veroorzaakte een fel protest van de Nederlandse katholieke kerkprovincie. De katholieke kerk bleef via het fonds voor bijzondere noden, dat gevoed werd door kerkcollectes, evenwel actief op sociaal-charitatief terrein. Ook ageerden de Nederlandse bisschoppen tegen de gelijkschakeling van de katholieke organisaties. De felle bisschoppelijke reactie op de gelijkschakeling van het RK Werkliedenverbond (RKWV) - de bisschoppen verboden de katholieken nog langer lid te blijven van het RKWV en sloten leden van NSB-mantelorganisaties uit van de heilige sacramenten - was zeer doeltreffend. Na twee maanden was nog maar vier procent van de leden van het RKWV over. Ook de Katholieke Radio Omroep (KRO), de katholieke pers en de katholieke onderwijsinstellingen ontkwamen ondanks kerkelijk protest niet aan de inlijving bij de nieuwe orde. Gezien de ontmanteling van de katholieke gemeenschap door de nieuwe orde, mag het niemand verbazen dat de katholieke kerk met haar eigen hiërarchie en apparaat in ons diocees een belangrijke rol heeft gespeeld in het moreel en feitelijk verzet tegen de bezetter. Maar niet alleen de Kerk werd getroffen door maatregelen van de nieuwe orde. Duitse politieke vluchtelingen en Nederlanders die tegen Duitsland hadden gespioneerd of zich op andere wijze bij de nazi's gehaat hadden gemaakt, namen terstond maatregelen en doken al op 10 mei 1940 onder.

GELDIGE BONNEN VOOR VOEDINGSMIDDELEN					
Els der volgende bonnen	Geeft recht op het koopen van:	Beschikbaar per persoon			
		1st	2nd	3rd	4th
5 April t/m 11 April 1942.					
18 A Brood	1 Rants.	9	18	27	18 Rants.
18 B Brood	1 Rants.	1/16	3/16	5/16	7/16 Rants.
18 C Vleesch	1/4 Rants.	1/4	3/16	5/16	7/16 R.G.
18 D Aardappelen	1/4 R.G.	1/4	3/16	5/16	7/16 R.G.
18 E Aardappelen	1/4 R.G.	1/4	3/16	5/16	7/16 R.G.
20 Maart t/m 18 April 1942.					
200 Algemeen	1 R.G.	50	100	150	1 R.G.
2-01 of 4-01 Reserve	50 Gram	500	1000	1500	500 Gram
200 Algemeen	250 Gram	500	1000	1500	500 Gram
200 Algemeen	500 Gram	500	1000	1500	500 Gram
207 261 263 269 Alg.	1 Rants.	4	4	4	4 Rants.
4-05, 4-05 Reserve	200 Gram	200	400	600	200 Gram
204 Algemeen	200 Gram	200	400	600	200 Gram
202 Algemeen	200 Gram	200	400	600	200 Gram
207 Algemeen	500 Gram	500	1000	1500	500 Gram
201 42 206 276 274 Alg.	100 Gram	300	500	500	100 Gram
18 A t/m 18 A 2deh	3/4 Liter	3	4	4	4 Liter
18 B t/m 18 B 3deh	1/4 Liter	1	1	1	1 Liter
20 Maart t/m 11 April 1942.					
19 Roter of vet	1/4 Rants.	1	1	1	1 Rants.
17 Roter of vet	1/4 Rants.	1	1	1	1 Rants.
20 Maart t/m 18 April 1942.					
271 Algemeen	550 Gram	550	1100	1650	550 Gram
4-04 Reserve	600 Gram	600	1200	1800	600 Gram

Elke week werden de bonnen gepubliceerd waarmee de rantsoenen konden worden verkregen. Zo trachtte men fraude en vervalsing tegen te gaan (LD, 2 april 1942)

Groeiend verzet

De houding van de bevolking werd voor een belangrijk deel beïnvloed door de bezetter. Daarbij zijn niet alleen maatregelen van belang geweest die de burgers persoonlijk raakten, maar ook de houding van de nationaal-socialisten ten opzichte van de Kerk. Deze kwam waar mogelijk voor haar eigen rechten en voor de mensenrechten op. De houding van verzet sprak niet alleen uit bisschoppelijke brieven, maar werd ook geëtaled door individuele geestelijken als pastoor Meulenbergh van Jabeeke, die in zijn donderpreken geen blad voor de mond nam en de bezetter aanduidde als "het bocht van de oostkant"! De nationaal-socialisten verboden het luiden van de kerkklokken en godsdienstige manifestaties buiten het kerkgebouw, zoals processies. Een verbod op collectes in de

Arbeitseinsatz

Tijdens de oorlog heeft Duitsland grote aantallen buitenlandse arbeiders ingeschakeld in de oorlogsindustrie. In het begin was er weinig verzet tegen de uitzending naar Duitsland. Men achtte het beter dat werklozen in Duitsland werkten dan dat zij hier "leeg liepen". Vaak beviel het hen in Duitsland nog niet eens zo slecht, ze verdienden een behoorlijk loon en kwamen geregeld met verlof. Toen de Duitsers in 1942 echter ook werkenden aanweezen voor de Arbeitseinsatz, nam het verzet tegen de gedwongen tewerkstelling in den vreemde toe. Met name na de nederlaag bij Stalingrad werden overal in bezet Europa (vooral jonge) mannen van huis en haard weggesleept om de produktie van de Duitse oorlogsindustrie tot het uiterste op te voeren. Overigens werd onze industrie voorzover van belang voor de oorlogsvoering, in het Duitse produktiesysteem ingeschakeld. Wie daar, bijvoorbeeld in onze mijnen, werkte, kon een kaart krijgen waarop vermeld werden: de werkgever en het feit dat de desbetreffende onmogelijk gemist kon worden, omdat zijn arbeid voor de Duitse oorlogsvoering noodzakelijk was. Overigens werkten reeds veel Limburgers traditioneel als grensgangers in de Duitse industrie. Burgemeester Van Grunsven van Heerlen heeft waar mogelijk zijn medewerking geweigerd bij de invulling van de maatregelen ten behoeve van de "Arbeitseinsatz". Het episcopaat heeft in de bisschoppelijke brief van 16 mei 1943 krachtig stelling genomen tegen de arbeidsdeportatie.¹¹

Onderduikers

In de eerste jaren van de bezetting groeide het aantal onderduikers maar langzaam. Met name communisten en verzetsmensen die bij de Duitsers bekend waren en aan arrestatie waren ontsnapt, doken onder. Bovendien werd

men royaal geholpen door goedwillende legale instanties, zoals het gewestelijke arbeidsbureau, distributiekantoor, uitreikings- of voedselbureau en de Crisis Controle Dienst (CCD). Overvallen op distributiekantoren waren nog niet nodig. De situatie veranderde evenwel in het derde jaar van de bezetting. Toen nam het aantal onderduikers met vele tienduizenden toe. Dit had meerdere oorzaken: het opnieuw in krijgsgevangenschap voeren van de Nederlandse beroepsofficieren, de verscherping van de Arbeitseinsatz, de loyaliteitsverklaring voor studenten, en het begin van de gruwelijke deportatie van de Nederlandse joden. De eerste onderduikers wisten vaak zonder veel problemen zelf hun weg te vinden via familie, vrienden en kennissen. Bovendien waren er in de eerste tijd van de bezetting niet al te veel problemen om iemand extra te voeden, zelfs niet als de distributiebonnen van de onderduiker op waren en er geen nieuwe kwamen. De rantsoenen waren nog vrij redelijk, er was vaak 'buiten de bonnen' nog wel iets te krijgen en zeker op het platteland was er in feite nog voedsel in overvloed. Er werden steeds meer officiële documenten, zoals Ausweise, Bescheinigungen en levensmiddelenkaarten vervalst, later zelfs op professionele wijze door de falsificatie-centrale. Maar naarmate het aantal onderduikers toenam, werd het vinden van adressen steeds moeilijker en werden de problemen om aan het eten te blijven groter. In het roerige jaar 1943 kreeg het verzet steeds meer vorm. De bereidheid om onderduikers op te nemen nam sterk toe door de wijze waarop de Duitsers de april-meistakingen van 1943 hebben neergeslagen. Overigens werden veel onderduikers gegrepen bij plotselinge huiszoekingen en razzia's, waarbij hele dorpen door de Duitsers en hun handlangers werden afgezet en uitgekamd. De bevolking werd daardoor direct ge-

De Duitsers hadden niet alleen een gebrek aan arbeidskrachten, maar ook aan soldaten en matrozen. In Heerlen is enige tijd een wervingsburo van de Kriegsmarine gevestigd geweest. (Limburger Koerier, april 1944)

confronteerd met de onderdrukking en de dreiging van wegvoering¹²

K. Norel heeft duidelijk beschreven dat het besluit om onder te duiken bepaald geen sinecure was, zeker niet voor mannen met een gezin. "Er dwaalde een gerucht door de fabrieken. Het werd door de ene arbeider de ander in het oor gefluisterd. 'Kletspraat', zei de een ervan. 'Hersenschimmen', verklaarde een ander. Maar het gerucht hield stand. Daar waren mogelijkheden om te duiken voor iedereen die duiken wou. Je kreeg een goede plaats, veilig voor nasporingen door Grüne en SIPO, en als je vrouw en kinderen had dan werd voor hen gezorgd. Wie dit verhaal, hoe vreemd het ook in de oren klonk, geloofde, was toch niet overtuigd dat het uitkomst bood. Je kreeg immers geen eten. De Duitsers hielden de distributiebonnen in van iedereen die naar Duitsland moest en wegbleef. 'Je krijgt wèl eten', werd daarop geantwoord. 'De organisatie zorgt voor alles.' 'Die boel loopt spaak', was een andere tegenwerping. 'Er moeten zoveel weg. Voor al die duizenden is nooit brood en geld, laat staan voldoende veilig onderdak te krijgen.' 'Voor jou is er wel onderdak en brood en steun. Duik jij maar.'

Zo werden de arbeiders gesteld voor het probleem van het onderduiken. Ze praatten verder met een pastoor of predikant, met een bestuurslid van hun

oude vakbond, soms ook met een dokter of een vroegere onderwijzer. En zij kregen de verzekering: 'Je kunt een duikplaats krijgen, en voor je vrouw en kinderen of voor wie jij de kost verdienen moet, wordt goed gezorgd.' Hiermee was het probleem niet opgelost. Het was naar de huiselijke kring verplaatst. Met de echtgenote of met de ouders moest worden overlegd. Zou men zich werpen in de armen van die geheimzinnige organisatie? Het leek zo wonderlijk, dat vreemden, niet van je familie en zelden van je kennissen, dit wilden doen. Het leek bijna onmogelijk dat zij het konden doen voor de duizenden, die zich ongetwijfeld bij hen zouden melden. Waar moest het geld vandaan komen? Wie gaf zo maar aan wildvreemden onderdak? En zou het ooit mogelijk zijn in ons kleine, open en dichtbevolkte land zoveel duizenden te onttrekken aan de scherpe speurneus van de Duitse politie? De bezwaren werden talrijker naarmate men zich dieper in het probleem begaf. Als je zo secuur werd opgeborgen, dan moest het leven onder water wel heel ellendig zijn. En wat zou met het gezin gebeuren als de Duitsers tevergeefs zochten naar de man? Het was al meer gebeurd dat vrouw en kinderen werden opgepakt. Als je dit alles overwoog, dan kon je toch beter naar Duitsland gaan. Daar had je een goed loon, een goede kost en ook nog wel een redelijk onder-

komen. Ook kwam je geregeld met verlof. Het was veel beter dan onderduiken met alle ontberingen, gevaren en risico's daaraan verbonden ... In de afkondigingen, op zondag 21 februari 1943 gedaan in alle kerken in verband met de deportatie, werd gesproken van een gewetensconflict en herinnerd aan het Schriftwoord: 'Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen.' In menig huis viel, vaak na zware strijd, het besluit te duiken."¹³ En wanneer je was ondergedoken, dan kwam die steeds terugkerende angst opgepakt te worden.

Het vinden van onderdak verschilden voor de verschillende categorieën onderduikers: ondergedoken tewerkgestelden waren gemakkelijker aan een duikadres te helpen dan joden. Hulp aan joden werd immers veel scherper bestraft, terwijl de pakkans ook groter was omdat joden sneller opvielen en in het algemeen met hun hele gezin onderdoken. De joodse kinderen werden gescheiden van de ouders ondergebracht. Zij konden tamelijk gemakkelijk ondergebracht worden. In de Oostelijke Mijnstreek was met name Brunssum een belangrijk opvangcentrum voor joodse kinderen, maar er waren er ook gehuisvest in Heerlen, Hoensbroek en Schinveld. Moosje Cohen arriveerde dan als neefje Jantje de Vries die zijn huis en zijn ouders door een bombardement was kwijtgeraakt. Ze speelden met hun leeftijdgenootjes en gingen naar school en bezochten zelfs de zondagse kerkdienst. Naarmate de oorlog vorderde namen de problemen voor de onderduikers toe. De voeselrantsoenen verminderden, terwijl steeds meer mensen in de stad onderdoken, waar het steeds moeilijker werd om eens iets extra's te bemachtigen, maar waar de controle op den duur tekort schoot. Om het leven in het verborgene niet onmogelijk te maken, overviel het verzet distributiekantoren die maandelijks de bonkaarten verstrekten. Ook

werden bevolkingsregisters en arbeidsbureaus overvallen om originele documenten buit te maken of persoonsgegevens te vernietigen en de controle door de Duitsers te bemoeilijken. Bovendien draaiden de vervalsingscentrales constant op volle toeren om allerlei soorten 'Ausweise', bonkaarten, persoonsbewijzen en andere papieren te vervaardigen.¹⁴

Verzet

De houding van de bevolking, die voor het begin van de bezetting getypeerd kan worden als passief of verdoofd, veranderde al tijdens de eerste twee oorlogsjaren. Van cruciaal psychologisch belang waren de Duitse nederlaag bij Stalingrad, toen de nazi's niet langer onoverwinnelijk bleken, en de toenemende luchtaanvallen vanuit Engeland. Het moreel van de niet-nationaal-socialistische meerderheid werd daardoor gesterkt. Men dacht niet langer dat de Duitse overheersing definitief zou zijn, maar dat een Duitse nederlaag en hun vertrek uit onze gewesten mogelijk waren. Het passief en actief verzet nam, ook in onze Mijnstreek, toe, zoals de meistaking (1943) duidelijk illustreert. Deze was een directe reactie op het bevel van generaal Christiansen om de Nederlandse krijgsgevangenen, die in 1940 waren vrijgelaten, opnieuw in krijgsgevangenschap te voeren. Er ontstonden spontane stakingen bij verschillende grote industrieën. Ron Eussen beschrijft in zijn doctoraalscriptie de verwickelingen in de mijnindustrie nauwgezet. Op donderdag 29 april brak de staking uit op Oranje-Nassau I, Maurits en het Stikstofbindingsbedrijf, de voorganger van de DSM. De volgende dag breidde de staking zich tot alle mijnen uit. De Duitsers namen, ondanks de uitzonderingspositie van de mijnwerkers, ook in de mijnindustrie straffe maatregelen om de staking te breken. De gevrees-

de 'Grüne Polizei' arresteerde talloze mensen. In Limburg werden zeven stakers na hun arrestatie gefusilleerd, waaronder drie mijnwerkers, te weten de Heerlenaren R. Savelberg en M. Tempelaars van de ON III en S. Toussaint uit Amstenrade die in de Emma werkte. Geheel tegen de verwachting in, hadden de executies een averechts effect. Maandagochtend daalde bij bijna elke mijn het opkomstpercentage ten opzich-

Op sommige gebieden ging het dagelijks leven gewoon door.... (Limburger Koerier, maart 1944)

te van zaterdagavond. De Duitsers reageerden uiterst grimmig. Na de arrestatie van nog eens ongeveer 140 stakende mijnwerkers, werden er tien ter dood veroordeeld. Afhankelijk van de opkomst van de mijnwerkers en de normalisatie van de productie zouden de vonnissen worden bekrachtigd of gratie worden verleend. Onder deze druk kwam op dinsdag 4 mei een einde aan de staking. De vonnissen werden vervolgens veranderd in 15 jaar gevangenisstraf. Na het gewelddadig breken van de staking werden de scheidslijnen in de Mijnstreek scherper. De haat tegen de Duitsers nam met de dag toe.¹⁵

De hulpverlening aan de bedreigde medemens was het voornaamste kenmerk van het verzet. Simpelweg en heel in het klein begonnen, groeide dit uit tot een activiteit waarbij tienduizenden, ondanks de mogelijke dood voor het vuurpeleton of in een concentratiekamp, betrokken waren. Door dit humanitair verzet konden velen uit de handen van de Duitsers blijven, hetgeen een grote, zo niet de grootste prestatie van het verzet is geweest.¹⁶

Leven tijdens de oorlog

Het dagelijkse leven was tijdens de Duitse bezetting bepaald geen pleziertje. De voedselsituatie was niet al te best, en zou nog verslechteren. Levensmiddelen waren "op de bon". De rantsoenen zouden kleiner en het eten minder voedzaam worden. Langzamerhand kwam alles op de bon, niet alleen levensmiddelen, maar ook kleding, schoeisel en energie kon men alleen tegen inlevering van bonnen op (zeer) beperkte schaal kopen. Papier werd schaars, evenals koloniale producten. Ontroomde melk werd gerantsoeneerd, groenten waren schaars. Vanaf eind april 1941 werden de rantsoenen geringer: 2 aardappelen per dag, één ei per week en één pond vlees per 16 dagen. In de herfst van dat jaar werd de situatie nog slechter. Er was gebrek aan alles. Zelfs hout kwam op de bon. Eieren, maar ook klompen, waren niet meer te krijgen. Op de zwarte markt betaalde men toen f 0,25 voor een ei, f 4,- voor een pond boter en f 25,- voor een fietsband. Medio 1942 kreeg iedereen 1 kg aardappels per week, terwijl groente zeldzaam werd. In de krant kon men toen lezen hoe men jonge brandnetels moest bereiden. De prijzen op de zwarte markt stegen dan steeds verder. Ook kleding en schoenen werden gerantsoeneerd, maar waren desondanks vaak niet te koop omdat de winkeliers de laatste voorraad tegen levensmidde-

len ruilden. In februari 1943 werd voor één fles cognac minimaal f 35,- en voor een kistje vijftig vooroorlogse sigaren f 50,- betaald. Medio maart kon men op de bonnen per persoon nog 125 gram vlees per week kopen. Wie van de bonnen moest leven, leed honger. Begin mei kreeg men nog maar 250 gram boter voor 24 dagen. Begin 1944 kostte een kilo echte koffiebbonen f 300,- op de zwarte markt, en een paar tweedehands vrouwenschoenen f 65,- of een kilo boter. Spek kostte f 45,- tot f 65,- per kilo en één ei f 0,75 - f 1,25, terwijl een arbeidersweekloon tussen de vijftien en dertig gulden lag. Het waren dan ook gouden tijden voor een deel van de plattelandsbevolking. Overigens werden produkten die niet meer te krijgen waren, bijvoorbeeld tabak, koffie en suiker, vervangen door surrogaat: vervangende produkten die vaak van slechte kwaliteit waren.¹⁷

In de Mijnstreek was de situatie minder ongunstig. Wie op de mijn werkte of boer was had niet te klagen over gebrek aan voedsel omdat de bezetter de kolenproduktie optimaal wilde houden. De mijnwerkers, die voor de Duitsers de zo belangrijke steenkool uit de grond haalden, kregen tegen geringe betaling extra rantsoenen, zoals chocolade, sigaretten, worst en jenever, terwijl ze ook gebruik konden maken van de bedrijfs-gaarkukens. Ook kreeg het ondergronds personeel belegde boterhammen en koffie. Bovendien vielen de mijnwerkerskleren en -schoenen buiten het normale bonnensysteem, evenals fietsbanden voor diegenen die per fiets naar de mijn kwamen. Ook voor de autobussen voor het mijnwerkersvervoer was een aparte regeling getroffen wat betreft de benzine en banden. Ook kregen de mijnwerkers tijdens de oorlog net als voorheen elk een bepaald aantal hectoliters kolen. Bovendien waren de mijnwerkers bij de mobilisatie grotendeels vrijgesteld

van opkomstplicht. Maar die bevoorrechte positie had ook een keerzijde. De mijnwerkers begonnen steeds meer goedbezoldigde arbeidsslaven te worden, die zelfs twee zondagen per maand moesten werken. Desondanks liep de produktie van de mijnen steeds meer terug.

De rantsoenen voor de hier wonende Duitsers waren ruimer dan die van de eigen bevolking. Bovendien zouden in juli 1944 in verschillende winkels nog alleen groenten beschikbaar zijn voor Duitsers. Vlak voor de bevrijding werd de voedselsituatie zo nijpend, dat de nood wetten brak. De bevolking haalde de aardappels gewoon van het veld en de appels uit de wei. Wie dat niet deed kreeg niets te eten, aangezien er geen voedsel werd aangevoerd.

Tijdens de oorlog was er evenwel niet alleen gebrek aan voedsel en kleding, maar ook aan grondstoffen en energie, zoals benzine. En die situatie werd gaande de oorlog steeds nijpender omdat er geen aanvoer van bijvoorbeeld rubber, cellulose, ertsen, aardolie, wol, katoen, hout, garens, metalen en chemicaliën was uit geallieerde gebieden. Het grondstoffenaarne Nederland, dat alleen voldoende zout en Limburgse steenkool had, werd daardoor zwaar getroffen. In het derde kwartaal van 1941 was de grondstoffenvoorraad reeds zo slecht dat stillegging van fabrieken dreigde. Door vanaf 1941 (delen van) bedrijven voor korte of langere tijd te sluiten, konden de meeste fabrieken in bedrijf blijven tot in de zomer van 1944. Voor wat betreft de industriële produktie, de afzet en de werkgelegenheid, raakten we dan ook geheel afhankelijk van Duitsland. Duitse orders werden door veel mensen, ondanks de bedenkingen aangaande het produceren voor de vijand, dan ook als een uitkomst gezien. De economische collaboratie in de bouwnijverheid, de metaalindustrie en verbruiksindustrieën

als confectie en lederwaren heeft grote sociaal-economische ellende voorkomen. Bovendien werden de zware industrieën en grondstoffenproducerende ondernemingen, zoals onze mijnen en hun nevenindustriën, ingeschakeld in de Duitse oorlogsindustrie. Deze bedrijven hadden de hoogste prioriteit bij de bezetters. Maar niet alleen de bedrijven werden ingeschakeld bij de Duitse oorlogsproductie. Ook de Zuid-Limburgse bevolking werd daar direct bij betrokken. Arbeiders gingen werken in het Akense industriebekken. Extra treinen en autobussen zorgden voor het transport van deze grensgangers, waaronder veel vrijwilligers die zo deportatie naar dieper in Duitsland gelegen industriecentra wilden voorkomen¹⁸

Tussen hoop en angst

Het leven was niet alleen door de maatregelen van de Duitsers veranderd, maar ook door de geallieerde luchtaanvallen op Duitsland. Bijna iedere nacht vlogen namelijk in Engeland gestationeerde eskaders hoog over het Zuidlimburgse land op weg naar hun doelen in Duitsland. Dan kon je de zoeklichten zien zwaaien door de nachtelijke hemel, feeëriek en tegelijkertijd angstaanjagend. Terwijl voor de oorlog 's avonds, zoals Kemp dat beschreef, in de Mijnstreek duizenden lampen een romantische schittering van licht aan de horizon hadden gewekt, viel tijdens de oorlog iedere avond het duister over het mijnbekken. Uitstoot door de cokesovens en het daarbij behorende vuur was verboden tijdens het veelvuldig voorkomende luchtalarm, om te voorkomen dat deze 'kriegswichtige' industrie een gemakkelijk doelwit voor de geallieerde bommen zou zijn. Bij het naderen van vliegtuigen gaf de luchtbeschermingsdienst luchtalarm om de bevolking te waarschuwen. Dan moesten de mensen van straat af en een veilig onderkomen zoeken in de

openbare schuilkelders of in de eigen kelder. Kelders van particuliere huizen werden op last van de luchtbeschermingsdienst met elkaar verbonden. Waar mogelijk werd een gat gemaakt in de tussenmuren, waardoor er een doorgang naar de kelders van de burens ontstond. Men kon dan bij een bominslag via de kelder van één van de burens nog levend onder het puin vandaan komen. De geallieerde bommenwerpers dropten hun last namelijk soms ook boven onze fabrieken of woonwijken. Bovendien werden hier veel luchtgevechten uitgevochten, met alle gevolgen van dien. Tijdens de winter van 1941-1942 werd de Mijnstreek voor het eerst slachtoffer van haar ligging.¹⁹

De oorlog bracht dan ook onzekerheid, gevoelens van onrecht, angst, wanhoop, leed en lijden. Een oude wijsheid stelt dat nood leert bidden. En ja, tijdens de oorlog stroomden de kerken weer vol. De mensen verwachtten hulp van boven. En de Kerk gaf met haar geprononceerde anti-nationaal-socialistische houding de mensen moed en een morele bewapening. De bevolking werd naarmate de oorlog vorderde steeds banger voor de vreselijke bombardementen, voor de razzia's en de daaropvolgende deportaties van joden, onderduikers en mannelijke arbeidskrachten. De meerderheid van de bevolking voelde zich dan ook verbonden door een sterke gemeenschappelijke band, levend in de "grote gevangenis", en had slechts één doel voor ogen: een spoedige bevrijding ofwel een terugkeer naar de situatie van voor de oorlog. Het jaren durende gevaar voor eigen lijf en leden had een verandering van levenshouding en levenswaarden tot gevolg.²⁰

Geallieerde opmars en Duitse terugtocht

Voorafgaande aan de invasie bombardeerden de geallieerden veel spoor-

wegknooppunten in België en Frankrijk. Ook in Nederland werd het reizen per trein gevaarlijk. Toen op 4 juni 1944 de al zo lang gewenste invasie nog steeds niet was gestart, verzuchtte de pastoor van de Gracht in Kerkrade: "De Engelsen zijn smeerpappen". Twee dagen later was het dan eindelijk zo ver. In Normandië en Bretagne zetten geallieerde troepen de aanval in op de meest westelijke Duitse verdedigingslinie, de zogenoemde Atlantikwall. Na weken van verbeterde strijd bezweek deze eerste Duitse verdedigingslinie. Vervolgens werden de Duitsers in snel tempo teruggedrongen. Dat waren hoopvolle, spannende tijden. Sommigen vroegen zich af of de oorlog nog dichterbij zou komen of dat de oorlog afgelopen zou zijn voordat onze regio werd bereikt. Anderen hadden angst voor een Duits tegenoffensief. Op 25 augustus capituleerde Parijs, op 2 september werd de Belgisch-Franse grens overschreden en al op 3 september werden Brussel, Doornik en Bergen her-

overd op de Duitsers. Op 4 september werd Namen bevrijd, op 5 september Charleroi, op 6 september Hoei en op 7 september Luik. Vervolgens trokken de geallieerde troepen via Zuid-Limburg op richting Aken en de Westwall, de vlak achter de grens gelegen laatste Duitse verdedigingslinie. Deze ook wel Siegfriedlinie geheten Duitse stelling liep van Kleef in het noorden tot Basel in het zuiden. Het was een aaneenschakeling van tankversperringen, ontelbare bunkers en kazematten van staal en beton, die nog versterkt werd door allerlei natuurlijke barrières. De Duitsers reageerden niet alleen in Frankrijk, ook hier werden maatregelen genomen, zoals het weghalen van telefoontoestellen op 8 juni en de eis op 31 augustus dat er 30.000 arbeidskrachten beschikbaar moesten komen voor het aanleggen van een nieuwe verdedigingslinie langs de Maas.

Het waren dagen van hoop en vrees. Hoop vanwege de naderende

Wehrmacht-soldaten op de vlucht. De Duitsers namen alles mee wat ze konden gebruiken. Het meisje links op de stoep constateert verbaasd dat er ook een aantal dames richting Heimat gaan. Deze foto is op een onbekende plaats in september 1944 genomen. (SAH, fotocoll. nr. 8033)

bevrijding en vrees vanwege de angstwekkende geallieerde bombardementen op belangrijke bruggen en spoorwegknooppunten. Medio september brak echter het uur van de bevrijding aan. Voorafgaande aan de bevrijding verschenen op 9 september verkenners in Maastricht-West, maar pas enkele dagen later begon daadwerkelijk de bevrijding van Zuid-Limburg. Op 12 september had om 10.00 uur 's ochtends Noorbeek de primeur, vervolgens Mheer, op 13 september Eijsden, Gronsveld, het Maastrichtse stadsdeel Wyck en Gulpen. Vervolgens stuitten de geallieerden op hevige Duitse tegenstand bij de Geul. De Kampfgruppe Jungklaus had ten noorden van dit riviertje op hoge, droge bodem een loopgravensysteem aangelegd en wist de Amerikanen twee dagen tegen te houden. Toen de bevrijders in zicht waren probeerden de Duitsers de opmars te vertragen door een hele reeks van vernielingen, zoals het oplazen van het spoorwegviaduct bij Ten Esschen. Er werd gevreesd voor de volledige vernieling van de mijnen, maar de Duitsers hoopten deze na een geslaagd tegenoffensief weer te kunnen gebruiken en ontmantelden de mijnen niet. Wel hebben ze nogal wat essentiële goederen uit de mijnbedrijven geroofd en vernielden ze een groot aantal turbo-generatoren in de nacht van 13 op 14 september. Op donderdag 14 september werd de krachtcentrale van de Oranje-Nassau vernield. Maar op 16 september kwam het front weer in beweging dankzij pantsersteun en op 18 september was Zuid-Limburg grotendeels, van Sittard tot Waubach, bevrijd. Alleen Rimborg, Eijgelshoven, een deel van Kerkrade en Vaals bleven vooralsnog in Duitse handen.

Na de bevrijding van Zuid-Limburg stakte de geallieerde opmars omdat de aanvoer problemen opleverde als gevolg van lange aanvoerlijnen en vernielde

(spoor)wegen en -knooppunten. Bovendien had de bevoorrading van de operatie Market Garden rond Arnhem prioriteit gekregen en ontstond benzinegebrek. De Amerikanen maakten dan ook op 19 september noodgedwongen een pas op de plaats. Toen was zelfs hun artilleriemunitie gerantsoeneerd, met als gevolg dat de 105mm-kanonnen van 19 tot 30 september maar één schot per dag mochten lossen.²¹

Gevolgen voor de bevolking

Ondanks de perscensuur was de bevolking geïnformeerd over de geallieerde invasie, niet alleen door de illegale pers, maar zelfs door de gecensureerde of gelijkgeschakelde Limburgse kranten. De bevolking was in rep en roer. Menigeen waande zich al bijna bevrijd. Ondanks de snelle geallieerde opmars bleef de werkelijkheid achter bij die wensdroom. Vooralsnog bleven de Duitsers ongenaakbaar en deden alsof ze niet bedreigd werden. Pas eind augustus-begin september werd de Duitse terugtocht zichtbaar. Het waren de schamele resten van het eertijds zo gedisciplineerde Duitse leger, die gedemoraliseerd in ordeloze colonnes door de geallieerden voor zich uit werden gedreven richting Heimat. Zenuwachtig werd de lucht in de gaten gehouden uit angst voor raids van geallieerde vliegtuigen. Indien ze ook maar dachten een vliegtuig te horen, werd dekking gezocht, vooral langs de huizen. Bij hun vlucht maakten ze gebruik van een samenraapsel van voertuigen: overgebleven legervoertuigen, gewone auto's, fietsen, Bretonse oogstwagens, Belgische huifkaren, soms zelfs bespannen met een muilezel, kinderwagens en planken met kinderwagenwielen eronder. De vermoeide en radeloze soldaten roofden en sleepten alles met zich mee, dat ook maar enigszins van hun gading was, niet alleen levensmiddelen als suiker, aardappelen,

kaas, vlees, margarine, stroop, meel, spek, maar ook textiel, varkens, kippen, schoenen, zilverwerk, beddegoed, schoorsteengarnituur, landbouwgereedschap, drank, koelkasten, papierwaren en zijden dameskousen. Dagenlang hield de terugtocht van de 'abgekämpfte Sieger' aan. Soms had de bevolking medelijden met de soldaten, die zich afgemat van de lange voetreis over de weg voortsleepten om toch nog de 'Heimat' te bereiken. Een zielige indruk maakten ook de huifkarren, die in lange rijen naar de grens trokken, maar niet de nog steeds chique auto's, waarin hoge officieren huiswaarts vluchtten. Onze bevolking zag die terugtocht in overgrote meerderheid met de grootste voldoening, maar men wachtte zich er wel voor om die te uiten. Bovendien was er de terreur van de SD en de SS. Er waren opnieuw razzia's, klopjachten op valide burgers, nu om extra verschansingen op te werpen en éénmansputten te graven. Het openbare leven raakte grotendeels ontworcht. Telefoongesprekken waren namelijk al geruime tijd onmogelijk, de treinen reden onregelmatig, terwijl de busdiensten grotendeels waren stilgelegd omdat de bussen door de Duitsers gevorderd waren voor troepenvervoer. De scholen werden gesloten. Het was misschien wel een goed vooruitzicht, maar de ontreddering leek compleet terwijl de straten gevuld werden door terugtrekkende troepen en toeschouwers, die hun ongeduld bijna niet konden bedwingen. "Hou de vlag gereed!", was een goede wenk die de burgers elkaar gaven. Maar waar bleven die bevrijders toch?²²

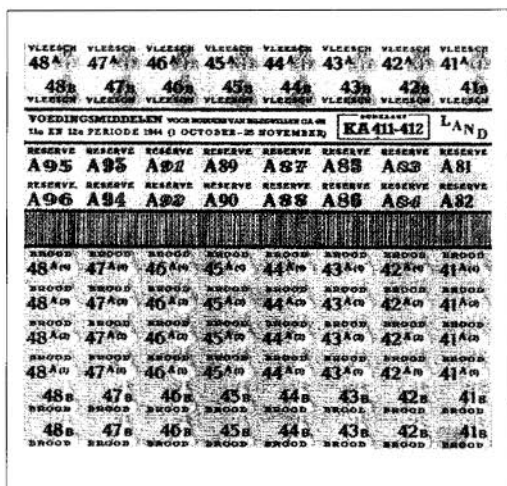
Niet alleen het Duitse leger was op de vlucht, ook de (NSB-)collaborateurs maakten zich begin september uit de voeten. Zo kregen de Duitse vrouwen in Schaesberg op zondag 1 september in het 'Braune Haus' te horen, dat ze zich gereed moesten maken om het land te

verlaten. Duitse en NSB-vrouwen en -kinderen werden in weinig comfortabele bussen of overvolle treinen naar veiliger oorden als de Lüneburgerheide gebracht. De geschiedschrijver Jongen zag ze met genoegen verdwijnen. Toch was het "een aangrijpend toneel" om hen te zien vertrekken. Ze konden alleen het allernoodzakelijkste meenemen en moesten het overgrote deel van hun bezittingen achterlaten. Rolduc werd gedeeltelijk door de Duitsers gevorderd voor de opvang van vluchtende NSB'ers. Dit werd door de meerderheid van de bevolking, die reeds weken in de roes van de naderende bevrijding leefde, gezien als het zoveelste teken van de naderende bevrijding. De situatie in Schaesberg en Ubach over Worms is wat dat betreft illustratief. De mensen leefden "in een roes van vakantiestemming". Ondanks de uitvaardiging van het standrecht, dat samenscholingen verbood, trof men overal groepjes mensen aan, die de toestand bespraken en het wemelde van de geruchten. Hier was dit gebeurd en daar dat. "t Ene verhaal klonk nog ongeloofwaardiger dan het andere." Of, zoals Bekman beschreef, dat het wat teveel van het goede was: "We raakten een beetje van streek". Toen de dagen verstreken zonder bevrijding, verschenen er geruchten over felle Duitse tegenstand bij Luik en over de zware verdediging van het gebied tussen Maas en Westwall, van onze regio dus. Bovendien begon men zich af te vragen wat er allemaal zou gebeuren als onze regio gevechtsterrein werd. Het was inmiddels niet meer veilig in de Mijnstreek. Zo maakten geallieerde aanvallen vanuit de lucht, de zogenaamde airraids, niet alleen slachtoffers onder de Duitse militairen, maar ook onder de burgerbevolking, zoals twee spoorwegmannen die het leven verloren bij een luchtaanval op een trein ter hoogte van de Molenberg. Er was nauwelijks aan-

voer van voedsel meer en de bevolking maakte zich terecht zorgen over de voedselvoorziening. In Kerkrade werd het laatste restje melk verdeeld onder de zuigelingen. De bakkers bakten niet meer dagelijks brood. De bevolking zag als enig redmiddel het aanleggen van een voorraad aardappelen. Men ging daarbij zelfs zover dat men eigenmachtig aardappelen in het veld rooide.²³

bijna onophoudelijk razzia's geweest om de mannen, in de leeftijd van 15 tot 55 jaar, op te sporen die zich aan het aanleggen van versterkingen voor de Duitsers onttrokken.

Op 16 september verscheen vanuit Ubachsberg een Amerikaanse patrouille, vijftien soldaten met enkele jeeps en een lichte tank (119e regiment van de 30e infanteriedivisie), in de stad. De Amerikanen hadden geen Duitser gezien. De bevolking stroomde de straat op; de Nederlandse vlag werd massaal uitgestoken, maar de Amerikanen waren niet gekomen om Heerlen te bevrijden. Zij wilden weten waar de Duitsers waren. De patrouillecommandant probeerde dat de bevolking duidelijk te maken: "If the Krauts find us here, they wil murder you, me and everybody." Zij trokken zich terug op Ubachsberg en meldden dat er in Heerlen geen Duitsers meer waren. Maar er verschenen opnieuw Duitse soldaten, die terugtrokken van de opgegeven Geullinie. Zij wilden zich tussen Brunssum en Kerkrade hergroeperen om zich vervolgens terug te trekken op de Westwall. Terwijl de burgers op straat meenden dat de Amerikanen er waren, reden plotseling gefrustreerde, wild om zich heen schietende Duitse soldaten op motoren via de Saroleastraat naar het station. Er werden handgranaten naar het station en naar het Royaltheater gegooid. Ook probeerden ze het postkantoor annex telefooncentrale te vernietigen. De branden die toen ontstonden werden, ondanks Duitse tegenstand, geblust. Op 17 september rukten twee Amerikaanse infanteriebataljons (het eerste en het derde bataljon van het 119e regiment) vanuit Ubachsberg via Vruschemig op naar het Aarveld in Heerlen. Zij dreven de Duitsers voor zich uit in het Bekkerveld, waar deze zich opnieuw probeerden te nestelen in kelders van woonhuizen en in een school. Na enkele Amerikaanse salvo's

Een deel van een bonkaart. Deze kaart dateert van de tijd dat de strijd in Oostelijk Zuid-Limburg nog voortduurde.

De bevrijding van Eys, Bocholtz, Simpelveld, Voerendaal en Heerlen

In de namiddag van 16 september werd Eys bevrijd, nadat de bevolking bijna vier dagen veiligheid had gezocht in schuilplaatsen die in de heuvels waren uitgehouden. Vervolgens trok Amerikaanse infanterie, gesteund door tanks, door de velden van Nijswiller op naar Bocholtz en Simpelveld. Inmiddels waren op vrijdag 15 september het Heerlense station en emplacement grondig vernield en waren door de Duitsers en hun geestverwanten de laatste voorraden weggehaald. Die week waren er

leek het erop dat de Duitsers de wijk hadden genomen. Om 17.20 uur rolde de eerste Amerikaanse tank via Benzenrade over de Bekkerweg Heerlen binnen. Daarachter kwamen de infanteristen van het 1e bataljon van het 119e regiment. Het aantal Amerikaanse soldaten was niet indrukwekkend groot, maar dat kon de feestvreugde niet drukken. Er werd volop en zonder aarzeling gevlagd. De ondergedoken burgemeester Van Grunsven kwam al voor de bevrijding om 16.00 uur in het gemeentehuis aan, waar het provisoir gezag het bestuur weer aan hem overdroeg. Vervolgens gingen alle vlaggen die men maar kon vinden in het gemeentehuis in top. De burgemeester sprak de burgerij vanuit de geopende stadhuisdeur geestdriftig toe. De tirannie was verdreven. De bevrijders stonden nogal sceptisch tegenover dat vlagvertoon omdat in het Imstenraderbos nog best Duitsers konden liggen. Bovendien lag Heerlen nog binnen het bereik van de Duitse artillerie. Tegen de avond werd de feestvreugde nog getemperd doordat de Duitsers een aantal granaten op de stad afvuurden.²⁴

De bevrijding van Heerlerheide verliep niet zonder slag of stoot. Op 18 september stuitten om 11.00 uur Amerikaanse tanks op Duitse stellingen. Na een hevig vuurgevecht konden de burgers hun bevrijding vieren. Duits propagandamateriaal, dat uit de huizen van gevluchte Duitsers was gehaald, werd gebruikt om vreugdevuren te stoken. Tijdens die feestelijkheden daalde echter plotseling een granatenregen op Heerlerheide neer, waarbij naast materiële schade, doden en gewonden vielen. De festiviteiten gingen echter gewoon door. Op 18 september werden de laatste Duitsers uit nog niet bevrijde delen van Heerlen en Heerlerheide verdreven, waardoor omstreeks 3 uur ook Heerlen een volledige vrije stad was.²⁵

De bevrijding van Nuth, Amstenrade, Brunssum, Onderbanken

Nuth werd op maandag 18 september 's ochtends bevrijd. Doordat de Kathagerbrug over de Geleenbeek voor de ogen van de optrekkende Amerikanen werd opgeblazen, liep de geallieerde opmars vertraging op. Nadat de Duitsers door Amerikaanse geschut verdreven waren, werd in anderhalf uur tijd een brug geslagen die de zwaarste Sherman tanks kon dragen. Via Vaesrade trok men op richting Amstenrade en Brunssum. Amstenrade, de staatsmijnen Emma, Oranje-Nassau III en Hendrik werden nog diezelfde dag bevrijd.²⁶ In Brunssum, waar de Duitsers zich hadden ingegraven, verscheen tegen half acht 's avonds een Amerikaanse patrouille. De burgerij dacht dat ze bevrijd was, maar de Amerikanen trokken zich tot hun grote teleurstelling terug achter het viaduct onder het mijnspoor. Pas de volgende ochtend werd Brunssum bevrijd. Terwijl in de verte het geschut donderde, hield het Rumpens mannenkoor na de middag een rondgang, die bij het gemeentehuis eindigde met vaderlandse liederen en met een geestdriftige toespraak van burgemeester Lejeune.²⁷ Diezelfde dag, 19 september, werd ook Onderbanken bevrijd. Tegen het middaguur werden de Amerikanen na schermutselingen in Schinveld met gejuich begroet. Ze waren tegemoet gegaan door Schinveldse jongens, die gezeten op de tanks het dorp binnenkwamen. Getooid met oranje en voorzien van vlaggetjes was de bevolking op deze mooie nazomerdag getuige van de Amerikaanse opmars naar Gangelt.²⁸

Schaesberg, Nieuwenhagen en Ubach over Worms

Intussen waren op 17 september nog veel Duitse soldaten in Schaesberg. Zij verwachtten blijkbaar de komst van de

geallieerden en betrokken stellingen bij de spoordijk tussen Schaesberg en Heerlen. 's Middags bliezen ze de spoorbrug over het miljoenenlijntje tussen Schaesberg en Eygelshoven op. De burgerij mocht niet meer op straat verschijnen en werd daardoor van alle contact met de buitenwereld afgesloten. Men hoorde geen nieuwtjes meer en de spanning steeg. 's Avonds om half tien begon een geweldig bombardement, waarvoor men ongeveer een uur veiligheid moest zoeken in de kelder. Het bleef die nacht onrustig en de mensen gingen gekleed slapen. Op maandag 18 september betrokken Duitse soldaten stellingen in het Streperbosje, langs het spoor, in de volkstuintjes bij de Kapelleberg en bij Terwinselen. Tegen 14 uur brak de hel

Een base-ball spelende Amerikaan in het centrum van Heerlen. De vlaggen hangen nog uit. Deze foto werd in september 1944 genomen in de Oranje Nassastraat te Heerlen (SAH, fotocoll. nr. 8394)

los. Er was mitrailleurvuur en men hoorde granaatslagen. De bevolking zocht opnieuw de kelder op. Een uur later werd het stil. Zou men bevrijd zijn? Toen men voorzichtig ging kijken, waren de Duitsers verdwenen, maar was er geen Amerikaan te zien. Die kwamen een kwartier later met het geweer in de aanslag uit vrees voor sluipschutters. Ze

De bevrijding van Heerlerbaan op Zondag 17 Sept. 1944.

Op een Zondag in September,
's Nachts te een uur of een
Platen achervan van granaten,
Over onze huizen heen.

Iffines zochten wij den kelder,
Vol verwachting achter op,
Zelfs bij 't rinkelen onzer rullen,
Gaven wij den moed niet op.

Toen het meest geroer kwaken
Irak de dageraad reeds aan,
En door scherven en granaten,
Kon men dra ter kerke gaan.

Zou de mol hier nu gaan strijken
Want het lug toch voor de hand,
Dat d'Amerikaan kwam lijken,
**an den een of anderen kant.

Zoo telde men nu de uren,
Die zoo vurtig steeds verbeid,
Maar de wacht van onzen vijand,
Stond nog pal, beide zijn tijd.

Onder het schieten van granaten,
Ja, bij ieder afweerschot,
Liep het volk maar weer te kijken,
Wat 'n schouwspel, welk genot.

Heele rijen „Ue'ermenschen",
Kozen nu het hazenpad,
Een voor een in angst omkijkend,
Nooit te vergeten uur was dat.

De bevrijders kwamen nader,
Om de bocht nu reeds in zicht,
Juist toen de moffen gingen strijken,
Zagen wij 't Oranjeflicht.

Staatig hielden zij hun intocht
Voorop ging onze kapelaan
Onverschrokken, eerbidwaardig
Arm in arm met 'n Amerikaan

Als een spronkje doeg' huyldende
Monter als dit kon het niet,
In hoewel bewogen zongzen
Allen nu het schoone lied.

Eerbiedig brengen wij nu hulde,
Aan die mannen zoo vol moed,
Alles hebben zij verlist,
Alles, zelfs hun liefste goed.

Moge God hun volkeren vergaen,
Zegenen in ewigheid,
't Is de wensch van heel ons plaataje,
Wij zijn van tyrannie bevrijd!

ELS H.

waren dan ook niet gediend van het enthousiasme, waarmee ze ontvangen werden. De vlag ging uit. Vervolgens kwamen de eerste tanks en jeeps over De Heugden. De bevrijders trokken verder naar Nieuwenhagen, de Groenstraat en Waubach, dat 's avond om 22.20 uur werd bereikt. In Ubach over Worms was inmiddels een uitgaansverbod afgekondigd. Iedereen zat in zijn huis of bij de burens in de (schuil)kelder. Er werd menig rozenhoedje gebeden en menige kaars voor een Mariabeeld gebrand. Omstreeks het middaguur werden de oorlogsgeluiden steeds duidelijker. Nog diezelfde avond bereikten de Amerikanen Ubach over Worms, evenwel zonder dat de inwoners er enige notie van hadden. De gedemoraliseerde Duitse soldaten, die niet meer in de overwinning geloofden, de oorlog beu waren en enkel nog dachten aan het redden van hun eigen hachje, trokken nadat ze hun stelling bij het Steenenkruis hadden verlaten, ordeloos en met achterlating van enkele geweren terug op Waubach, dat diezelfde avond nog werd bevrijd. In de Groenstraat wachtten de bewoners, bang na een incident met een inmiddels vertrokken schietende Duitse soldaat, veelal biddend in de kelders de komende gebeurtenissen af. De Groenstraat werd op 19 september bevrijd, maar zou bijna drie weken frontplaats zijn, die bijna dagelijks door de Duitse artillerie werd bestookt. Pas toen de aanval op de Siegfriedlinie was ingezet, voelde men zich in de Groenstraat daadwerkelijk bevrijd. Rimburch werd op 20 september niemandsland en frontgebied, waar de bevolking veiligheid zocht in de kelders. Overdag patrouilleerden er Amerikanen, terwijl in het duister de Duitsers af en toe in het dorp verschenen. Het zou nog twee weken duren voordat Rimburch als laatste kerkdorp van de gemeente Ubach over Worms (op 2 oktober) helemaal bevrijd zou zijn. Op

19 september, de dag na de bevrijding van Schaesberg, Nieuwenhagen en delen van Ubach over Worms, werd de feestvreugde getemperd door de geruchten dat de Amerikaanse opmars bij de grens was gestopt. Ze zouden bij Kaalheide zijn teruggeslagen en Spekholzerheide zou geëvacueerd zijn. Bovendien had men in Terwinselen de vlaggen moeten inhalen, aangezien deze de positie van de geallieerde troepen verraadden. Later die dag moest men ook in Schaesberg de vlag inhalen. De stemming sloeg om; er waren bezorgde gezichten. Dat veranderde echter toen omstreeks het middaguur een aantal tanks richting Nieuwenhagen vertrokken en geschut in stelling werd gebracht. In de daaropvolgende weken werd het Duitse Westwallgeschut vanuit de grensdorpen van het huidige Landgraaf onder vuur genomen.²⁹

Kerkrade in de frontlijn

Op dolle donderdag 14 september, toen Kerkrade nog steeds bezet gebied was en geen van de buurgemeenten bevrijd, werd het 'Duitse huis' te Holz bestormd en geplunderd. Men dacht geen last meer te hebben van de Duitsers omdat de zogenoemde Schutztruppen, gevormd uit de Auslanddeutschen, zich de nacht ervoor teruggetrokken hadden in de Heimat. Er was geen uniform meer te zien en het leek alsof men in niemandsland woonde. Men kon op straat ongestraft "weg met Hitler" schreeuwen, zonder daaropvolgende arrestatie. Die plotselinge vrijheid maakte een aantal inwoners overmoedig. Zij trokken, gevolg door steeds meer anderen naar het gehate 'Braune Haus' aan de Holzstraat en sloegen aan het plunderen. De portretten van Hitler en andere nazigrootheden vlogen door de ramen en meubilair werd weggesleept. Terwijl de plundersaars het Braune Haus juist verlaten hadden, verscheen een Duitse leger-

auto, van waaruit een jongen van 16 jaar werd doodgeschoten. Drie dagen later verschenen de bevrijders, maar wel in een ander deel van Kerkrade. Terwijl Amerikaanse soldaten via de Locht om 11.00 uur 's ochtends Duitsland binnentrokken om de aanval op de Westwall in te zetten, verschenen op zondag 17 september om 10.30 uur de eerste Amerikanen op de markt van Speckholzerheide. Tijdens de hoogmis werd dit deel van Kerkrade bevrijd. Tijdens hun verdere opmars naar Onderspekholz en Terwinselen werd de Amerikaanse voorhoede bij de nadering van het belangrijke kruispunt Onderspekholz door soldaten en tanks van de 49e Duitse Wehrmacht onder vuur genomen. De Duitsers trokken via Terwinselen terug op Strijthagen en verschansten zich in het centrum van Kerkrade. Tijdens de terugtocht op Strijthagen gooiden de Duitse soldaten handgranaten in huizen van Onderspekholz, waar vlaggen waren uitgestoken. Terwijl de Wehrmacht zich terugtrok, probeerde een Kampfgruppe van de 10e SS Pantserdivision te voorkomen dat de Amerikanen in de voorste posities van de Westwall konden infiltreren. De Duitsers trokken zich na anderhalve dag terug achter de spoorlijn. De militaire situatie was echter niet het enige probleem voor de Kerkraadse bevolking. De voedselsituatie was het andere belangrijke probleem. Sommige mensen aten alleen nog zwart brood met stroop nu men al weken geen boter, vlees of kaas meer kreeg. Nu men bevrijd was, doorzocht men de huizen van Duitsers en collaborateurs. Alles wat aan de nazi's herinnerde, werd vernield, terwijl men zich eigenmachtig waardevolle zaken toe eigende. Inmiddels lag men nog steeds onder Duits artillerievuur. Het Duitse geschut - dat in of in de directe nabijheid van woonwijken was opgesteld - schoot ongeregeld, soms zwaar vuur af op Kaalheide, Terwin-

selen en Speckholzerheide. De Amerikaanse aanwezigheid - met stafkwartieren, keukens, tanks en het wagenpark - trok onherroepelijk Duits artillerievuur aan. Daarom achtte de Amerikaanse commandant, luitenant-kolonel Mainard, het beter om een deel van Kerkrade-West te evacueren.³⁰

De evacuatie en bevrijding van Kerkrade

Het besluit van luitenant-kolonel Mainard werd door het merendeel van de bevolking van Speckholzerheide, Onderspekholz, Terwinselen en Kaalheide onderschreven. Ze probeerden op 19 september zo veel mogelijk spullen mee te nemen. De meeste mensen trokken te voet - bejaarden en gebrekkigen uitgezonderd - weg en werden door de Amerikanen richting Simpelveld gedirigeerd. Een deel van de evacués werd doorgestuurd naar Ubachsberg. Beide dorpen waren evenwel niet berekend op de komst van zoveel vluchtelingen. Bovendien was men er helemaal niet op voorbereid, want men wist van niets. De stemming onder de evacués bereikte dan ook weldra het nulpunt. Terwijl sommige mensen verder trokken naar familie of kennissen, werden de meesten in Simpelveld en Ubachsberg ondergebracht in patronaatszalen, scholen, boerenschuren en alles wat maar ruimte bood. Dankzij de inzet van de heer Simons van de CCD bleef het voedselgebrek tot het uiterste beperkt. Er waren echter geen bedden. Een deel van de Kerkraadse evacués wilde dan ook terstond rechtsomkeer maken. Dat was echter onmogelijk omdat de Amerikanen alle ruimte wensten voor een aanval op de Westwall. Toen die aanval de volgende dag vanwege het slechte weer niet doorging, werden de evacués niet gehinderd als men wilde terugkeren. Op vrijdag 22 september keerden dan ook velen naar huis terug. Inmiddels waren

ook Schifferheide, Gracht en Hopel bevrijd en vormde de spoorlijn een duidelijk front in Kerkrade: van de Gracht en de Locht over Spekholzerheide, Onderspekholz en Terwinselen tot en met Hopel. Aan die zijde van het spoor was men bevrijd. Die situatie zou enkele weken zo blijven.³¹

De achtergebleven bevolking lag in toenemende mate onder artillerievuur en zocht dan ook de kelders en openbare schuilkelders weer op. Daar werd geslapen, gekaart, monopolie gespeeld, gebreid en gehaakt. Ook werd er veel gebeden. Zo meldde een achttienjarig meisje uit Chevremont, dat ze wel honderd keer per dag een oefening van be-

mijndirectie vond dat echter te gevaarlijk omdat door het mogelijk uitvallen van de elektriciteit ook de ventilatie zou stoppen. De voedselsituatie was nog steeds slecht. Het brood raakte op en de melk werd zo schaars dat die uitsluitend nog voor baby's werd bestemd. Aardappelen waren er bijna niet meer en konden alleen nog maar clandestien en onder levensgevaarlijke omstandigheden van het veld gehaald worden. Daarbij vielen dan ook doden. Maar niet alleen de voedselsituatie was slecht. Gas werd nauwelijks meer geleverd en water maar in zeer beperkte mate. Gelukkig kreeg men wel nog elektriciteit.³²

Inmiddels namen in het nog bezette deel van Kerkrade de geruchten over een op handen zijnde evacuatie toe. Op 25 september was het zover. De bevolking van Kerkrade-Oost - het Centrum, Vink, Holz, Chevremont, Bleijerheide, Nulland en Haanrade, zo'n dertigduizend mensen samen - moest, met uitzondering van die mijnwerkers die nodig waren in de Domaniale mijn, op last van Stadtkommandant Hauptmann Bartel vertrekken. Die beslissing was niet alleen humanitair van aard. Na aanvankelijk een evacuatie naar Aken te hebben overwogen, nam Bartel de suggestie van politicommissaris Geeraedts over om de burgers naar bevrijd gebied te sturen. Geeraedts kreeg de opdracht de Amerikanen in te lichten. Er werd blijkbaar een vuurpauze afgesproken tussen 08.00 en 12.00 uur. Het ziekenhuis werd evenwel niet geëvacueerd. Op maandagochtend 25 september vertrokken de eerste evacuées reeds om 07.20 uur. Aangezien een normaal leven in het eigen Kerkrade niet meer mogelijk was, waren de meeste mensen bereid om, zij het met pijn in het hart, huis en haard te verlaten. Het vooruitzicht binnen enkele uren bevrijd te zijn, niet meer onder het Duitse juk te hoeven leven, verzachtte de wrange gedachte, dat men bij terugkeer weinig

Kerkrade evacueert.

EEN DROEVE LIJDENSGICHT.

In de nacht van Zondag op Maandag, tegen 2 1/2 uur, toen we in den kelder waren ingeslopen op een divan, werden we plotseling opgeschrikt door een luid belien. En al spoedig vernamen we, dat heel de gemeente moest evacueren tusschen 8 en 12 uur. Dat bericht kwam als een bliksemslag bij heidreus hemel. Om 8 uur zaten we reeds in een wagentje van e-a melkboerger, dank zij de vriendelijke hulp van een postleiman. Toen op weg naar Heerlen! Maar het werd een lange weg, een lijdensweg voor de evacuëerens bevolking.

In de Kinderstraat had de „trek“ meer dan 2 uur opgehouden. Van alle zijden, van Kerkrade-koum, Chevremont en Bleijerheide stroomden de menschen toe. Circa 10 1/2 uur kwam er wat beweging in de massa. Behreuwende Duitschers hielden op en neer. Langzaam trok de massa over het miljoenenlijstje in de richting Heerlen. Gespanoord werd de mijn Willem Sophie te Spekholzerheide. Daar was het reeds bevrijd gebied. An erikannsche soldaten liepen af en aan. De inwooners dragen Graas en de nationale kleuren, of stonden met de menschen te praten. Wat een verschil, in Spekholzerheide of in Kerkrade, lier nog de drage van den Luitliche laas, kinde een fleur van vrijheid en een gevoel van over-geluk. Over de beide Graverstraten trok de stoet naar den Heerlenstratenweg. Heerlen werd steeds meer en meer gesnood. Langzaam maar zeker. Het begint te regnen. De lange sliert van Kerkradeche insuuhu, tienduisden, is in bijde verwachting. Lit den vorge oorlog herinneren we ons de foto's van evacuëerens de Heigen. Het beeld is volkomen hetzelfde. De in enkele uren bijeen versamde bevolkingen worden moeizaam getrokken op een twee-wielig wagentje, gedragen in e-a kussensloop over den schouder of in kartonnen

Limburgsch Dagblad 27 september 1944

rouw baden, "want tegenwoordig hebben we elk ogenblik de dood voor ogen". Toen de artilleriebeschietingen het hoogtepunt bereikten, vluchtten een aantal burgers in de schuilgelegenheid van de Domaniale mijn naar de op 380 meter diepte liggende mijngangen. De

of niets meer zou terugvinden in de eigen woning, als men die al zou terugvinden. Men kon slechts een beetje voedsel en een hoopje bij elkaar gezochte kleren meenemen. De Duitsers hadden slechts één hoofdweg voor de evacuatie vrijgegeven. Op het kruispunt Einder-straat-Grupellostraat kwamen de stromen vluchtelingen bijeen. Langzaam schoof de stoet vervolgens richting Stationsstraat. In de Amerikaanse frontsector (bij Schifferheide) aangekomen werden de vluchtelingen niet naar Heerlen gedirigeerd, maar via Imstenrade naar Ubachsberg gezonden om de Amerikaanse krijgsplannen zo weinig mogelijk te storen. Toen zag men de eerste Amerikanen, die er weinig soldatesk uitzagen met hun rubberzolen in plaats van de hatelijk knallende, bespijkerde laarzen der Duitsers, met hun kleine, vreemde autootjes. Ze schreeuwden niet, maar waren hoffelijk. "Het was een openbaring voor ons de vele Amerikaanse auto's te zien en de zorg waarmee de Amerikanen ons passeerden, vaart minderden om spatten te voorkomen en zelfs de linkerhelft nemende als de stoet beter rechts verder kon gaan." Nazi-collaborateurs en Duitsers werden door OD-ers eruit gepikt. 's Middags, toen de vuurpauze formeel al lang geëindigd was, maar de colonne nog steeds onder weg was, opende een Duitse batterij plotseling het vuur op de voorttrekkende burgers met als resultaat veertien doden en zeker vijftig gewonden. En tot overmaat van ramp was het gaan regenen. Dat bemoeilijkte de voettocht van de Kerkraadse evacuées danig. De op sommige plaatsen zeer diepe modder zoog de schoenen vast, terwijl de kleine, gebrekkige karretjes bleven steken en slechts met vereende krachten weer los konden worden getrokken. Pas omstreeks half zeven 's avonds passeerden de laatste vluchtelingen het terrein van het 120e infanterieregiment.

Ubachsberg was niet in staat die enorme vluchtelingenstroom te verwerken. Een groot deel van de evacuées werd dan ook doorgestuurd naar Wylre. Dit plaatsje telde toen ongeveer 2.000 inwoners, maar kreeg ongeveer 20.000 doorregende Kerkraadse evacuées. Ondanks het ontbreken van enige organisatie of voorbereiding was tegen de avond een groot deel van Kerkrade in het kleine dorp onder dak, in particuliere woonhuizen, de kerk, Brand's bierbrouwerij, openbare gebouwen, werkplaatsen en zelfs in schuren en stallen. Het was echter onmogelijk om zo'n grote groep langere tijd te huisvesten in het kleine dorpje in het Heuvelland en daar van voedsel te voorzien. De volgende dagen trokken de meeste evacuées verder en vonden onderdak verspreid over bijna heel bevrijd Zuid-Limburg. Het is dan ook niet onbegrijpelijk dat men niet bevangen werd door dat blijde 'bevrijdingsgevoel'. In veel gemeenten ontstonden problemen - veelal voor wat betreft de voedselvoorziening en de huisvesting - door de massale toevloed van vluchtelingen uit Kerkrade. De verzorging met levensmiddelen verschilde van plaats tot plaats, van goed tot minder goed. Uit een oproep van de burgemeester van Heerlen in het Limburgsch Dagblad van 29 september 1944 blijkt dat er dringend behoefte bestond aan alles: beddegoed, handdoeken, zakdoeken, luiers, onderkleding voor kinderen, babygoed en vele huishoudelijke artikelen. Ook speelgoed was welkom.³³

Maar Kerkrade was nog niet helemaal ontruimd. Er waren namelijk nog mensen in het ziekenhuis. Dat werd reeds in de avond na de evacuatie door de Amerikaanse artillerie getroffen. Het regenwater kwam tot in de kelders waar de patiënten waren ondergebracht. Bovendien viel de elektriciteit uit, waardoor van verpleging geen sprake meer kon zijn. De ziekenhuisleiding vroeg de

Verpozende Amerikanen in Heerlen, eind 1944. Onder andere Hotel Germania en warenhuis Schunck fungeerden als restcenter. (SAH, fotocoll.)

Stadtkommandant om alsnog te mogen evacueren. De Amerikanen stemden daarmee in. Op 26 september zou het vuur zwijgen tussen 09.00 en 11.00 uur. Die ochtend vorderden de Duitsers de laatste beschikbare auto. Daardoor moesten de patiënten in verrijdbare bedden, op draagbaren en -stoelen en zelfs in kruiwagens naar bevrijd gebied (Spekholzerheide) gebracht worden. Een deel van de zieken werd naar Rolduc gebracht waar in der haast een noodziekenhuis was ingericht. Maar ook daar werd de situatie onhoudbaar, nog wel diezelfde avond. De volgende dag werden ook deze patiënten naar bevrijd gebied geëvacueerd. Toen trokken ook de geestelijken weg uit het complex. De Kerkraadse zieken werden ondergebracht in het ziekenhuis van Heerlen, het grote hotel Franssen te Valkenburg en het klooster te Aalbeek onder Hulsberg.³⁴

Bezetting Kerkrade was nu bijna helemaal verlaten. Er waren nog alleen illegalen en, met Duitse toestemming, twee politieagenten en pastoor Honée van de

parochie Holz. De vrees van de Kerkraadse bevolking voor roof en plundering werd helaas bewaarheid. De verlaten woningen werden het doelwit van Duitse soldaten en burgers uit de grensstreek en van achtergebleven inwoners, veelal Duitsers van origine en collaborateurs, die niet durfden evacueren. De verlaten woningen werden opengetrapt en alles van waarde, zoals sieraden, levensmiddelen, drank, kleding e.d. werd weggesleept.³⁵

Van 28 september tot 5 oktober waren de ontvolkte delen van Kerkrade front, nu bezet door de ene partij, dan weer door de andere en soms voor korte of langere tijd niemandsland. Pas op 2 oktober hadden de Amerikanen weer voldoende munitie en manschappen en waren de weersomstandigheden gunstig genoeg om de aanval op de Westwall en de stad Aken in te zetten. Dat gebeurde bij Rimburch over een betrekkelijk smalle frontsector over de Worm en de daarmee parallel lopende spoordijk. Tegen de avond hadden ze er een bruggehoofd gevormd, dat in de loop van de volgen-

de drie dagen naar het oosten kon worden verwijld. Tijdens die operatie werd Kerkrade, na twee weken frontstad te zijn geweest, bevrijd. In de nacht van 4 op 5 oktober 1944 verdwenen de Duitsers uit angst om van het Duitse achterland bij Aken te worden afgesneden. De Amerikanen konden toen Kerkrade zonder tegenstand voorzichtig binnentrekken. Door het grote aantal landmijnen, onder meer op de Wijngracht, sneuvelde nog een aantal Amerikaanse soldaten. De bevolking kon echter nog niet terugkeren naar de geteisterde, maar niet verwoeste mijnstad. Dat was namelijk nog te gevaarlijk, met het front op vier kilometer afstand van het centrum. Bovendien was er een logistiek probleem. Waar zou men temidden van een groot offensief het materieel vandaan moeten halen om de Kerkraadse bevolking te repatriëren? Na twee lange weken wachten begon vrij onverwacht de tocht huiswaarts. Op 22 oktober werd Kerkrade vrijgegeven, de bewoners mochten legaal terugkeren naar hun woonplaats, maar daarbij geen gebruik maken van de hoofdwegen.

De bevolking was opgelucht. Vrolijk, onder een heldere oktoberzon trok men blij en lachend huiswaarts, te voet, met boerenkarren, stootwagens, kruiwagens en fietsen, sommigen op vrachtauto's en in enkele personenauto's. Bekman beschreef de terugkeer als volgt: "Langs alle wegen van Zuid-Limburg ziet men vandaag tussen het drukke verkeer der Amerikanen hoog opgetaste vrachtauto's voortrollen, beladen met kinderwagens, koffers, zakken, kisten en mensen, die in allerlei standen en houdingen hun bezittingen bijeen trachten te houden. De Limburgse vrachtauto's rijden af en aan, richting Kerkrade en retour. Men roept elkaar over de weg toe en lacht, want we leven nog en Kerkrade staat nog voor een groot deel overeind en de herfstzon

schijnt vrolijk" Bij aankomst bleek dat de huizen glasschade hadden, de meeste daken vernield waren en veel gevels zwaar beschadigd waren. Op de Markt was de aanblik verschrikkelijk: "Durlinger, Van Haaren, Frits Maas, Bosman, America en Bisschoff zijn van de Markt verdwenen. Aan de puinhopen alleen kun je zien dat hier eens flinke huizen stonden. Alles totaal uitgebrand." Indien het meubilair en de huisraad niet waren vernield, was het gestolen of door de Duitsers gebruikt voor het opwerpen van straatversperringen. In bijna alle straten gaapten kraters van granaatinslagen en zochten verwilderde honden en scharrelende kippen naar voedsel.³⁶

Herkregen vrijheid

De bevrijding bracht vreugde, was een feest voor de bevolking van de desbetreffende plaats, waar dan niemand werkte. Dan was er veel volk op straat. Het meest sensationeel was het oppakken van vermeende collaborateurs, van NSB'ers, van hier gebleven Duitsers en van Duitsgezinde verdachten door de Orde Dienst, die als politie optrad. Daarbij probeerden kwaadwilligen vetes te beslechten door mensen ten onrechte te beschuldigen. De vaak lukraak gearresteerde personen werden op vrachtauto's geladen, hun haren afgeknipt en soms werden ze zelfs schandelijk mishandeld. Hun huizen werden ontdaan van meubilair en gevorderd. Hun inboedel werd soms opgeslagen of aan oorlogsslachtoffers gegeven.

De behandeling van de gevangenen was opnieuw niet altijd correct. Met de NSB-kinderen wist men niet goed raad. M.K., zoon van een gemengd gezin - vader NSB'er, broer in het verzet - schetst in zijn 'Herinneringen aan de oorlogsjaren' een beeld van de behandeling van de gearresteerden, die overigens van plaats tot plaats kon verschillen: "De bewakers waren net beesten. Ze

AAN DE MEISJES VAN LIMBURG

Hoe meisjes kunnen helpen de roem van ons land te handhaven en te vergroten.

In verschillende parochies van het bevrijde gedeelte van ons vaderland werd reeds

aan hun „soldaat zijn“. Wat wij de soldaten bieden moet hun als mensch en als soldaat beter maken. Wat een gevaar meebrengt voor den soldaat als mensch en als soldaat dienet we te vermijden. Daaronder moeten wij zeker rekenschap het gefikt van veel meisjes in de donkere avonduren.

Daarom zienen wij ook te moeten wijzen op het gevaarlijke van dansavonden, die hier en daar worden voorgesteld. Wij twijfelen

“In verschillende parochies van het bevrijde gedeelte van ons vaderland werd reeds vanaf de preekstoel een aansporing gericht tot de meisjes om zich te beheerschen” (Veritas (voorheen LK). 6 nov. 1944)

aten het eten van de gevangenen op. Daardoor gingen de gedetineerden met de dag achteruit. Hun gezondheid liet dan ook veel te wensen over. Aan allerlei pesterijen werden ze blootgesteld. Ze moesten soms regenwormen van de grond oprapen en opeten. Stoelen werden omgekiept en dan moesten ze knielend op de stoelpoten een snoepje dat achterop een stoelleuning werd gelegd, met de mond ophappen. Dat lukte natuurlijk nooit en de bewakers maar lachen als zij met hun gezicht op de grond terecht kwamen. Na een paar maanden werd mijn vader in een ziekenhuis opgenomen. Hij had een zware honger-oedeem.” Mathias Kemp stelt dan ook reeds kort na de oorlog, dat er, weliswaar met uitzondering van Valkenburg waar een NSB'er werd vermoord, geen echte uitpattingen zijn geweest, maar dat bij menig fijngevoelig mens de vreugde van de bevrijding werd getemperd.

De fel begeerde bevrijding betekende overigens nog niet direct het herstel van de vooroorlogse vrijheden. De censuur, die de Duitsers reeds hadden ingesteld, werd voorlopig gehandhaafd, maar de radio's mocht men - voor zover zij er nog waren - terughalen. Het openbare leven kwam tijdens de dagen na de bevrijding weer enigszins op gang, maar de voedselsituatie bleef nog meer dan

een maand slecht doordat er nauwelijks aanvoer van levensmiddelen was. Vlees, boter, vet, suiker en kruidenierswaren waren er nauwelijks en het rantsoen daalde van 1.600 calorieën voor de bevrijding naar 1.100. Velen hadden echter het geluk dat zij eten konden krijgen van de Amerikaanse soldatenkeukens. Echte hongersnood heeft het zuiden van onze provincie, anders dan Roermond, Venlo en het westen van het land, niet gekend, maar wel gebrek aan het allernoodzakelijkste. Eind oktober kwam de voedselaanvoer weer wat op gang. Er werden biscuits, bloem, peulvruchten en blikvlees, en vervolgens vers vlees aangevoerd, maar pas in december was er weer regelmatige aanvoer. Het rantsoen werd toen tot 1.800 calorieën verhoogd. Inmiddels was ook het bestuur (gedeeltelijk) opnieuw geformeerd. De productiecapaciteit van de Limburgse industrie was door bombardementsschade, bij gevechten, door moedwillige vernieling of ontmanteling van het machine- en wagenpark door de terugtrekkende Duitsers, aanzienlijk verminderd. Het transport van onder meer voedsel werd bemoeilijk door schade aan de infrastructuur en door de prioriteit die militaire transporten genoten. Bovendien zuchtte een deel van de mannelijke bevolking nog onder de Duitse Arbeits-einsatz.³⁷

Nasleep

De toestand werd na de aftocht van de Duitsers niet in één toverslag weer vooroorlogs, of zelfs maar beter. Zolang

DE AMERIKANEN

**ZUN GEKOMEN EN LATEN BIJ
BEEKMAN HUN PAKJES STOMEN**

Vanaf heden is BEEKMAN weer
normaal geopend van 9 tot 12
en van 2 tot 5
op Maandag van 2 tot 5

Wat kan Beekman weer voor U doen?

- ondergoed repareren
- berenshonden reinigen en vormen
- ladders ophalen
- kousen verven
- kousen en sokken verzolen
- kleding onzichtbaar stoppen
- herenkleding lueren en repareren
- schoormeisjes slijpen

*Andere goederen kunnen voorlopig
nog niet worden aangenomen.*

Beekman

Maakt er niemo van!
Hemmerstrweg 4, Heensbroek
Rumpenerstrat 4, Brunssum

Direct na de bevrijding moest er weer worden gewerkt. "Ondergoed repareren, ladders ophalen, kousen en sokken verzolen, kleding onzichtbaar stoppen": Beekman zag genoeg gaten in de markt. (Veritas, voorheen LK, okt. 1944)

men nog binnen bereik van het Duitse geschut lag, was het oorlogsgevaar zeker nog niet geweken. Duitse beschietingen hebben na de bevrijding nog het leven gekost aan meerdere mensen. De in bezettingstijd gedroomde ideale eenheid werd niet verwezenlijkt en de sterke band, die voortvloeide uit het gemeenschappelijk ideaal van de bestrijding van de vijand, ging verloren. Bovendien bleven er in eerste instantie allerlei beperkingen en de voedselsituatie verslechterde zelfs. Men kreeg wel weer elektriciteit, en de noodtoestand werd opgehe-

ven. De katholieke bonden werden weer opgericht. Maar de hooggespannen verwachtingen en wensdromen over het vrije Nederland na de bevrijding kwamen zeker niet direct uit. In Kerkrade viel 86% van de geënuquëeerden de algemene toestand na de bevrijding tegen, terwijl 4% blanco 'stemde'. Overigens bracht de bevrijding ook een nieuw probleem: de omgang van de gulle Amerikaanse soldaten - die met koffie, sigaretten, chocolade, kaas, suiker, koffie, biscuit, limonadepoeder, Wrigley-chewinggum (kauwgum), zeep en levensmiddelen aankwamen - met de jonge Limburgse vrouwen, die zich binnen de kortst mogelijke tijd allemaal in het Engels of Amerikaans verstaanbaar konden maken. Deze hadden zich tegenover de Duitse bezetters over het algemeen zeer gereserveerd gedragen, maar lieten na de bevrijding de morele remmen los. Er was volgens tijdgenoten sprake van een niet meer te stuiten 'zederverwildering'. Die situatie verergerde toen Maastricht, Heerlen, Valkenburg en Rolduc tot eind augustus 1945 restcenter werden voor Amerikaanse verlofgangers, voor wie het in Duitsland verboden was contact te hebben met meisjes. Veel Heerlense meisjes bijvoorbeeld maakten in het Glaspaleis van Schunck, dat gedeeltelijk was ingericht als vermaakscenarium, voor het eerst kennis met vrijpostige geallieerde militairen, negers, boogie-woogie en 'the american way of life'.

Overigens was de normvervaging geen exclusief vrouwelijke zaak. Ook de uit Duitsland terugkerende arbeiders waren er moreel zelden op vooruitgegaan of zoals mijn vader vertelde: "Wanneer je in Stuttgart vaak werd geconfronteerd met onvoorstelbare bombardementen ging je van dag tot dag leven, want misschien was je er morgen niet meer". Overigens ging ook van het onderduiken geen goede in-

vloed uit. De oorlog had dan ook een mentaliteitsverandering tot gevolg. De opvattingen over onder meer moraliteit waren veranderd onder invloed van de bezetting.³⁸

De bevrijding zou echter nog niet het einde van de angst voor het oorlogsgeweld betekenen. Men vroeg zich af of de Duitsers nog in staat waren om het tij te keren. Dat hebben ze in ieder geval geprobeerd via het roemruchte Ardennen-offensief, medio december 1944. Men was bang voor represaillemaatregelen indien de Duitsers erin slaagden om dit gebied te heroveren. Die angst werd onder meer gevoeld omdat een geallieerde terugtocht op de Maaslinie mogelijk werd geacht. In Heerlen maakten de Amerikanen zich massaal en opvallend op voor de terugtocht. Vanuit Kerkrade werden manschappen in de Ardennen ingezet. De angst bij de bevolking groeide nog toen er geruchten gingen circuleren over in Zuid-Limburg gelande Duitse parachutisten. Sommigen begonnen in paniek hun dierbaarste bezittingen in te pakken om met de Amerikanen mee

terug te trekken als de Duitsers zouden terugkomen, maar de oorlogskans keerde in de Ardennen na Kerstmis.³⁹

In januari 1945, bij de voorbereiding van het Worm-Roer-offensief, merkten men in Oostelijk Zuid-Limburg voor het laatst iets van de oorlog. Daarmee was hier de oorlog afgelopen en hernam het dagelijkse leven weer zijn gewone gang. In de Zuid-Limburger van 29 september 1945 lijkt het leed al weer grotendeels geleden, zelfs in Kerkrade: "En nu, na een jaar is alles weer bijna als vroeger in onze plaats. De gasten zijn weg, de repatriëring is opgeheven, evenals de luchtbeschermingsdienst. De winkel-etages liggen weer vol, zij het met punten-goed; we roken weer goeie cigareten, tenminste vrijdags, de gulden wordt opnieuw een gulden en we hebben zelfs weer een gemeenteraad. Kerkrade wordt langerzamerhand weer het oude Kerkrade ..." ⁴⁰

Met dank aan de heren K. Schutgens en P. Bronzwaer.

Lijst van geraadpleegde literatuur

Tenzij anders vermeld, worden in de noten enkel de auteursnaam en de bladzijde(n) waar naar wordt verwezen, aangegeven.

Baghus Piet, Ontmoeting met de bevrijding. De ouverture in Limburg 1944-1945. Baarn 1985.

Benders Leo, D-day voor de Onderbanken, in: Jaarboek Heemkunde-vereniging de Veersjprunk 1994, Onderbanken 1994, 5-12. [Geciteerd als: Benders, Onderbanken]

Benders Leo, Oorlogsnotities, in: Jaarboek Heemkundevereniging de Veersjprunk 1994, Onderbanken 1994, 51-55. [Geciteerd als: Benders, Oorlogsnotities]

Bischoff Claus, Stad onderweg. Kerkrade geëvacueerd, september - oktober 1944. Sittard 1983 [2e druk: Kerkrade, z.j.].

Braun Jan, Vijf jaren verzet in Limburg, in: Bronk 2 (1954), 290-292.

Bekman B.J.M., De Nederlandse mijnindustrie gedurende de oorlog, in: M. Kemp, Limburg van rampkomeet tot vredesalm, 1940-1945. Maastricht, z.j. [1949], 97-102. [Geciteer als: Bekman, Mijnindustrie]

Bekman Bernard, Kerkrade in bange dagen of een klein dagboek van de gebeurtenissen, die aan de bevrijding van Kerkrade voorafgingen, van de evacuatie van 30.500 burgers dezer stad naar tal van plaatsen in het reeds bevrijde deel van Zuid-Limburg, waar zij, behalve door de goede hulp van hun landgenoten, verrast werden door de grote hartelijkheid hunner Amerikaanse bevrijders en tenslotte van hun terugkeer in dankbaarheid naar hun bevrijde, wel gehavende, maar toch nog goed bewoonbare stad. Z.p. [Kerkrade], z.j. [Geciteerd als Bekman, Kerkrade in bange dagen]

Bouwers in de Mijnstreek. Verslagboek van de Katholieke vereniging van mijnbeambten van september 1944 tot en met 31 december 1946. Heerlen z.j. [1947]. [Geciteerd als: Bouwers in de Mijnstreek]

Bronneberg Jo, Jabeek 1940-1945, in: Jaarboek Heemkundevereniging de Veersjprunk 1994, Onderbanken 1994, 30-46.

Bronzwaer P.M.M.A., Maastricht bevrijd! En toen...? Een schets van gebeurtenissen in en om Maastricht tussen juni 1944 en september 1945. Maastricht, 1989.

Bruins Slot J.A.H.J.S., Een door neen. Het geestelijk verzet, in: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, 1605-1608.

Cammaert A.P.M., Het verborgen front. Een geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog. II delen. Leeuwarden/Mechelen, 1994.

Charles J.-L., Race door België. De geallieerde opmars in Noord-Frankrijk en België, in: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, 2046-2052.

Coleman Paul, Toen het uur sloeg der bevrijding, in: Voormalig verzet Nederland 9 (1957), no. 19, 6-7.

Coolen Antoon, De verzorging van den onderduiker, in: Het grote gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP, II. Kampen/Bilthoven, 1951, 190-378.

Crombach W. c.s., Terugblik ... met het oog op morgen. Bezetting en bevrijding van Bochtoltz, Eys/Wittem, Heerlen-Zuid, Groot-Kerkrade, Schin op Geul, Simpelveld, Wylre. Z.p. [Kerkrade] z.j. [1989].

Daemen Thei, Schinveldse oorlogsverhalen, in: Jaarboek Heemkundevereniging de Veersjprunk 1994, Onderbanken 1994, 13-19.

Dassen H.M.J., Het sociale leven in Limburg tijdens de oorlogsjaren, in: M. Kemp [red.], Limburg van rampkomeet tot vredespalm, 1940-1945. Maastricht, z.j. [1949], 127-141.

De strijd op Nederlands grondgebied tijdens de Wereldoorlog II. Hoofddeel III/Deel 2, onderdeel A: De krijgsverrichtingen in Zuid-Limburg, mei 1940. 's-Gravenhage 1952. [Geciteerd als: De strijd]

De vliegende non van het pompstation, in: Maandorgaan van de documentatiegroep '40-'45, februari 1977, 455-456. [Geciteerd als: De vliegende non]

Delhey V. en Van der Heijden Rob P.W.J.M., Moderne vestingwerken in de regio: de Westwall (Siegfriedlinie) langs de Limburgse (zuid-)oostgrens, in: Om de Vesting 5 (1990), 20-25.

Delhey Volmar, De boekhandel 'De klimmende leeuw', annex het kringhuis van de NSB te Heerlen, 1939-1944, in: Het land van Herle 42 (1992), 77-87.

Deumens Jo, Oorlog en bevrijding in Merkelbeek,

in: Jaarboek Heemkunde-vereniging de Veersjprunk 1994, Onderbanken 1994, 23-25. [Geciteerd als: Deumens: Oorlog en bevrijding]

Deumens Jo, Gebeurtenissen rondom de bevrijdingsdag in Merkelbeek, in: Jaarboek Heemkundevereniging de Veersjprunk 1994, Onderbanken 1994, 26-29. [Geciteerd als: Deumens, Gebeurtenissen]

Diederien Jan, De bevrijding van Sijlvend. Dinsdag 19 september 1944, in: Jaarboek Heemkundevereniging de Veersjprunk 1994, Onderbanken 1994, 20-22.

Dorp van Karel, De Falsificatie-Centrale, in: Het grote gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP. I. Kampen/Bilthoven, 1951, 599-613.

Emeis M.G. jr en Paape A.H., Kopje onder. De hulp aan onderduikers, in: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, 1647-1652.

Eussen Ron, Akkomodatie en verzet bij de Nederlandse steenkolenmijnen tijdens de Duitse bezetting, mei 1940 - september 1944. Amsterdam [Doktoraal-scriptie VU, aanwezig in SB Maastricht] 1984.

Goossens H.M.H., D-Day voor Ubach over Worms. Waubach [typoscript, aanwezig in SB Maastricht] 1984.

Haagmans C. en Theunissen L., Oorlog en bevrijding in Bingerade, in: Jaarboek Heemkunde-vereniging de Veersjprunk 1994, Onderbanken 1994, 47-50.

Hommerich van L.E.M.A., De provinciale geschiedenis der LO-Limburg, in: Het grote gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP. I., Kampen/Bilthoven, 1951, 323-346.

Hoogveen Jos, 'Eveneens voor de goede orde'. Heerlen in oorlogstijd 1940-1944, Heerlen 1984.

Iddekinge van P.R.A., Breed front in tweeën, in: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, 2252-2254.

Jongen J., Herdenking bevrijding Schaesberg, 1944 september 1969, in: Het Land van Herle 19 (1969), 78-83, 130-133, 20 (1970) 33-36.

M.K., Herinneringen aan de oorlogsjaren, in: W. Crombach c.s., Terugblik ... met het oog op morgen. Bezetting en bevrijding van Bochtoltz, Eys/Wittem, Heerlen-Zuid, Groot-Kerkrade, Schin op Geul, Simpelveld, Wylre. Z.p. [Kerkrade] z.j. [1989], 72-73.

Kemp M., Limburg in den wereldbrand. Maastricht, 1946. [Geciteerd als: Kemp, Wereldbrand]

Kemp M., Limburg in de oorlogsjaren, in: M. Kemp [red.], Limburg van rampkomeet tot vredespalm, 1940-1945. Maastricht, z.j. [1949], 9-21. [Geciteerd als: Kemp, Oorlogsjaren]

Laugs Jan, Het verzet der katholieken, in: Limburg Vandaag 9 (1977-1978), no. 6, 5.

Leeuw van der A.J., Gelijk en ongelijk. De strijd tegen de gelijkschakeling, in: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, 1614-1618. [Geciteerd als: Van der Leeuw, Gelijk en ongelijk]

Leeuw van der A.J., Collaboratie uit zelfbehoud. De industrie tijdens de bezetting, in: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, 1634-1639. [Geciteerd als: Van der Leeuw, Collaboratie]

Lemmens G., Limburg en het verzet door de geestelijkheid, in: Voormalig verzet Nederland, 9 (1957), no. 19, 3.

Litjens H., Overpeinzingen bij de tiende mei, in: Bronk 6 (1958), 268-271.

Mans H.J. en Cammaert A.P.M., Limburgse monumenten vertellen 1940-1945. Gedenktekens van oorlog en bevrijding. Maastricht 1994.

Munsters A., Godsdienstig leven in oorlogstijd, in: M. Kemp [red.], Limburg van rampkomeet tot vredespalm, 1940-1945. Maastricht, z.j. [1949], 149-157.

Norel K., De onderduiker, in: Het grote gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP, II. Kampen/Bilthoven, 1951, 3-82.

Oudejans Frans, Verzet van de kansel. De rol van de kerken, in: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, 1640-1642. Overzicht der werkzaamheden van het militair gezag gedurende de bijzondere staat van beleg, 14 september 1944 - 4 maart 1946. Z.p. z.j. [Geciteerd als: Overzicht]

Paape A.H., Donkere jaren. Episoden uit de geschiedenis van Limburg, 1933-1945. Assen, 1969.

Raedts C.E.P.M., Het mijnwerkersverzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, in: SSEGL 24 (1979), 1-23.

Roemen H.C.W. en Meegeren van J.W.F. De Limburgse industrie in de jaren 1940-1945, in: M. Kemp, Limburg van rampkomeet tot vredespalm, 1940-1945. Maastricht, z.j. [1949], 81-84.

Smits Chris, Aken hoort het donderen. De bevrijding van Zuid-Limburg, in: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, 2137-2142.

Sprooten Rosalie, Bericht aan Hare Majesteit. Een geschiedenis. Simpelveld, z.j.

Vellinga S.Y.A., Katholiek Zuid-Limburg en het fascisme. Een onderzoek naar het kiesgedrag van de Limburger in de jaren dertig. Assen 1975.

Vincken Theo, De bevrijding 50. Stoters als bevrijders, in: Het Dagblad voor Noord-Limburg, 17 september 1994, ³⁵.

NOTEN

1. Cammaert, *passim*.
2. Kemp, Oorlogsjaren, 11; Munsters, 149, 151; Van Hommerich, 323-324; Oudejans, 1640-1641; Vellinga, *passim*; Paape, 1-3; Cammaert, I, 21-74; Vincken, 35 kol. 4.
3. Kemp, Oorlogsjaren, 9; Kemp, Wereldbrand, 7-9; Crombach c.s., 8, 11; Bronneberg, 31-32; J.M.M. Cuijpers, In en om de oorlog. Inventarissen van Heerlense archieven met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Heerlen 1990, 141-142.
4. De strijd, 9, 10-16, 19-26, 29; Kemp, Oorlogsjaren, 9; Kemp, Wereldbrand, 15-18, 24-27; Sprooten, 30-32; Crombach c.s., 9, 11-12; Bronneberg, 34, 34; particuliere mededeling van P. Bronzwaer op basis van archivalia in het archief van de RIOD.
5. Kemp, Oorlogsjaren, 9, 11; Bekman, Mijnindustrie, 97; Roemen en Van Meegeren, 81; Kemp, Wereldbrand, 23-24, 29-32; Raedts, 12; particuliere mededeling van P. Bronzwaer.
6. Kemp, Oorlogsjaren, 9; Kemp, Wereldbrand, 33-34; Sprooten, 38, 66, 74.
7. Kemp, Oorlogsjaren, 11; Munsters, 153; Van Hommerich, 324; Coolen, 193; Bronzwaer, 25; Crombach c.s., 12-13, 16, 17, 19, 22, 25; Hoogeveen, 10, 59-60; Mans en Cammaert, 31.

8. Bruins Slot, 1606.
9. Crombach c.s., 15, 26; Hoogeveen, 32-35, 86-89. Zie ook: Delhey, *passim*.
10. Munsters, 149, 151-152, 154; Dassen, 131, 133; Van Hommerich, 323-324, 330; Coolen, 190; Laugs, 5; Lemmens, 3; Emeis jr en Paape, 1647; Van der Leeuw, Gelijk en ongelijk, 1614-1618; Oudejans, 1642; Paape, 52; Crombach c.s., 15; Bronneberg, 34; Hoogeveen, 22-24, 97-104.
11. Roemen en Van Meegeren, 82; Van Hommerich, 324; Kemp, Wereldbrand, 36-37; Norel, 30-34; Coolen, 194, 196-198, 200; Hoogeveen, 49-55.
12. Hofdijk, 589-590; Van Hommerich, 324, 330; Kemp, Oorlogsjaren, 13; Van Dorp, 600, 612; Coolen, 212-214, 218-219, 256-257, 334-361; Braun, 292; Emeis en Paape, 1647, 1649-1650; Paape, 52-56; Crombach c.s., 23; Hoogeveen, 64-66.
13. Norel, 30-34. Zie ook: Coolen, 215-216.
14. Van Dorp, 600, 612; Van Hommerich, 324; Coolen, 225, 271, 298; Emeis en Paape, 1648-1652; De vliegende non, 455-456.
15. Bekman, Mijnindustrie, 98-99; Kemp, Wereldbrand, 37; Van Hommerich, 323; Eussen, 93-101; Crombach c.s., 23; Mans en Cammaert, 49.

16. Emeis en Paape, 1652;
17. Munsters, 152; Kemp, Wereldbrand. 36-37; Kemp, Oorlogsjaren, 13; Sprooten, 67; Bronzwaer, 25; Paape, 77; Van der Leeuw, Collaboratie, 1634-1636.
18. Zie noot 17; Bronneberg, 36-39; Raedts, 11-12; Crombach c.s., 12-13, 18, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 31; Bekman, Mijndustrie, 97; Roemen en Van Meegeren, 81-82.
19. Bekman, Mijndustrie, 98; Kemp, Oorlogsjaren, 15, Bronneberg, 36.
20. Munsters, 149, 153; Litjens, 268-269; Bouwers in de Mijnstreek 14; Hoogeveen, 7-8.
21. Kemp, Oorlogsjaren, 17; Coleman, 6; Kemp, Wereldbrand. 41-47; Bronzwaer, 13-17, 46; Charles, 2051; Smits, 2137, 2141; Baghus, 68-72, 75-76; Paape, 102-103; Goossens, 23; Crombach c.s., 28, 31-32, 60-65; Bischoff, 16, 39; Delhey en Van der Heijden, passim. Zie hiervoor de bijdrage van Gouverne in dit nummer.
22. Kemp, Oorlogsjaren, 17; Coleman, 6; Kemp, Wereldbrand. 44-45; Bekman, Kerkrade in bange dagen, 4-5, 7; Bronzwaer, 28, 34-35, 37, 43; Smits, 2137-2138; Jongen, 78-82; Goossens, 1-3; Crombach c.s., 28-30; Bischoff, 16, 19, 37-38.
23. Bekman, Kerkrade in bange dagen, 3-4, 14-15; Baghus, 78; Bronzwaer, 37; Jongen, 78-82; Goossens, 2-7; Crombach c.s., 28; Bischoff, 16-17, 21-24, 28.
24. Kemp, Wereldbrand, 51; Baghus, 69-71, 77-78, 81-88; Goossens, 8-10; Mans en Cammaert, 97.
25. Goossens, 10; Baghus, 95.
26. Coleman, 6-7; Baghus, 90.
27. Baghus, 91, 98.
28. Baghus, 83, 98-99; Benders, Onderbanken, 5-12; Theij Daemen, 13-19; Diederer, 20-22; Deumens, Oorlog en bevrijding, 23-25; Deumens, Gebeurtenissen, 26-29; Bronneberg, 30-46; Haagmans en Theunissen, 47-50.
29. Overzicht, 82-83; Goossens, 10-18, 24-25, 27-28, 31-34; 49; Jongen, 33-34; Crombach c.s., 33.
30. Bekman, Kerkrade in bange dagen, 9; Bischoff, 31, 41, 55, 58; Baghus, 79-80, 90, 99-102, 109; Paape, 109; Goossens, 9; Crombach c.s., 32-34; Smits, 2141.
31. Bekman, Kerkrade in bange dagen, 13; Baghus, 90, 99-102, 109; Smits, 2141; Crombach c.s., 36; Bischoff, 48, 53-55, 67-69, 120.
32. Bekman, Kerkrade in bange dagen, 13-15; Baghus, 107-109; Smits, 2141; Paape, 109; Crombach c.s., 33, 37-39; Bischoff, 53, 60, 62, 64-65, 70, 77.
33. Kemp, Wereldbrand, 55; Bekman, Kerkrade in bange dagen, 17, 19-23; Baghus, 107, 109-112; Paape, 109-112; Crombach c.s., 34-35, 39, 64-66; Bischoff, 80-109, 116-120, 139, 141-155, 158; Mans en Cammaert, 59; particuliere mededeling van L.J. Augustus.
34. Kemp, Wereldbrand, 55; Bekman, Kerkrade in bange dagen, 24-25; Baghus, 113-114; Smits, 2141-2142; Crombach c.s., 40; Bischoff, 110-115.
35. Kemp, Wereldbrand, 56; Bekman, Kerkrade in bange dagen, 24-25; Baghus, 114-117; Crombach c.s., 40.
36. Kemp, Wereldbrand, 56; Bekman, Kerkrade in bange dagen, 30-31; Baghus, 135-136; Smits, 2142; Paape, 109-112; Crombach c.s., 38; Bischoff, 173-204; Mans en Cammaert, 59. Volgens Bekman werd Kerkrade op 23 oktober vrijgegeven, Bischoff meldt daarentegen dat dit op 22 oktober gebeurde. Volgens Mans mochten de geëvacueerden op 24 oktober terug naar huis.
37. Roemen en Van Meegeren, 84; Overzicht, 11-12, 97-98, 408, 411, 450-452, 462-464, 481-482; Kemp, Wereldbrand, 48-49, 60, 88; Jongen, 34-36; Goossens, 18, 31, 35-37, 57; Crombach c.s., 41-43, 45; M.K., 73; Baghus, 68-71; Bischoff, 201.
38. Bouwers in de Mijnstreek, 14-15; Overzicht, 408, 411, 427, 481-482, 592; Kemp, Wereldbrand, 88-91; Goossens, 19; Crombach c.s., 37, 44, 53; Crombach c.s., 44-47, 53; Bronneberg, 45; Benders, Oorlogsnotities, 51, 55; particuliere mededeling van H.J. van der Heijden; particuliere mededeling van L.J. Augustus.
39. Kemp, Wereldbrand, 62-63; Baghus, 189-192; Van Iddekinge, 2254; Jongen, 36; Crombach c.s., 47, 69; Mans en Cammaert, 69.

G.J.M. GOUVERNE

VIJFTIG JAAR GELEDEN. DE AMERIKAANSE OPMARS EN DE BEVRIJDING VAN OOSTELIJK ZUID-LIMBURG IN HET NAJAAR VAN 1944

“De democratie herstellen”: met deze boodschap staken meer dan een halve eeuw geleden honderdduizenden militairen, afkomstig van een ander continent, de oceaan over. Hun opdracht was om op het vasteland van West-Europa de bezetter te verdrijven.

Velen van deze, grotendeels dienstplichtige militairen waren niet ouder dan 20 of 21 jaar, onervaren in de strijd en afkomstig uit de U.S.A. Zij slaagden er samen met de bondgenoten in de hardnekkige tegenstander steeds verder terug te dringen in de richting van het land van herkomst, vaak ten koste van grote persoonlijke offers. In de opmars naar het einddoel Berlijn, enkele maanden na de gelukke landing op Franse bodem, doemden Amerikaanse militairen op nabij de Zuidlimburgse grens, komende uit westelijke dan wel zuidelijke richting. Reeds zeer snel daarna werden zij als bevrijders dankbaar en enthousiast door de Zuidlimburgse bevolking ingehaald. Met stomme verbazing, niet zelden met verbijstering, zagen de bewoners de immense hoeveelheden modern en geavanceerd rollend materieel aan hun ogen voorbijtrekken. Ook de persoonlijke uitrusting en kleding van de vriendelijke, lachende, gulle en goeddoervoede vreemdeling uit een ver land, oogstte de nodige bewondering. Een schril contrast met de vijand die reeds dagenlang in paniek op de terugtocht was geweest naar zijn vaderland.

Binnen enkele weken was geheel Zuid-Limburg in Amerikaanse handen, echter niet zonder slag of stoot. Tijdens korte, felle gevechten, als gevolg van de vertragingstactiek van de vijand, sneuvelden op Zuidlimburgse bodem plus-minus 55 Amerikaanse militairen. Zij behoorden tot de 339.000 Amerikanen die hun leven zouden verliezen tijdens de strijd in Noord-Afrika, Europa en de Pacific gedurende de Tweede Wereldoorlog.

Tien maanden voor de bevrijding van Zuid-Limburg werd op een ander continent reeds de kiem gelegd voor de grote militaire onderneming welke uiteindelijk zou leiden tot de totale ondergang van de Hitler-dictatuur in West-Europa. Zuid-Limburg zou onbewust een opmerkelijke rol gaan vervullen in het geallieerde aanvalskoncept.

Operatie Overlord

Eind november 1943 viel na lang touwtrekken tussen Britten en Amerikanen een belangrijke beslissing. Generaal Dwight Eisenhower zou de opperbevelhebber worden van de geallieerde strijdmacht welke in 1944, door middel van een amfibische operatie vanuit Engeland naar Frankrijk, een einde ging maken aan de nazi-dictatuur in meerder Westeuropese landen. Eind december 1943 droeg Eisenhower zijn functie als hoogste militaire autoriteit in het Middellandse Zeegebied over aan de Britse generaal Sir Henry Maitland Wilson en

vertrok naar Londen. Het formeren van een deskundige staf werd zijn eerste taak, die werd vergemakkelijkt door het meenemen van een aantal naaste medewerkers vanuit zijn vorige functie. Deze Anglo-Amerikaanse staf met de benaming BOARD kreeg als eerste opdracht het ontwikkelen van een strategie die de invasielegers na hun landing op het vasteland van Europa in staat moesten stellen de Duitse legers uit te schakelen. Met de inname van Berlijn dacht men ook psychologisch de oorlog te winnen. De BOARD kwam tot de conclusie dat de Duitse oorlogsindustrie een zware klap kon worden toegebracht, met grote gevolgen voor de strijdende vijandelijke legers, indien zowel het Saargebied als Roergebied het primaire doel zou worden voor de oprukkende geallieerde legers.

Uitgaande van dit concept volgde de formering van twee enorme strijdmachten onder de benaming 'legergroep', elk in eerste aanleg bestaande uit 500.000 man, met een onderverdeling in legers. Een legergroep onder Brits bevel (21 British Army Group) moest opereren ten noorden van de Ardennen met als taak het Roergebied noordelijk te omsingelen. Een Amerikaanse legergroep (12 U.S. Army Group) kreeg als taak toebedacht zuidelijk van de Ardennen het accent te leggen op de verovering van het Saargebied. Na inname van dit industriële bolwerk, zo luidde de richtlijnen, zich naar het noorden te verplaatsen en assistentie te verlenen bij de verovering van het Roergebied met een zuidelijke omarming.

Het draaiboek van SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditioning Forces; de legerleiding van de geallieerde invasietroepen) voorzag verder voor beide legergroepen, na voltooiing van hun opdracht, een verdere opmars over een breed front naar de Duitse hoofdstad Berlijn.

Hindernissen

De Siegfriedlinie, ook wel Westwall genoemd, was een verdedigingslijn die enkele jaren vóór de Tweede Wereldoorlog op Duits grondgebied bij de westgrenzen werd aangelegd. Deze kende bij Aken een dubbele defensiestrook en werd als een belangrijk obstakel beschouwd. Een tweede hindernis van betekenis kon de rivier de Rijn worden, die psychologisch van grote waarde geacht werd, zowel door aanvallers als verdedigers. Het door de BOARD ontworpen strategisch plan is de geschiedenis ingegaan als de 'Two Thrust Attack' theorie en is als zodanig uitgevoerd onder leiding van generaal Eisenhower, ondanks oppositie van de Britse generaal Bernard Montgomery. Aanvankelijk voorstander van dit plan, wijzigde Montgomery enkele maanden later zijn mening en kwam met een variant: de 'One Thrust Attack' theorie. Deze hield geen aanval in over de breedte dwars door Duitsland maar een langgerekte doorstoot naar Berlijn via de Noordduitse laagvlakte. Het verschil van mening ging op den duur leiden tot ernstige relatiestoornissen tussen Eisenhower en Montgomery, waarbij gezaghebbende Amerikaanse generaals als Bradley, Patton en Hodges duidelijk partij kozen voor hun leider, evenals de politieke en militaire leiding in de U.S.A.

D+90.

Drie maanden na het bestormen van de stranden op het Normandische schiereiland Cotentin bereikten de geallieerde legers de Belgische grenzen. Een verpletterende nederlaag nabij Falaise, waarbij 40.000 Duitsers dood dan wel levend in handen van de overwinnaars vielen, deed de restanten van de 7. Deutsche Armee en 15. Deutsche Armee op de vlucht slaan in noordelijke en oostelijke richting. Achtervolgd door de geallieerden, die hen niet de rust gunden om

zich te hergroeperen, werden zij gedwongen zich in wanorde terug te trekken.

Dit geallieerde offensief had ten doel Noord-Frankrijk en België te bevrijden en de havens van Antwerpen, zo mogelijk ook van Rotterdam, te veroveren. Deze havens werden van eminent belang geacht voor de verdere opmars naar Duitsland. De gehele bevoorrading van de geallieerde legers, inmiddels uitgegroeid tot 1.500.000 man, vond plaats via Franse havens met een beperkte capaciteit. De aanvoerwegen naar het front werden erg lang, met gevolgen voor de regelmatige bevoorrading voor de oprukkende Canadese, Duitse en Amerikaanse troepen. Gebrek aan benzine en munitie begon langzaam maar zeker merkbaar te worden.

Linnet II en Market Garden

Terwijl het eind augustus 1944 gestarte offensief in noordelijke richting nog in volle gang was lanceerden de 2e legergroepscommandanten uit de staf van generaal Eisenhower ieder een plan dat mogelijk de strijd in Europa kon bekorten.

Het eerste was afkomstig van generaal Omar Nelson Bradley, opperbevelhebber van de 12th U.S. Army Group. Tijdens een bijeenkomst van Anglo-Amerikaanse legercommandanten op 2 september 1944 te Chartres, gevolgd door de conferentie van Amiens op 3 september 1944, lanceerde Bradley zijn operatie Linnet II. Het plan hield in het op korte termijn afwerpen van Britse en Amerikaanse luchtlandingstroepen tussen Maastricht en Aken, met als opdracht de Siegfriedlinie in te nemen. Na ontzetting van de parachutisten door een snel oprukkend Amerikaans grondleger dwars door Zuid-Limburg was een doorstoot gepland naar Keulen en de Rijn. Onoverkomelijke bezwaren en protesten van uitsluitend Britse zijde, be-

treffende de in hun ogen te korte voorbereidingstijd voor hun landingseenheden, maakten het plan onuitvoerbaar. Linnet II werd op 5 september 1944 helaas geannuleerd.

Helaas, omdat naoorlogse geschriften van enkele gezaghebbende Duitse generaals, die de verantwoordelijkheid droegen voor het gebied in de regio Aken in het najaar van 1944, een mogelijk succesvol verloop van Linnet II aantonen. De Siegfriedlinie bleek deels in een verwaarloosde staat te verkeren. Bunkers en kazematten werden gebruikt als opslagplaats voor bieten en stro door de plaatselijke landbouwers. Troepen en wapens waren niet voorhanden om de verdediging op zich te nemen in de eerste dagen van september 1944. Bovendien bleek slechts één Duitse infanteriedivisie operationeel te zijn gelegen tussen Aken en Keulen.

Het tweede plan was afkomstig van de Britse legergroepcommandant Bernard Montgomery. Op 1 september 1944 was hij door koning George VI bevorderd tot veldmaarschalk, precies de dag dat hij het bevel over alle invasietroepen overdroeg aan generaal Eisenhower. Op 10 september 1944 lanceerde hij zijn plan voor operatie Market Garden. Het plan omvatte een gecombineerde luchtlanding en grondaanval vanuit Noord-België in de richting van Arnhem, om vanuit de overzijde van de Rijn oostwaarts op te rukken naar Duitsland, in de richting van het Roergebied. Dit was in feite de noordelijke omarming conform de door de BOARD uitgestippelde strategie.

Omvangrijke eenheden luchtlandingstroepen kregen tot taak een achttal bruggen bij verrassing te veroveren en te verdedigen totdat ontzetting zou volgen door een oprukkend grondleger.

Market Garden ging op 17 september 1944 van start maar mislukte als militaire operatie. Generaal Eisenhower had

om meerdere redenen zijn goedkeuring aan deze operatie gegeven, waarvan de uitvoering geheel in handen werd gelegd van de Britten met ondersteuning van twee Amerikaanse luchtlandingsdivisies. De geallieerde verliezen bedroegen 17.000 man.

Consequenties

Vanwege operatie Market Garden werd het accent van de logistieke verzorging gelegd bij de 21th British Army Group. Door haar noordelijke aanvalsrichting kreeg zij die toch al. Dat had duidelijke gevolgen voor de Amerikaanse zijde van het front. Benzine en munitie, twee essentiële bestanddelen van de oorlogsvoering, kwamen nog slechts mondjesmaat terecht in hun frontgelederen. Het gevolg was een stokkende opmars van de 3rd U.S. Army onderleiding van generaal George Smith Patton Jr. Dit leger trok al strijdende in de richting van het Saargebied, evenals het 1st U.S. Army van generaal Courtney Hickes Hodges. Dit laatste leger omvatte het 5th U.S. Army Corps, het VII U.S. Army Corps en het XIX U.S. Army Corps, in totaal ruim 250.000 man. Het bevond zich op weg naar de Belgische grens, om van daaruit met twee legerkorpsen op te rukken naar Aken, dat gezien werd als de zuidelijke toegangspoort tot het Roergebied.

Engelse beoordelingsfouten

De razendsnelle opmars van de Britten vanuit Noord-Frankrijk met nauwelijks enige Duitse tegenstand betekende de bevrijding voor tal van steden en dorpen. Op 3 september 1944 viel Brussel in handen van het 2de Britse leger, de volgende dag Antwerpen met zijn onbeschadigde haven. Meer oostelijk rukte een andere Britse pantserdivisie op in noordelijke richting en bereikte Leopoldsburg, gelegen aan het Albertkanaal, dertig kilometer ten zuiden van

de Nederlandse grens. Twee grote beoordelingsfouten aan Britse zijde, met vergaande gevolgen, bepaalden op negatieve wijze de opmars in noordelijke en oostelijke richting. Door de Britse veldmaarschalk Mont-gomery werd na de bevrijding van Antwerpen verzuimd door te stoten naar Nederlands grondgebied en vanuit Woensdrecht Zuid-Belveland en Walcheren binnen te vallen. In een volgende stap hadden de kustbatterijen die de toegang tot de Schelde bewaakten ingenomen moeten worden.

Van Duitse tegenstand was op dat moment geen sprake: de imposante verdedigingswerken bleken onbezet te zijn. Enkele dagen later slaagde de terugtrekkende 15. Deutsche Armee er in bij Breskens 10.000 man met volledige uitrusting en bewapening naar Vlissingen over te zetten en de kustverdediging op volle sterkte te brengen. De geallieerden slaagden er pas na maandenlange strijd in de Zeeuwse eilanden in hun greep te krijgen, waardoor Antwerpen weer vanuit zee bereikbaar werd. Canadezen, Britten en Amerikanen leverden ieder hun aandeel in de hevige strijd. De geallieerde verliezen bedroegen 14.000 man. De burgerbevolking betaalde eveneens een zware tol, naast tal van doden veroorzaakte het oorlogsgeweld grote verwoestingen.

Nabij Leopoldsburg staakte de snel oprukkende Britse pantserdivisie haar opmars om onverklaarbare redenen. Tegenstand van belang werd niet onderhouden, van logistieke problemen was nauwelijks sprake. Naoorlogse studies brachten een verrassend gegeven aan het licht. Tussen Leopoldsburg en de Rijn bij Arnhem bleek op 4 september 1944 geen enkel Duits weerbaar onderdeel aanwezig te zijn. Enkele dagen later slaagde de vijand erin aan het Albertkanaal tussen Antwerpen en Maastricht een gedegen verdedigingslinie op te bouwen. De toegang tot het noorden

werd door deze ingreep voor enige tijd aan de geallieerden ontzegd.

De logistieke consequenties van het gemis van een grote haven waren groot. Niet alleen leverde het problemen op operationeel gebied op, maar ook een vertraging in de uitvoering van de aangenomen strategie. Een zestal nieuwe Amerikaanse divisies (plusminus 90.000 man), welke bestemd waren voor extra ondersteuning van de komende strijd om het Roergebied, werden noodgedwongen overgeheveld naar het 7e Amerikaanse leger, opererend in Zuid-Frankrijk. Voor ondersteuning van dit leger kon gebruik worden gemaakt van de haven van Marseille.

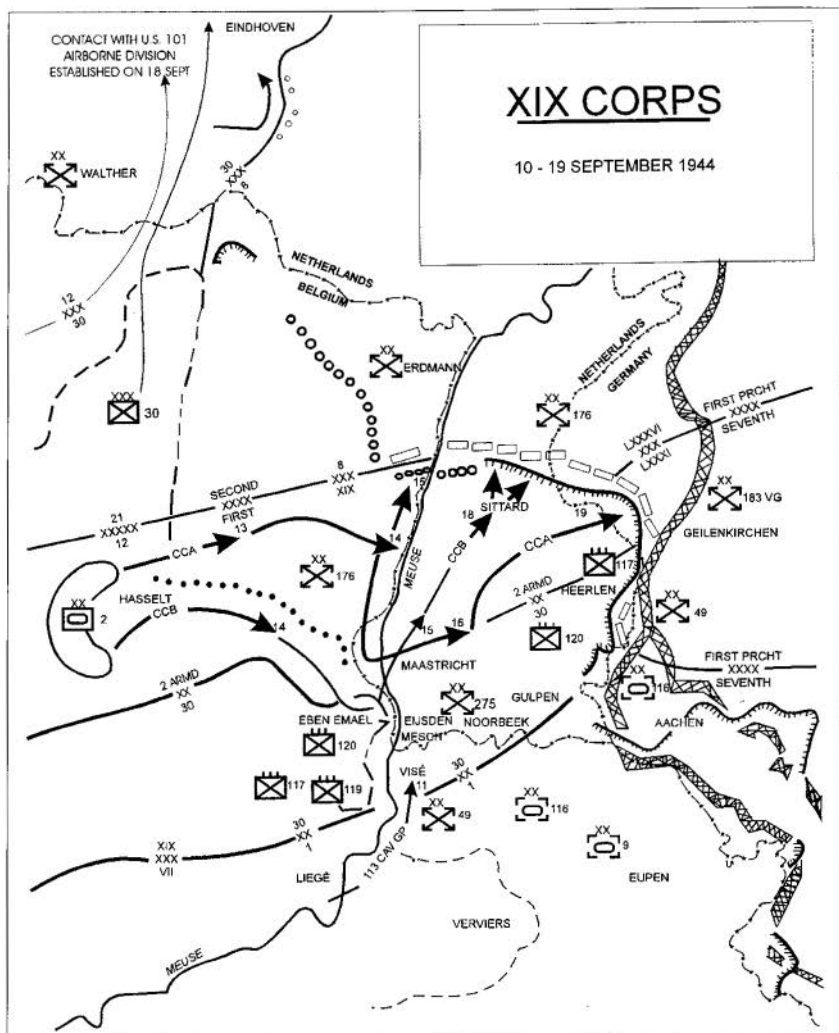
Opmars in België

Het XIX U.S. Army Corps hervatte op 5 september 1944 zijn opmars niet in noordelijke maar in oostelijke richting, met de opdracht zich naar de Maas te begeven. Een oponthoud van drie dagen in Doornik waren het gevolg van een groot tekort aan brandstof voor de vele voertuigen en tanks.

Als eerste ging van start de 113th Cavalry Reconnaissance Group Mechanised, een grote, snelle gepantserde verkenningseenheid van ongeveer 1.700 man, bestaande uit een staf en twee zelfstandige opererende onderdelen: het 113th Cavalry Rcn Squadron en het 125th Cavalry Rcn Squadron. De cavalry-groep maakte deel uit van het XIX U.S. Army Corps, waarvan de totale sterkte, zonder ingedeelde divisies, geschat kan worden op 35.000 man. De 125th Cavalry Squadron bereikte, de vijand voortdurend achtervolgend, tegen de avond van 6 september 1944 de stad Hasselt, op korte afstand van het Abertkanaal gelegen. Zuidelijker snelde het 113th Cavalry Squadron voort over de aangegeven aanvalslinies totdat bij St. Truiden hevige tegenstand werd ondervonden van de terugtrekkende

Duitse 105. Panzer Brigade. De opmars kwam noodgedwongen tot stilstand. Op vrijdag 8 september omstreeks 10.00 uur bevond zich de commandopost (CP) van de 125th Cavalry Squadron zich op coördinaat 511535 (Veldwezelt), slechts enkele honderden meters gelegen van de rijksgrens van Nederland, tevens de gemeentegrens van Maastricht. In de vroege ochtend van 9 september 1944 trokken patrouilles het Albertkanaal over en stonden enkele minuten later als eerste geallieerden op Nederlandse bodem. Verkenningen met betrekking tot de bewegingen van de tegenstander vonden plaats vanuit het huidige Caberg en de Dousberg. Amerikaanse militaire rapporten maken gewag van de aanwezigheid van 'elements' in Maastricht op 10 september.

In de organisatie van het XIX U.S. Army Corps onder bevel van generaal-majoor Charles Corlett bevonden zich nog slechts twee divisies, de 2nd U.S. Armored Division en de 30th U.S. Infantry Division. De derde divisie, de 79th U.S. Infantry Division ('Cross of Lorraine') was op 1 september 1944 in opdracht van generaal Omar Bradley verplaatst naar de 3rd U.S. Army onder leiding van generaal George Patton. De 2nd U.S. Armored Division (de 'Hell on Wheels') begaf zich op 6 september vanuit het bruggehoofd Doornik in oostelijke richting. De kolossale gevechtseenheid bereikte op 8 september Hasselt, maar was wederom wegens benzinegebrek niet in staat de opmars te continueren. Eerst op 13 september 1944 trok zij met haar gevechtsgroepen, 'combat commands' genaamd, separaat op in de richting van de Maas en Zuid-Limburg. Om 17.00 uur in de namiddag van 15 september 1944 betrad de gevechtsgroep B (CCB) voor het eerst Limburgse bodem in Maastricht, komende uit de richting Kanne. Men had één dag vertraging opgelopen door een ingestorte

De opmars van XIX US Army Corps door Zuid-Limburg. De 30th Infantry Division, beter bekend als 'Old Hickory', was de grote infanterie-eenheid van het corps.

Baileybrug over het Albertkanaal nabij Kanne. De CCB stak de Maas over via een snel gebouwde ponton, in de omgeving waar zich tegenwoordig de Kennedybrug bevindt.

De andere grote gevechtsgroep (CCA) vond noordelijker van de Limburgse hoofdstad, komende van Lanaken, een overgang over de rivier, niet ver gelegen van de huidige Noorder-

brug. De nu alom bekende 'Old Hickory'-divisie, formeel bekend staande als 30th Infantry Division, was als enige grote infanterie-eenheid ingedeeld bij het XIX U.S. Army Corps. Zij startte haar opmars vanuit West-België op 7 september, maar ten zuiden van Brussel, nabij het beroemde Waterloo, bleken de voertuigen wegens benzinegebrek niet meer in staat de infanteris-

ten verder te vervoeren. De opmars naar het aangegeven doel, 'de Maas tussen Visé en Maastricht met het daarachter liggend Zuid-Limburg', moest noodgedwongen verder te voet worden afgelegd in een felle, hete zon over stoffige, hobbelige wegen. Tegenstand onderzond men eerst op 10 september 1944 bij het naderen van het Albertkanaal, het voormalige kanaal Maastricht-Luik en de Maas. Bij het naderen van deze waterwegen trokken de infanterieregimenten 117 en 119 van de 'Old Hickory' (elk 3.000 man) meer naar het zuiden, in de richting Luik. Het der-de infanterieregiment, 120, rukte in pal oostelijke richting op met als voornaamste opdracht de forten van Eben Emael te veroveren en zich noordelijk te bewegen in de richting Maastricht.

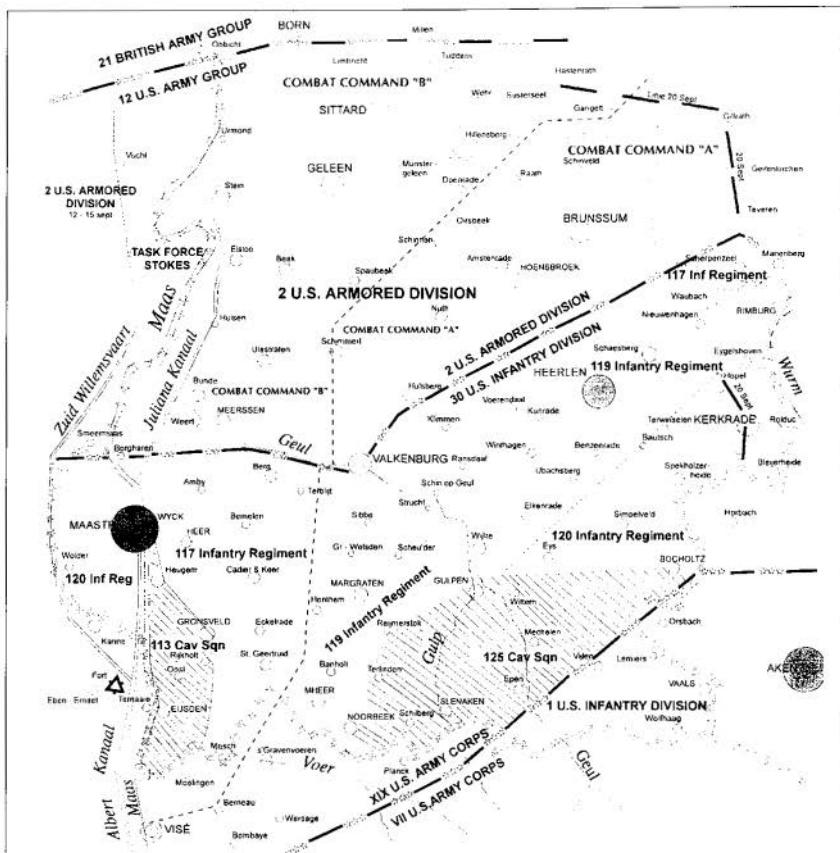
Op naar Maastricht

Generaal-Majoor Charles Corlett was niet geheel tevreden met de ontwikkelingen nabij het Albert-kanaal en de Maas en riep op 10 september in de namiddag zijn ondercommandanten bij zich. Hij constateerde een stagnerende opmars als gevolg van toenemende Duitse tegenstand en hun goede verdediging op de oostelijke kanaal- en rivieroevers. Het leggen van bruggen over de Maas en de kanalen kon daardoor een gecompliceerde aangelegenheid worden, gepaard gaande met de nodige verliezen.

Derhalve droeg hij de 113th Cavalry Group op vanuit de omgeving van Maastricht richting Luik te gaan en nabij deze stad de Maas over te steken. In een volgende fase moest in noordelijke richting (stroomafwaarts) aangevallen worden, ter beveiliging van de rivieroversteek tussen Argenteau en Visé. De oversteek aldaar was opgedragen aan de infanterieregimenten 117 en 119. Corletts collega, generaal-majoor Joe Collins van het VII U.S. Army Corps, had ermee

ingestemd dat voor deze operatie de 113th Cavalry Group gebruik kon maken van de brug, die gelegen was in zijn sector.

De operatie werd vastgesteld voor 11 september. In de vroege ochtend begon het 113th Cavalry Squadron zijn opmars langs de Maas in de richting Argenteau-Visé-Maastricht. Het 125th Cavalry Squadron was drie uur later van start gegaan om stagnatie op de brug en haar toegangswegen te voorkomen. Het verplaatste zich steeds oostelijker van de Maas en nam bezit van de plaatsen Mortroux, Bombaye en Warsage. De beveiliging van de rivieroversteek door de Cavalry leverde in de nacht van 11 op 12 september voor de infanteristen van het 117th en 119th Regiment een probleemloze oversteek bij Argenteau op. Aan het zelfstandig optreden van de 113th Cavalry Group sedert haar vertrek uit Doornik kwam hiermede een einde. Zij werd nu organiek ondergebracht bij de 'Old Hickory' divisie voor verdere acties op Zuid-Limburgse bodem. De infanterieregimenten op de oostelijke Maasoever ondervonden veel hulp en steun bij hun oversteek van de 1104th Engineer Combat Group. Deze grote genie-eenheid - ingedeeld bij het XIX U.S. Army Corps - legde in zeer korte tijd een pontonbrug over de Maas. Dit soort bruggen was in staat het gewicht van de zwaarste voertuigen, waaronder tanks, te dragen. Enkele dagen later dook dezelfde eenheid bij de Blekerij in Maastricht op en legde in recordtempo een brug over de Maas. Ter ondersteuning van de activiteiten van het 120th Regiment op de westelijke Maasoever zorgde de 1115th Engineer Combat Group, die versterkt was met het 2nd Battalion van het regiment voor de nodige overbruggingen van de waterwegen in het gebied van Eben Emael. Met de acties in Maastricht tussen 9 en 11 sep-

De infanterieregimenten 117, 119 en 120 speelden een belangrijke rol in de bevrijding van Oostelijk Zuid-Limburg.

tember was een begin gemaakt met de bevrijding. 12 september 1944 zou de geschiedenis ingaan als het begin van D-day voor Zuid-Limburg. Binnen enkele dagen werd het landschap overspoeld door tienduizenden Amerikaanse militairen op weg naar Aken. De geschiedschrijver van de 30th Infantry Division noteerde in het dagboek als historisch feit dat een 'Company of the 117th crossed the Dutch-Belgian border at 10.00 a.m. September 12th, this becoming the first allied unit to enter Holland'. De eerste Amerikaanse infanteristen passeerden vanuit de Voerstreek de Nederlandse grens tussen de

grenspalen nummer 35 en 36 bij Eijsden. Dat gebeurde onder hevig artillerie- en geweevuur; de Duitse vijand maakte daarbij uitstekend gebruik van de verfringstactiek die hem opgedragen was door zijn superieuren. Eerst in de namiddag, omstreeks 15.00 uur kon Mesch - sinds 1942 een kerkdorp van de gemeente Eijsden - zijn bevrijders toejuichen. Aan de linkerflank van de infanterie rukte het 113th Cavalry Squadron, komende van Visé en Moelingen, in noordelijke richting op als dekking. Het Squadron bevrijdde op 12 september Maarland, Rijckholt, Gronsveld en Heugem.

De bevrijding van de Mijnstreek

De komst van de 'Hell on Wheels'-divisie met haar 400 tanks, 200 kanonnen en 600 raketwerpers op Zuid-Limburgse bodem betekende op 16 september een ongelijke strijd voor de hardnekkig tegenstand biedende Duitsers. Deze werden na een felle strijd gedwongen hun posities aan de Geul te verlaten en zich verder terug te trekken, zowel noordelijk als oostelijk. Bij Meerssen trok de gepantserde Amerikaanse macht na 24 uur duelleren met de vijand, over de Geul in de richting Sittard. Een andere eenheid van de CCB opereerde op de rechterflank en trok bij Houthem-St. Gerlach over de Geul naar Schimmert. De CCB was de grootste gevechtseenheid van de divisie en nam de westelijke Mijnstreek en de Maaskant voor haar rekening, terwijl de CCA een deel van de oostelijke Mijnstreek bevrijdde.

Ook bij Valkenburg werd de Geul overgestoken. Dank zij een snel geslagen

brug kon een aantal tanks van de CCA de infanteristen van het 119th Regiment effectief ondersteunen. Tegen de avond was Valkenburg gezuiverd van sluipschutters. Een Duitse tegenaanval met tanks en infanteristen liep op niets uit. De gehele dag had het Geulstadje onder artillerievuur gelegen, de uitwerking loog er niet om. Veel panden liepen aanzienlijke schade op. Het grootste deel van de bevolking had zijn toevlucht gezocht in de mergelgrotten. Van het 119th Regiment trok het 1st Battalion vanuit Valkenburg op naar Walem, maar vanwege het late uur werd de opmars gestaakt. Het 3rd Battalion bevond zich nog steeds in Wijlré. Het slaagde er uiteindelijk in de ingegraven vijand buiten gevecht te stellen en begon aan haar opmars naar Ubachsberg, dat tegen 19.00 uur werd bereikt.

Het 120th Regiment was vanuit de CommandoPost (CP) in Reymerstok opgetrokken via Gulpen, Wittem en

Amerikaanse infanteristen in actie tegen een Duits weerstandsnest op de Brunsummerheide op 17 september 1944. De Duitsers waren in Zuid-Limburg kansloos tegen de grote overmacht van de Amerikanen. Enkel bij gunstige terreinomstandigheden, zoals achter waterlopen en op hoogten, organiseerden zij een verdediging om de opmars te vertragen (SAH, fotocoll. nr. 8330)

Wahlwiller naar Nijswiller. Er werd contact gemaakt met de ingegraven vijand, behorende tot de 49. Infanterie Division en die gedwongen werd zich met grote verliezen in de richting Heerlen-Kerkrade terug te trekken. Op de rechterzijde van het 119th Regiment bevond zich als flankdekking het 125th Cavalry Squadron met zijn CP in Baneheide. Zondag 17 september 1944 zou een gedenkwaardige dag worden in de Nederlandse geschiedenis. Voor de vijand ging volkomen verrassend operatie Market Garden van start. Het zuidelijke deel van deze operatie lag maar 50 kilometer van Zuid-Limburg, de noordelijkste punt lag bij de luchtlanding bij Arnhem. De luchtlandingen bij de diverse bruggen over de grote rivieren en kanalen, om de overkant van de Rijn te bereiken, werden ondersteund door het oprukken van grondtroepen op Belgisch grondgebied. Te optimistische inschattingen over het tempo dat de grondtroepen zouden halen bij hun oprukken en het feit dat de luchtlandingstroepen hun gestelde doelen niet haalden of konden behouden, vooral bij Arnhem, maakten dat Market Garden volledig mislukte. De operatie werd in de slotfase een drama door de sterke Duitse tegenstand en de overmacht aan zware wapens tegenover de licht bewapende Britse en Poolse parachutisten. De oprukkende grondtroepen slaagden er niet in de dapper strijdende para's te ontzetten bij Arnhem. Bij de Waal bij Nijmegen moest de aanval gestopt worden.

In Zuid-Limburg ging het de Duitse troepen minder voor de wind. Het 120th Regiment stootte met 2 speerpunten door in richting van de Duitse grens. De overmacht was zo groot dat eenheden van de toch al gehavende 49. Infanterie Division gedwongen werden zich haastig terug te trekken in de richting Heerlen-Kerkrade. Samen met het 125th Cavalry Squadron trok het 3rd Battalion

van het regiment in de ochtend uren Bocholtz binnen, om kort nadien de Duits-Nederlandse rijksgrens te overschrijden. Het 2nd Battalion bevond zich in reserve nabij Simpelveld, uitgezonderd de F Compagnie, welke als versterking werd toegevoegd aan het 1st Battalion. Dit bataljon trok vanuit Simpelveld 's morgens behoedzaam op en bereikte omstreeks 10.30 uur via de Locht, Spekholzerheide en vervolgens Kaalheide.

De toegevoegde F Compagnie splitste zich nabij de Locht af en passeerde kort nadien de Duitse grens op weg naar Horbach. De Amerikanen traden thans niet meer op als bevrijders doch als bezetters. Ze hadden definitief Duitsland bereikt. Aan de Anselerbeek kwam de Amerikaanse opmars tot stilstand door sterke vijandelijke tegenstand. De Duitsers hadden Kerkrade inmiddels verlaten, maar wel in hun verdedigingslinie opgenomen. De regimentscommandant van het 120th, kolonel Birks, besloot hierop de stad niet verder aan te vallen aangezien hij een onvolledig beeld had van de situatie en sterkte van de vijand. Een verkenningseenheid van het regiment bereikte in de namiddag Hopel, aan de noordzijde van Kerkrade.

Het 119th Regiment, reeds dagenlang een zwaarbeproefd onderdeel, was de 17de september eveneens zeer actief in het gebied tussen Valkenburg en Heerlen. Vanuit Ubachsberg bereikte het 3rd Battalion, op korte afstand gevolgd door het 2nd Battalion omstreeks 14.00 uur de Heerlense wijk Heerlerbaan en trok daarna verder via Vruschemig naar het Aarveld. Een deel van de strijdmacht zette de opmars voort in de richting Onderspekholz en Terwinselen, gesteund en beschermd door tanks van de divisie. Een groep Sherman tanks, het 743d Tank Battalion, kwam na een opmars vanuit Ubachsberg via Benzenrade tegen 17.30 uur aan op het Bekker-

veld. Organiek maakte het 743d Tank Battalion deel uit van de 'Old Hickory' divisie.

Minder gelukkig verliepen de vorderingen van het 1st Battalion vanuit Walem. Taaie weerstandsnesten van de vijand maakte een verplaatsing onmogelijk. Hulp moest worden ingeroepen van een aantal Thunderbolt-jachtbommenwerpers (P47-'s) van het IX Tactical Air Command, ingedeeld bij de 1st U.S. Army. Dit TAC zorgde ook voor de nodige steun bij de opmars over de Geul van de CCB van de pantserdivisie. Het effectieve werk van de jachtvliegers stelde de infanterie in staat de aangegeven doelen te bereiken. Het 1st Battalion onder bevel van luitenant-kolonel Robert Herlong dreef de vijand terug, waardoor Klimmen, Ransdaal, Wint-hagen, Kunrade en Voerendaal in de loop van de dag werden bereikt en de bevolking haar bevrijders kon toejuichen. Omstreeks 19.00 uur was het centrum van Heerlen bevrijd door het bataljon dat de nodige verliezen had geleden in de dagen daarvoor.

Op 18 september zette de CCA van de pantserdivisie zich 's morgens vroeg in beweging vanuit Hulsberg. Omstreeks 12.00 uur werd Nuth bereikt, daarna volgde de bevrijding van Heerlerheide, Hoensbroek, Amstenrade en Treebeek, alsmede een deel van Brunssum. Vanuit Schimmert hervatte de gevechtsgroep I van de CCB de opmars. Reeds snel bevond men zich in Spaubeek. In de loop van de middag waren de plaatsen Schinnen, Puth, Oirsbeek en Doenrade in Amerikaanse handen.

De Duitsers bijna verdreven

In de sector van de 'Old Hickory' divisie nam het 119th Regiment bezit van Schaesberg terwijl een gecombineerde actie van de regimenten 117 en 119 de bevrijding betekende van Terwinselen.

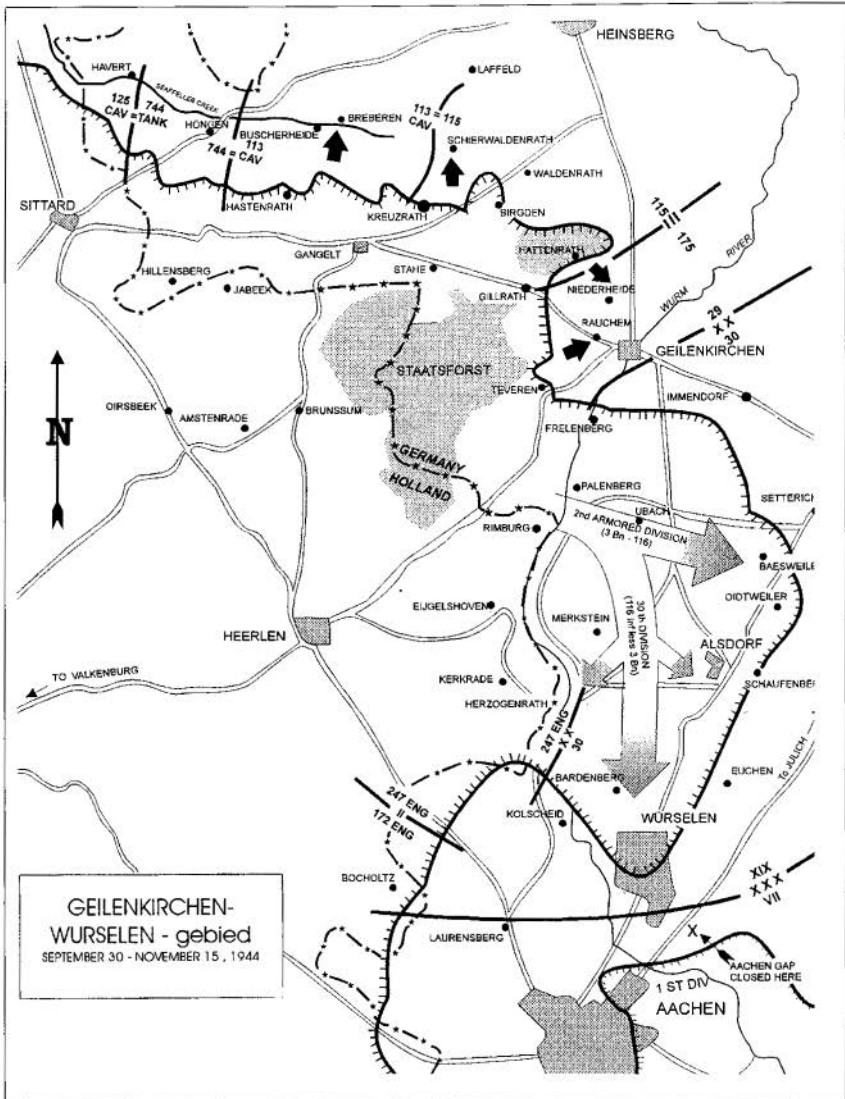
De Duitsers ondernamen twee

parallele tegenaanvallen. Een aanval met tanks afkomstig van de 10. SS Panzer Division noordoostelijk van Terwinselen met als doel Heerlen, en een aanval in de richting Sittard. Beide aanvallen werden afgeslagen. De eerste door het 120th Infantry Regiment, daarbij ondersteund door tanks en tankdestroyers; de tweede door de CCB van de pantserdivisie. Na Schaesberg nam het 119th Regiment Nieuwenhagen in, gevolgd door Ubach over Worms met al zijn kerkdorpen. Rimborg, pal aan de grens en Siegfriedlinie gelegen, bleef buiten Amerikaans bereik. Het werd niemandsland tot 2 oktober 1944.

Op de linkerflank van de pantserdivisie denderde de CCA vanuit Treebeek en Amstenrade naar het centrum van Brunssum. Het gemeentehuis van Brunssum viel in de late ochtend in Amerikaanse handen hetgeen de bevrijding betekende voor het stadje. Daarna rukte de CCA op naar Merkelbeek en Schinveld en betrad Duits grondgebied bij Gangelt. De opmars werd hierna gestaakt, de aangegeven doelen voor die dag waren bereikt.

Van de CCB was het 2nd Battalion van 67th Tank Regiment vanuit Doenrade in de aanval gegaan. Een deel kwam terecht in Jabeek en Bingelrade, het restant van de gevechtseenheid begaf zich naar Hillensberg op Duits gebied. Het 3rd Battalion van het tankregiment belastte zich met de inname van Guttecoven, Einighausen en Limbricht.

Zuid-Limburg was nu, op enkele steden en dorpen na, thans na een jarenlange bezetting weer vrij. In Duitse handen of niemandsland waren op deze dag, 19 september 1944, Eygelshoven, Kerkrade, Vaals en Rimborg. Eygelshoven kwam op 25 september in Amerikaanse handen. De plaatsen Rimborg en Kerkrade werden pas nadat aanval op de Siegfriedlinie en Aken was ingezet, bevrijd. Op 25 september werd Kerkrade

Het grensgebied bleef nog lange tijd gevaarlijk dicht bij het front.

geëvacueerd, de bevolking werd achter de geallieerde linies gebracht. De ruim 30.000 inwoners werden in heel Zuid-Limburg ondergebracht. De oude mijnstad viel pas in de nacht van 4 op 5 oktober in Amerikaanse handen. De eer van de bevrijding komt toe aan het

120th Infantry Regiment. Te vieren viel er echter weinig. De bevolking kon pas de 23e, na de capitulatie van Aken op 21 oktober 1944, terugkeren. Zij werd geconfronteerd met grote verwoestingen en vernielingen als gevolg van het oorlogsgeweld en plunderingen. Vaals

was op 20 oktober de laatste Zuidlimburgse plaats die werd bevrijd.

Slot

De bevrijding van Zuid-Limburg kostte aan Amerikaanse zijde 50 tot 55 mensenlevens. De Duitse verliezen bedroegen naar schatting het tienvoudige. Binnen enkele weken stond Zuid-Limburg een ware invasie te wachten van Amerikaanse militairen die zich prepareerden op de strijd in Duitsland. 90.000 mannschappen vonden onderdak en opvang in de Limburgse steden en dorpen, een aantal dat in de loop van de maandenlange strijd in het Neder-

lands-Duitse grensgebied nog aanzienlijk zou toenemen. Accommodatie in vijandelijk, bezet gebied was niet voorhanden dan wel verwoest. Bovendien gold voor de soldaten het verbod om met de Duitse bevolking te 'verbroederen'. Daarom zouden de Amerikaanse (en Britse) troepen voor onderdak telkens terugvallen op Limburgse bodem. Heel veel gezinnen hebben in totaliteit aan zo'n 120.000 G.I.'s onderdak verschaft. Vele contacten werden gelegd tussen deze soldaten en de toenmalige bevolking; sommige van die banden bestaan na 50 jaar nog steeds.

BRONNEN

Bradley O.N. en Blair Clay, *A General's Life*. London 1982.
 Eagen W., *The Man of the Red Horse - 113th Cavalry Group Mech*. Portland 1975.
 'Danger Forward', *The Story of the First Army*. Atlanta 1947.
 Hewith R., *Workhorse of the Western Front*. Washington 1946.
 Houston D., *'Hell on Wheels' - the Second Armored Division*. California 1977.
 Pamp F. Jr., *Normandy to the Elbe - XIX US Army Corps*. z.p. 1946.
 Rose B., *The Saga of the Red Horse - 113th Cavalry Group Mech*. Nijmegen 1945.
 Stanton S., *Order of Battle US Army World War 2*. California 1982.

'The US Army Almanac'. Washington 1950.
 Williams M., *Chronology 1941-1945, office of the chief of Military History*. Pennsylvania 1960.
 Wilmot Ch., *The Struggle for Europe*. London 1952.

In de National Archives, Washington DC, USA:
 After Action reports, 113th Cavalry Group, 113th Cavalry Squadron en 125th Cavalry Squadron, sept.-dec. 1944.
 Daily Reports 2nd US Armored Division, sept.- dec. 1944
 Daily Reports 117th, 119th and 120th Infantry Regiments, sept.-okt. 1944.

JACOB KEPPELS

KIND VAN EEN JOODSE VADER

Kroniek van de familie Keppels Lipmann Pakula

(Het Land van Herle publiceert in vijf afleveringen de jeugd- en oorlogsherinneringen van de bekende Heerlense marktkoopman van joodse komaf, Jacob Keppels (1929). Hij bracht die jaren door in achtereenvolgens Aken, Schaesberg en Heerlen. In dit egodocument brengt de marktkoopman onder woorden hoe zijn familie en hijzelf het in het nazi-Duitsland van de jaren dertig steeds moeilijker kregen. In 1939 besloot de familie Keppels daarom naar Limburg uit te wijken.

In dit derde deel beschrijft Jacob Keppels het verblijf in Schaesberg en Heerlen tijdens de eerste bezettingsjaren, en het tragische afscheid van zijn joodse vader en zijn halfzuster Trudie.

In Schaesberg

Het was niet ver tot aan de grens bij de Holz in Kerkrade. Wij waren totaal berooid, met een paar mark om de eerste dagen te kunnen overbruggen. Het was stil op straat toen wij op zaterdagavond aankwamen bij ons nieuwe verblijf te Schaesberg, waar wij in onderhuur in trokken bij de familie B. Het gezin bestond uit man, echtgenote en een grote dochter; de man was mijnwerker. Wij kregen de eerste verdieping (drie kamers) en een grote zolderkamer. Het toilet was buitenshuis. Mevrouw B. viel onmiddellijk moeder aan over het aantal kinderen dat ze meebracht: ze had begrepen dat het twee jonge kinderen waren en nu waren het er vier, want Ludwig en Käthe, die niet met de verhuiswagen konden meerijden, waren intussen ook gearriveerd. Dit zette een

domper op de vreugde eindelijk uit Duitsland ontsnapt te zijn. Wij pakten 's avonds nog zoveel mogelijk uit. De volgende dag, een zondag, gingen wij te voet naar vader in Heerlen (3 km), want het gezin Roderburg had ons op het middageten genodigd. Het was een blij weerzien met vader, die er goed uitzag. Wij werden ontvangen in de 'goede kamer'. Ik weet nu nog wat er op tafel kwam: blinde vinken, rode kool, aardappelen, appelmoes en koffie met eigen gebak na. De familie Roderburg gaf de indruk uit goede, humane en lieve mensen te bestaan: wij konden blij zijn, dat vader daar kon blijven. 's Maandags moesten wij met moeder naar het kleine gemeentehuis in Schaesberg. Wij moesten ons laten inschrijven in het bevolkingsregister en meteen door naar dienst Sociale Zaken: moeder kreeg voorlopig een kleine uitkering, te weinig om te leven, te veel om te sterven, namelijk zes gulden per week, waarvan drie gulden in waardebonnen. Dit was voor ons drieën, want Ludwig moest maar proberen werk te krijgen op de mijn, de ON II. We zullen Ludwig voortaan maar Louis noemen, de gebruikelijke naam hier. Käthe zou maar ergens een betrekking in de huishouding proberen te krijgen.

Margot en ik moesten naar school: Margot bij de Franse zusters en ik naar de St. Jozefschool, die achter het toenmalige gemeentehuis lag. Omdat moeder, Louis en Käthe 'Paumen' heetten, meldde ik mij in het Duits aan als Jacob Paumen; ik schaamde mij om anders te heten dan de rest van het gezin. De onderwijzeres, juffrouw Van Geffen, die

Duits kende, schreef mij in onder de opgegeven naam Jacob Paumen. Ik kwam in de tweede klas terecht om de Nederlandse taal te leren. Juffrouw van Geffen hielp mij heel goed, ik kon bij haar thuis op de Schaesbergerweg 47 in Heerlen stripboeken halen om in samenhang met de plaatjes de woorden beter te kunnen lezen. Moeder heeft de Nederlandse taal nooit goed onder de knie gekregen. Margot kwam in de vijfde klas terecht en heeft veel moeite moeten doen om mee te kunnen, maar de zusters daar waren echte taalkundigen. Omdat wij alleen stadse kleren droegen, viel ik in het speelkwartier onmiddellijk op: men kwam om me heen staan, lachte me uit wanneer ik geen antwoorden kon geven en al gauw klonk het op de speelplaats: "Dat is een Pruuus!". Het was als scheldwoord bedoeld en al gauw kwam het tot een hardhandige confrontatie met de jongens van de eerste en tweede klas. Omdat sport op de school in Aken met hoofdletters werd geschreven kon ik van mij afbijten. Na een paar dagen waren ze aan mij gewend, ik kreeg een paar vrienden zoals de buurjongen Thei Gulpers en het uitschelden ebde ook langzaam weg. We hebben twee jaar, tot september 1941, in Schaesberg gewoond, maar we kregen geen echt menselijk contact met de mensen in het algemeen; uitzondering waren de families Gulpers, Haan, Zdrojewski en Henssen.

We moesten bij kruidenier Koenders op krediet kopen. Dat waren deze mensen zo gewend, omdat de vooruitbetalingen op de mijn niet zo groot waren en er meestal afgerekend werd met de maanduitkering, waarin ook de toeslagen en premies verwerkt waren. Bij de bakkerij Aroma kochten we het brood van de vorige dag, dat dan geen 30 maar 27 cent kostte, of wij betaalden voor een klein brood een dubbelkje. Sigaretten - moeder kon niet zonder - kostten tussen de 15 en 25 cent.

Moeder kon komen poetsen bij Roderburg voor één gulden per dag. Zij durfde niet neen te zeggen met het oog op het verblijf van vader aldaar. Het zou ondanikbaar zijn om het niet te doen en ze was dan ook in de buurt van haar man, die ze miste. Het gebeurde elke zaterdag. Margot en ik poetsten thuis, namen al een bad, stopten kousen, dekten de tafel en deden ander huishoudelijk werk. Van de gulden die ze kreeg ging twee keer tien cent af voor de bus.

Twee Schaesbergse novicen, herkenbaar aan hun witte sluier, tijdens hun opleiding in Bretagne, rond 1935. Zij waren toetgetreden tot de orde van de zusters van de Hl. Harten van Jezus en Maria. Rechts zuster Huberta (M.C. Gronenschild), later onderwijzeres en hoofd van de Hl. Hartschool te Schaesberg. Links zuster Egidia, later naaierares. (Fotocoll. zusters van de Hl. Harten)

Moeder kreeg nog twee poetsplaatsen. Bij een slagerij kreeg zij ook één gulden om 's avonds de slagerij schoon te maken. Hier mocht ze de eindjes worst meenemen, die wij met smaak opaten: honger maakt rauwe bonen zoet. Dan

De Hl. Hart-school te Schaesberg boven aan de Stationsstraat. De school van de 'Franse zusters' was gebouwd in 1905 en in 1968 afgebroken. Links een deel van de burgemeesterswoning. Rechts lag het klooster. (Fotocoll. Zusters van de Hl. Harten)

ook nog bij de kruidenierszaak van Horsch, die mevrouw kwam zelf uit Duitsland. Hier verdiende moeder meer, kreeg altijd wat extra en bracht veel appels mee (vijf kilo voor 25 cent). Ook heeft ze er later de huispoets gedaan en aardappelen geraapt, want de baas had ook nog landerijen; voor een rij aardappelen kreeg ze één gulden loon. Moeder heeft alles aangepakt om ons er door te slepen en om vader af en toe een pakje sigaretten te kopen. Vader kwam ons 's zondags meestal een stuk tegemoet tot onder aan het kapelbosje bij Leenhof, waar we uren op de bank zaten en een ijsje kregen van drie cent van ijscoman Breemen. Vader wilde graag bij ons komen wonen, maar moeder wees op het gevaar van mevrouw B. en zij stelde het voorlopig uit. Zij liet vader node teruggaan, want het was bij Roderburg ook niet alles. We kregen de indruk dat ze gebruik maakten van onze afhankelijkheid van hun 'goodwill'.

Trudie ging het redelijk goed in Antwerpen, ze had een betrekking en een vriend. Ze was toen 17 jaar en in die

tijd was je dan nog een kind in de ogen van je ouders, en vooral in de joodse samenleving hoorden meisjes van die leeftijd nog thuis in het gezin en werden je vrienden voor je uitgezocht; maar we leefden in een uitzonderingssituatie. Louis (Ludwig) was aangenomen als sleper op de ON II, doch vóór hij die baan kreeg moest hij een briefje van de pastoor van Schaesberg meebrengen, als bewijs dat hij katholiek was. Wij allen gingen voor katholiek door. Ik heb al verteld, dat Margot en ik in Aken de communie hadden gedaan; ook werden wij pro forma gedoopt. Dit alles dank zij de vooruitziende blik van moeder. Käthe kreeg een betrekking in hotel Germania in Heerlen, zodat moeder financieel een beetje op verhaal kwam. Käthe verdiende naar ik meen drie gulden per week, die ze zelf nodig had. Als het haar niet beviel kwam ze naar huis, had hier of daar pijn, versnoepte haar geld met chocolade, blikjes vis, koekjes en sigaretten. Als bij ons de bel ging moest moeder diep zuchten, want dan kwam Käthe weer naar huis en hadden

we een eter méér. Louis kreeg elf of twaalf gulden vooruitbetaling en met de afrekening tussen de 22 en 27 gulden, maar hij ondersteunde moeder niet veel. Hij had zelf veel nodig, stelde hoge eisen, dronk onze melk op en moeder moest maar weer toegeven, omdat ze zijn financiële steun nodig had, al was deze niet groot. Later hebben we nog bij Roderburg gewerkt om Louis' schoenen en pantoffels te betalen, die hij daar had laten maken. Hij was een goede vriend van zoon Heinz Roderburg geworden, die zich aan Louis optrok, omdat hijzelf een 'Einzelgänger' was en bij meisjes geen chance had ... Onze Louis was en bleef voor ons een vreemde; hij was te lang van huis geweest en paste niet meer in ons gezin.

Vader wordt aangegeven

Mijn ouders hadden er genoeg van om apart door het leven te gaan. Ze besloten het erop te wagen en vader kwam bij ons wonen. Mevrouw B. sprak moeder erover aan, wat die vreemde man bij haar deed, ze was toch weduwe. Moeder zei, dat het haar niets aanging, ze betaalde haar huur op tijd en wat ze zelf deed, moest ze zelf weten. Mevrouw B. droop af, was kwaad en zon op wraak. Het ging een paar weken goed, we konden zelfs nog allemaal tesamen mijn tiende verjaardag vieren. Ik kreeg een nieuwe trui die moeder bij Bloemen had gekocht. Op een zondagmorgen toen vader zich net aan het wassen was, werd er op de deur geklopt. De bel was niet gegaan: dat duidde op afgesproken werk. Moeder deed open; er stond een man die een politiepenning liet zien. Hij was in burger en zei, dat hij rijksveldwachter Driessen was. Hij wees naar mijn vader en vroeg wie dat was. Moeder zei: "Het is mijn man". Hierop zei hij: "Hij staat niet bij ons ingeschreven, zodoende is hij illegaal in Nederland. Eten jullie maar eerst en dan

moet meneer zich bij mij melden op het politiebureau". Wij kregen niet veel door de keel en om 10.00 uur heeft vader zich gemeld. Hij kwam niet meer terug; het was een grote slag voor ons. 's Middags ging moeder met ons twee er heen. Wij mochten vader spreken, die overdag niet in de cel zat, maar in het wachtklokaal verbleef. Omdat hij geen verblijfsvergunning noch een geldige pas had, werd hij vastgehouden totdat de autoriteiten zouden beslissen hem uit te wijzen. 's Maandags vroeg moeder met ons twee aan de hand om een onderhoud bij burgemeester Lempers. Zij legde hem onze moeilijke situatie uit, wees op het gevaar voor vader bij een uitwijzing naar Duitsland, vertelde van alle ellende die wij hadden doorgemaakt en dat wij dan zonder vader waren. De burgemeester was begaan met ons lot en beloofde zijn uiterste best te doen om een tijdelijke verblijfsvergunning voor vader via de instanties in Maastricht los te krijgen. Vader moest zolang op het bureau blijven; we konden hem elke dag bezoeken en eten brengen. Iedere dag was moeder op het gemeentehuis om te vragen hoe het was. Wij leefden in angst en spanning. Moeder en wij gingen te voet naar Heerlen om de voorzitter van de joodse gemeente te spreken. De heer Wolf kon en wou ons niet helpen en bijstaan in de poging om vader in Nederland te houden; hij sprak over lastige Duitse en Poolse joden, die daar moesten blijven waar ze vandaan kwamen. Het was gewoon mensonterend en tegen de Halacha in, die zegt dat je elkaar moet helpen.' We zouden steeds meer in de steek gelaten worden. Ook bezochten we de pastoor van Schaesberg, die tegen mijn moeder een sermoen hield, omdat ze zich inzette voor een jood. Juist in een dorp als Schaesberg toen was, leek het net of de mensen op de maan leefden, ze hadden helemaal geen begrip of gevoel voor andersdenkenden. Wat niet in hun

katholieke straatje paste, werd verworpen. Een hele week heeft moeder van alles gedaan om vader hier te houden, maar alles was tevergeefs. We hadden veel respect voor burgemeester Lempers, die alles heeft gedaan om voor vader een verblijfsvergunning te verkrijgen. Alle pogingen liepen spaak; vader zou weer uit Nederland moeten vertrekken. De heer Lempers zei: "Niet naar Duitsland, maar terug naar België, waar hij het laatst heeft gewoond." Wij namen afscheid van vader en zeiden: "Tot gauw; we komen je opzoeken wanneer het ons financieel beter zal gaan". Moeder beloofde elke week wat geld te sturen, van dat beetje wat we zelf hadden. 's Morgens vroeg werd hij onder begeleiding van veldwachter Paulissen op de trein gezet en hij zou via Roosendaal over de Belgische grens gebracht worden. Wij namen toen eind 1939 of begin 1940 met bezwaard hart afscheid van vader. Niemand wist toen, dat het een afscheid voor altijd zou zijn. Moeder sprak hem moed in: wij zouden in geregeld briefcontact met hem blijven. Omdat in Antwerpen een grote joodse gemeenschap was, wilde hij daarheen en bij de Belgische autoriteiten een verblijfsvergunning aanvragen als politiek vluchteling.

Nu verbleven we dan in Nederland: was het hier beter, waren ze hier humaner dan in nazi-Duitsland? Wij konden het niet begrijpen, waren al deze mensen wel mensen of alleen maar ijsskoude ambtenaren, die volgens de letter der wet te werk gingen? Wisten ze dan niet wat in Duitsland aan de gang was? Alleen de heer Lempers droeg zijn mening ook werkelijk naar buiten uit.

Voor ons ging het leven verder. Wij hadden ruzie met de familie B., doch wij moesten de woning aanhouden. De huur betaalden wij in het vervolg echter aan de eigenaar zelf, de familie Quint, die ons een andere woning aanbood, die

voor ons echter te duur was. Moeder kreeg nog twee poetsbetrekkingen. Ze mocht het eigenlijk niet doen, want dan werd de kleine uitkering ingehouden. Vooral bij het gezin Horsch had ze het goed, want naast geld kregen we ook vaak levensmiddelen tegen een lage prijs. Moeder was de hele dag onderweg, Margot en ik poetsten dan alles, maakten het eten klaar, stopten kousen en deden de was. Wij wachtten altijd vol vreugde op de komst van moeder en waren nieuwsgierig wat ze weer zou meebrengen. Aan Louis hadden we niet veel. Hij had meestal alles zelf nodig, was zonderling geworden tegenover ons. Käthe wisselde van betrekking als van vuile handdoek, verkocht haar nieuwe fiets aan de familie Braams om aan geld te komen, en als ze geld had kocht ze zoetwaren en sigaretten (van 20 cent per pakje!). Wanneer we enigszins bij waren met alles te betalen en we ons financieel konden behelpen, dan had ze weer geen werk en stond ze met haar koffer voor de deur. Wij leefden op de armoedegrans.

Elke week stuurde moeder geld per postwissel naar vader. Hij had een kleine kamer gevonden, maar werk was er niet. Hij schreef ons altijd hoe het Trudie en hem zelf ging. Als hij schreef moest hij dit betalen met twee dagen niet roken. Margot had een baantje bij Roderburg gekregen; ze ging er elke woensdagmiddag te voet heen: ze moest de ramen wassen en kreeg hier een dubbeltje voor, waarvoor ze één ons kaas of cervelaatworst kocht of een pakje puddingpoeder. Dat was allemaal voor Louis, die altijd goed wilde eten. Zelf kreeg ik bij Roderburg voor een hele zaterdagmiddag werk een kwartje. Onmiddellijk uit school ging ik er te voet heen; ik maakte hakken, schoenen die gerepareerd waren moest ik verder afwerken, schoenen thuis bezorgen en dochter Liesbeth, die bij de ODB (Oms

Dagelijks Brood) op Heerlerbaan werkte, het eten brengen. 's Avonds ging ik te voet naar huis, want het kwartje hadden we hard nodig.

Mr. A.P.J.M. Lempers, burgemeester van Schaesberg van 1934 - 1947. Tijdens de oorlog nam hij ontslag, omdat hij weigerde met de bezetter samen te werken. (Fotocoll. gemeente Landgraaf)

Willie kwam op bezoek, bracht wat geld mee van de huren in Aken en kwam toestemming vragen om met Maria te trouwen. Maria was in verwachting, dit om haar vader de toestemming tot het huwelijk af te dwingen. Hij was een streng protestant; met een katholiek trouwen was voor hem een gruwel. In school ging ik goed vooruit en las veel om mij de Nederlandse taal eigen te maken. De winter van 1939-1940 was zeer koud en er lag veel sneeuw. De waterleiding was dichtgevroren in de kelders en om de mensen van de Hoogstraat en aangrenzende straten in de wijk Lichtenberg van water te voorzien werden toen de straatkranen één

keer per week opengezet. Wij kwamen de winter door zonder veel kleerscheuren.

In Polen was het ergste begonnen: de joden moesten, voorzover ze al niet in getto's leefden, bij elkaar gaan wonen. Wij kregen een kaart van oom Salli uit Lodz; hij had waarschijnlijk het adres van vader gekregen. Tussen de regels door schreef hij hoe erg het was, dat ze bij elkaar gedreven werden in enkele straten in het getto van Lodz.

De Duitse inval

In de nacht van 9 op 10 mei 1940 was de lucht vol vliegtuiggeronk. Wij schrokken wakker. Het was de verjaardag van mijn zus Margot, zij werd die dag dertien jaar. 's Morgens vroeg om 4.30 uur kwamen de Duitse troepen in het ons wel bekende 'Feldgrau' aangemarcheerd, een kolonel op een mooi paard voerde ze aan. Er waren veel kanonnen bij, voortgetrokken door paarden, en infanterie te voet. Moeder zei: "Nu hebben de Duitsers ons ingehaald, nu is het met ons allemaal gedaan". Ze trokken de hele dag van Schaesberg naar Heerlen, naar Maastricht en verder. Veel Nederlandse soldaten ruilden hun uniform voor burgerpakjes. De winkels werden door de Duitse soldaten met hun Wehrmachtmarken geplunderd, of beter gezegd leeggekocht, het waren 'Kriegsmarken', noodgeld. Gewild waren sigaretten, chocola en jenever; de winkeliers hadden nog nooit zoveel verkocht als in die dagen. Kinderen liepen met zakken vol geld, deden boodschappen voor de soldaten en vonden dit fijn, het was weer eens iets anders. Vader en Trudie zouden het nu bijzonder zwaar krijgen. Het contact met vader was voorlopig helemaal verbroken.

De situatie thuis verbeterde niet. Louis maakte steeds meer aanspraken op het beste en had geen zin meer in harde mijnarbeid, want hij was het vrije boerenleven gewend. Op school had ik

Bij een zware vechtpartij in Heerlen tussen leden van de NSB en sympathisanten van de Nederlandsche Unie waren door pistoolschoten een politiemann en een NSB'er om het leven gekomen. De Duitse bezetter nam de zaak hoog op. Een aantal Unie-leden uit Nieuwenhagen werden wekenlang in gijzeling genomen. Op deze foto van 25 maart 1941 staan een aantal gegijzelden met hun weekblad in de hand. Van links naar rechts staat: J. Silvertand, J. Keijbets en Schepers. Zitten v.l.n.r. W. Bruns, P. Meens, D. Boijmans en A. Maar. (SAH, fotocoll. 8450)

de derde klas kunnen overslaan, omdat ik alleen de handicap van de Nederlandse taal had te verwerken. Vader en Trudie ging het niet al te best: moeder probeerde elke week iets te sturen, al was het maar 20 of 50 Belgische francs. Bij de familie Horsch hielp moeder bij de aardappel- en fruitoogst om onze financiële toestand te verbeteren. Zij ging elke zaterdag voor mevrouw Roderburg boodschappen doen bij de slager en ook op de markt. Hier kwam ze in gesprek met groentehandelaar Toon Knubben, geboren in het Roergebied, waar hij later in varkens heeft gehandeld. Hij was Nederlander en vroeg aan moeder of ze hem misschien als verkoopster op een paar markten wilde helpen: zaterdags in Heerlen, woensdags in Spekholzerheide en op vrijdag in Hoensbroek, voor vijf gulden per dag en gratis groente voor

eigen gebruik. Ook de bus kreeg ze betaald. Zo hoefde moeder zich niet meer de hele zaterdag voor één gulden uit de naad te werken. Roderburg vroeg of moeder zaterdagmiddags nog drie uur kon komen om de winkel te poetsen voor twee gulden en vijftig cent. Ook dat nam moeder aan.

1941

Zo werd het 1941. Voor moeder was het lastig om drie keer per week de hele dag van huis te zijn. Margot was als kleidingmaakster in de leer bij mevrouw Heerings in Heerlen. Wij hadden een tweedehands fiets voor haar gekregen van tante Anna Vermeulen, de zuster van de eerste man van moeder. Ikzelf was intussen een paar maal ziek geweest en had de vierde klas afgemaakt met een goed rapport. Ik leefde nog altijd onder

de naam Jacob Paumen. Bij de overgang naar de vijfde klas bekeek de nieuwe meester, de heer Boer, de klasselijst en zei: "Ik heb hier twee jongens op staan: Jacob Paumen en Jacob Keppels, beiden met dezelfde geboortedatum", en toen moest ik kleur bekennen. Ik heb het hem na schooltijd uitgelegd. Hij had er begrip voor en wij zijn overeengekomen voortaan de naam Keppels te gebruiken. De jongens keken wel verbaasd op, maar de voornaam was dezelfde gebleven.

Willie en Maria hadden intussen een zoon, Erno, gekregen en ik was dus oom. Willie kon ons af en toe wat geld van de huren brengen. Hij kwam de grens over omdat hij transporten moest rijden naar Nederland. Hij had als vertegenwoordiger van moeder en beheerder van moeders panden in Aken de huren omhoog weten te brengen; de mensen verdienden ook meer. Willie zelf is er ook wel bij gevaren; hij, en ook opa, woonden toch al gratis. En hij kon goed naar zichzelf toe rekenen. Moeder kocht hier de winkels leeg: radio's, strijkijzers, kinderkleding, platenspelers. Willie kon alles goed gebruiken, want hij verkocht het met winst in Aken. Het stuitte mij tegen de borst, maar ik had niets te vertellen.

Louis kreeg steeds meer een hekel aan de mijn en was bij een knokploeg terecht gekomen van de Nederlandsche Unie.² Ze hadden hem in de smiezen, hij moest maken dat hij weg kwam. Hij was intussen in een bokscub gegaan bij Pluymaekers op de Schaesbergerweg in Heerlen. Daar was een zoon, Piet Pluymaekers, die bij zijn vader op de post werkte, maar zich moest melden voor de 'Arbeitseinsatz' (de gedwongen tewerkstelling in Duitsland). Ze hadden samen plannen om zich hieraan te onttrekken, want als Louis niet meer naar de mijn ging, moest hij óók in Duitsland gaan werken. Daar hadden ze nog een appeltje met hem te schillen, want Louis was

vóór de oorlog in Aken enkele malen in aanraking gekomen met justitie.

Naar Heerlen

Moeder kwam met nieuws: we konden verhuizen naar Heerlen, waar ze op een tot woningen omgebouwde steenen dakpannenfabriek, genoemd de "Pannesjop", een woning kon krijgen.³ Zo verhuisden we in september 1941 naar Heerlen. We hadden niet veel, dus hoefde er ook niet veel getransporteerd te worden. We leenden de handkar van Toon Knubben. Gelukkig kwamen we weg bij de vrouw die vader verraden had. Op Schaesbergerweg 11 woonden allerhande soorten mensen, zoals het 'schlammantje' Breithüber (Schlamm = kolengruis), de Duitse familie Klaarwasser, nog een Duits gezin en de mede-eigenaar Havenith. Er was geen stromend water, maar een echte waterpomp, die in de winter bevroren was. Er was geen watercloset, dat hebben wijzelf moeten maken van sinaasappelkisten. Moeder had het opnieuw laten kalken en de drie kamers laten witten en verven. Ondanks alles waren we blij, dat we in Heerlen woonden: hier konden we weer met een schone lei beginnen. Er was veel werk te doen, we maakten ons zelf trappen en zetten een stuk tuin af, zodat wij apart woonden. Moeder was dicht bij haar nieuwe job en onze Toon de groentehandelaar woonde bij mensen in op nummer 17, bij Papenhof en Daniëls. Het werd tijd om ons leven te camoufleren, want de Duitsers werden feller. In een grotere stad als Heerlen, waar veel mensen woonden, valt men niet zo op en is men niet altijd het onderwerp van gesprek. Niemand kende ons hier, wist van vader af, of kende onze vele achternamen; alleen de naam Paumen en Keppels. Wij moesten allemaal aanpakken om de woning en de leefomstandigheden in redelijke staat te brengen en te houden.

Ik ging naar een nieuwe school aan de Meezenbroekerweg, bij meester Erven, maar ik zag er geen jongens die ik op de Schaesbergerweg en Kloosterkoolhof had gezien. Onder het speelkwartier zei ik dat tegen de meester. Het gevolg was dat ik 's middags mee ging met enige buurjongens die op de St.Jozefschool in de Nobelstraat zaten. Ik kwam in de vijfde klas bij meester Bollen. Hij was vrijgezel en had een kamer tegenover de school. Hier moest ik behoorlijk aanpakken, omdat ze een stuk verder waren dan in Schaesberg. Iedere dag besteedde ik uren aan mijn huiswerk; vooral taal moest ik flink ophalen, zeker de grammatica. Moeilijk was voor mij de 'lange ij' en de 'korte ei' en ik geloof dat ik dat nooit geheel onder de knie heb gekregen. Bij meester Theunissen van de zevende klas nam ik Franse les, twee keer per week voor één gulden. Ik heb er veel opgestoken, ook de liefde voor de talen. Mijn lievelingsvakken waren aardrijkskunde, geschiedenis, politiek en algemene ontwikkeling. Hierin was ik de andere leerlingen ver vooruit. Ik denk dat die voorkeur uit een joodse identiteitsbasis voortkomt, want als volk waren wij toch altijd onderweg. Zo is onze familie van Judea rond de Middellandse Zee naar Spanje, Frankrijk, Duitsland (onze Duitse naam Lipmann), naar Polen en Rusland (onze Poolse naam Pakula), weer naar Duitsland en nu naar Nederland getrokken. Wij moesten ons overal aanpassen zonder te assimileren. Wij waren wel verlicht en geëmancipeerd joods, maar steeds moesten wij leren ons temidden van andere volken te handhaven. Ik kon me goed handhaven in deze klas. Er werd gekeken of je elke dag naar de kerk ging. Ik deed maar mee, ik wilde niet opvallen; wij hadden immers een katholiek sausje over ons gekregen.

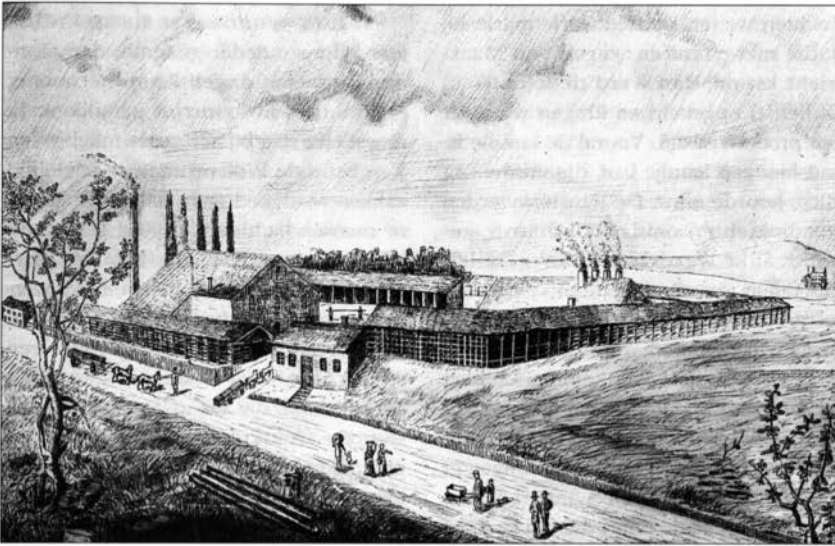
De tijden waren raar en het leven onder de Duitse bezetter was niets

waard. De joodse bevolking van Heerlen werd al gauw in de hoek gedrukt en er werden de bekende chicanes en haatcampagnes toegepast.⁴ Moeder heeft velen die waren ondergedoken toen de razzia's in 1942 begonnen aan groentebonkaarten geholpen, zoals de families Herstein, Golstein en Marcus. Er waren er bij de familie Lankhorst in de kelder die extra door ons werden bevoorrad. Jammer dat wij vader en Trudie ook niet aan een onderduikadres hebben kunnen helpen toen het nog kon. Moeder heeft na de oorlog hier altijd weer met mij over gesproken. Maar wij waren vreemden en kenden toen niemand. Met de buurjongens ging ik mee naar de katholieke kerk om op school geen punten te verliezen. Men viel niet op wanneer men deed als iedereen en wij wilden overleven na al de moeite, pijn, verdriet en de eenzaamheid van moeder.

In 1942 ging het Duitsland militair goed. De jacht op de joden was begonnen. Wetten, maatregelen en onmenselijkheden waren schering en inslag. De Limburgse joden moesten allemaal naar Amsterdam om hen beter te kunnen deporteren. In Amersfoort, Vught en Westerbork waren verzamelkampen vanwaar ze gedeporteerd werden naar Auschwitz, Sobibor, Treblinka, Mauthausen, Dachau, Bergen Belsen, Gross Rosen en andere oorden der verschrikking en massavernietiging, met gaskamers, executiepeletons en crematoria.

Zwarte groentehandel

De winter van 1941-1942 was streng, met weinig kolen, weinig eten en geen schoenen. Moeder voelde zich helemaal thuis in de groentehandel, maar er werd niets verdiend. De groente kwam op de bon, en eerst kwamen de Duitsers aan de beurt. De heer Klören, die het Kegelpaleis exploiteerde, moest het beste van deze groente verdelen onder de Duitsers. Omdat zij teveel hadden,

Schaesbergerweg rond 1890. De dakpannenfabriek ("Pannesjop") met ovens en houtzagerij werd in 1870 door aannemer Willem Claassen opgericht. Ook was er enkele jaren een tabakskerverij gevestigd. In 1897 werd de fabriekage gestopt. (SAH, fotocoll. nr. 125)

bleef hij met grote partijen zitten, die Toon van hem overnam om ze óf aan de klanten te verkopen óf in de zwarte handel terecht te laten komen. De zwarte handel was de enige manier om iets te verdienen, want er gold een prijsbeheersing. Er mocht maar 13% bruto winst gemaakt worden, waarvan 10% inkomsten en 3% voor de omzetbelasting. We kregen proces-verbaal na proces-verbaal te betalen. Na de bevoorrading van de Duitsers kwamen de NSB'ers, en de rest was dan voor de andere mensen. Het kwam voor dat de mensen in rijen stonden opgesteld van het Kerkplein tot beneden aan de Stationsstraat om maar een portie groente te kunnen bemachtigen. Vóór en na schooltijd en in de vakanties was ik altijd op de markt om de grossiers te helpen laden en lossen. Ik kreeg zo twee gulden: één van moeder en één van Toon Knubben. Hele dagen stonden wij later aan het goederenstation, waar de wagons binnenkwamen en waar de volgorde was: Duitsers, NSB'-

ers, instellingen en dan de gewone groentehandelaren. Soms kreeg je een handkar vol groente, meestal grovere soorten, soms ook stond je de hele dag voor noppes. We hadden ongeveer vierhonderd vaste klanten, die rond de Schaesbergerweg woonden tot aan Leenhof toe. Zij werden ongeduldig en kwaad wanneer we geen groente en fruit hadden. Op de distributiebonkaart, die iedereen had, werd telkens weer een bon bekend gemaakt voor groente. Daarna werden we dan, als we geluk hadden, bevoorraad. Wij kochten ook in ruil voor de 'mijnwerkersalcohol', de jenever die mijnwerkers kregen wanneer zij 's zondags werkten en waarmee sommigen betaalden als ze geen geld hadden.

Of we kochten van P.B., een NSB'er om den brode, die met de hem toegewezen groente geen raad wist, omdat zijn klanten meestal groentetuinen hadden. Zo kregen we toch iets voor onze klanten, die steeds ontevredener werden.

Kochten we iets op de zwarte markt bij S. die met paard en wagen van Maas-tricht kwam, dan werd de C(ontrol) D(dienst) opgebeld en kregen we weer een proces-verbaal. Vooral de familie K. had hier een handje van, die vrouw zag alles, hoorde alles. De winsten werden steeds kleiner, omdat wij door S. ge-noodzaakt werden minder gewilde groente af te nemen bij de meer geliefde soorten. Zo konden wij de komkommers niet kwijt; wij aten 's morgens, 's mid-dags en 's avonds komkommers bij het schaarse brood. De paar kippen en gan-zen die wij hadden konden die hoeveel-heid ook niet aan. Je was gedwongen er iets 'zwart' bij te doen: wij verkochten mosselen langs de deur, die wij kochten van de oude heer Sanders.

Naarmate de voedselsituatie verslechterde, werden de distributiebonnen belangrijker. De bonnen werden koopwaar. Ook in de zwarthandel waren de bonkaarten gewild.

Wat 's avonds mee terug kwam, werd door moeder gekookt, dan ston-den mosselen dagelijks op het menu, gekookt, in het zuur of gebakken. Ik moest elke dag bij het zaadwinkeltje van Van Es in de Willemstraat na schooltijd zakken zaadgoed gaan halen. De gewo- ne mensen hadden hier geen geld voor. Wij kochten er alles weg: boontjes, erw-ten, capucijners, grote bonen. Deze wer- den weer op de zwarte markt afgezet. Op een dag werd ik gevolgd door een re-chercheur, maar ik kon het spul onder de zuurkool, die wij zelf maakten, ver- stoppen. Ook kregen we wel eens dure groente en fruit, die we niet kwijt raak-ten en daarom, na een paar dagen wach-ten, aan de Duitsers verkochten, wat weer herrie met de klanten veroorzaak- te. Moeder en Toon gingen in de winter venten met een grote slee, die iemand in ruilhandel voor ons had gemaakt. Wij kochten hele bonkaarten op voor voor 50 tot 60 gulden en moesten maar af- wachten welke bonnen bekend gemaakt werden voor suiker, brood, vlees, jam en dergelijke. Ik moest deze bonnen samen met Toon ophalen in Brunssum, ook weer via via, bij een handelaar wiens vrouw een winkel in koloniale waren had en van de mijnwerkers de dubbele bonkaarten kocht, omdat ze op de lat winkelden en niet betalen konden. Eens reed ik met de handkar vol spek, ver- stopt onder de groente, door Heerlen om het in de Gasthuisstraat af te leveren bij O. Als jongen van dertien of veertien jaar deed ik dit uit medeverantwoorde- lijkheid, om het gezin draaiende te hou- den. Het was ruilen en zwart handelen om een paar gulden te verdienen, als je, zoals wij, geen vader met een betaalde baan had. Het fornuis in de keuken diende ook om ons te warmen. Het werd gestookt met 'zwarte' kolen, die wij kochten van mensen die op de steen- bergen nog kolen raapten tussen de ste- nen.

Alles wordt schaars en duur

Een zakje kolen kostte vijf tot tien gulden. Wij moesten gekleed worden en eens een krant kunnen lezen. Er was gebrek aan schoenen. 's Zomers liep ik op platte sandalen, die ik zelf maakte: van canvas de riempjes, de zolen waren van afgekeurde transportbanden van de mijn, die Roderburg had opgekocht om voor de mensen nog de schoenen te kunnen repareren. Mijn doorgezakte voeten zijn toen helemaal in de vernieling geraakt en ik ben er later voor de militaire dienst op afgekeurd. Kinderen kregen via het Rode Kruis één Spaanse sinaasappel op een bon. Wanneer de sinaasappels binnen kwamen, moesten enige groothandelaren deze lossen bij het station. Zelf hielp ik mee bij het lossen om ze te vervoeren naar het verdeelkantoor bij Van Gassel. We lieten dan een kist kapot springen en dan raapte ik mijn plusfour vol, liet me thuis afzetten en de sinaasappels rolden de keuken in. De reguliere prijs voor de consument bedroeg tien cent per sinaasappel. Op de zwarte markt brachten ze één gulden op. Ik kocht eventueel overgebleven sinaasappels voor 50 cent op en bracht ze in mijn schooltas naar de mensen die er één gulden voor betaalden. Aan de normale groentehandel kon je geen droge boterham overhouden.

Eens op een zaterdagmorgen werd ik op het politiebureau vastgezet. Op de eier- en botermarkt had een koopvrouw uit Valkenburg ons om bedlakens gevraagd voor haar dochter die ging trouwen. Toon wist er wel aan te komen, in ruil voor boter en eieren. Maar wie er weer mee moest sjouwen was ik natuurlijk. Toon was te bang. Het was druk die zaterdag en ik moest wachten met het overhandigen van het laken: er waren altijd 'stillen' en CD-mensen op de markt. Eentje hield me in het oog. Ik bleef niet lang staan, liep het Hamburger Buffet binnen, waar alle marktlui kwa-

men. Een Duitse familie Braun exploiteerde dat. De ober Peters zag dat ik iets kwijt wilde en zei: "Leg het maar tussen de servetten". Buiten stond de 'stille' me op te wachten en vroeg waar ik het pakje gelaten had. Toen ik zei dat ik geen pakje had, moest ik mee naar binnen, waar hij alles afzocht tot mevrouw Braun er zich mee bemoeide. Ik moest mee naar het bureau, kreeg onderweg enkele klappen, werd verhoord, maar ontkende alles. Hij sloot me op in een cel waar ik echter na ongeveer een uur op de celdeur bonsde, omdat ik naar school moest. Dit vertelde ik hem en verder dat hij een minderjarige wederrechtelijk geslagen had en vasthield. Hij liet me toen lopen met de mededeling dat Toontje Knubben zich bij hem moest melden. Na het speelkwartier ging ik weer in de klas in mijn bank zitten.

Louis werkte niet meer op de mijn, hij had zich gemeld bij de Nederlandse Arbeidsdienst met nog een paar jongens van de mijn, echte avonturiers, al wilden ze het na de oorlog niet meer weten. Moeder deed er alles aan om hem van zijn voornemen af te brengen, maar hij luisterde niet meer naar haar. Hij was onder druk gezet om in Duitse militaire dienst te gaan. Dat wilde hij niet en dus moest hij naar Duitsland gaan om er verplicht te werken in de Zeisswerke in Jena.

Margot was nog steeds bij Heering, waar ze een goede opleiding als kleermaakster kreeg. Ze heeft zich na de oorlog enige tijd zelfstandig gemaakt; alleen het knippen heeft ze niet geleerd. Ze betaalde vijftien gulden per week kostgeld en kreeg voor het naaien van een eenvoudige jurk 12,50 gulden en voor versierde jurken tussen f15,- en f17,50. Johanna, een vroegere collega van haar uit Klimmen, heeft toen voor haar de stoffen geknipt.

Wij hadden in die tijd nogal wat joodse klanten, die de gele Davidster

moesten dragen, zich niet meer op straat wilden begeven en die we de groente aan huis brachten. Ook enige gezinnen die joodse onderduikers hadden, kregen extra groente van ons. Hierop werd uit principe geen winst gemaakt. Moeder zei altijd: "Misschien helpen andere mensen in België vader en Trudie ook." Moeder zette de joodse traditie voort, zoals wij ook altijd in Aken hadden gedaan, anderen helpen nu het nog kon. Joden waren nu eenmaal ongewenst en het waren maar enkelen die hielpen, vanuit medemenselijkheid, barmhartigheid. Ook nu stond de clerus op enige uitzonderingen na aan de kant en keek toe. En ze verkondigden nog wel de boodschap van Christus, voor hen Gods Zoon, voor ons Jesoeah, rabbi van Nazareth. Als je de geschiedenis leest van 2000 jaar vervolging van ons joden, dan kun je je er niet over verwonderen dat de katholieke kerk in deze ook nu duidelijk is tekort geschoten. Met de mond belijdt men het geloof, maar bij de daadwerkelijke uitvoering hoeft het voor hen niet meer. Ik wil hier een uitzondering maken voor de mensen die met inzet van hun eigen leven de joodse medemensen hebben geholpen.

Met de tijd werden voor ons de gevaren groter, omdat wij gedeeltelijk in de zwarthandel zaten. Wanneer soms mensen door de Economische Controle Dienst gepakt werden, vielen bij de verhoren ook de namen van Toon en moeder en werden bij ons huiszoekingen verricht. Moeder werd opgepakt omdat ze een slaapkamerinterieur had verkocht, die in beslag genomen was bij de familie Van de W. Volgens de rechercheur vroeg moeder er te veel voor en legde hij er beslag op. Moeder had er een goede prijs voor betaald. Een Duitser die bij kasteel Schaesberg woonde en de slaapkamer graag voor zijn dochter had, bood zoveel geld en levensmiddelen dat moeder zwichtte, maar

hem wel zei dat ze niet mocht verkopen. Hij zei: "Ik laat ze meteen ophalen; mij doen ze toch niets". Maar moeder kwam vast te zitten bij de maréchaussee op de Sittarderweg. Ze vroeg zich af wat er met ons zou gebeuren als zij er niet was? Ze zou zo gauw mogelijk naar huis moeten zien te komen en vroeg daarom bij het volgende verhoor om een gesprek met de heer Stahl, de Duitse vertegenwoordiger in het 'Braune Haus' op de Sittarderweg. Ze zei: "Ik ben geboren Duitse en ik wil mij weer Duitse laten maken". Men schrok en vroeg waarom ze dat niet eerder had gezegd; voor de Duitsers had men schrik. Men verscheurde de stukken en moeder kon gaan. Later kreeg ze een oproep om bij Stahl te komen. Deze ried haar aan weer de Duitse nationaliteit aan te vragen. Moeder zei, dat ze zich daarover zou beraden; zo liep de hele affaire met een sisser af.

Het definitieve afscheid van vader en Trudie

Van vader en Trudie kwam in 1942 af en toe een briefkaart vanuit België. Toen in mei 1942 de laatste kaart kwam, zag ik dat moeder lijkleek werd en hilde, terwijl ze anders nooit hilde, tenminste niet in ons bijzijn. Het was een kaart met het mooie handschrift van vader: "Ich teile Euch leider mit dass ich mich heute melden muss, Trudie in ein paar Tagen. Wir kommen in ein Sammellager Malines (Mechelen) in Brussel; het bleek later het Lager in Herk-de-Stad bij Hasselt te zijn; hoffentlich tun sie uns nichts. Aber ich vermute dass es böse enden wird, denn wir werden in ein weit weg liegendes Arbeitslager deportiert. Ich küsse Euch und umarme Euch, ihr Lieben. Agnes, Sorge gut für die Margot und den kleinen Jakob, vergesse mich nie. Ihr könnt nur eines tun, betet für uns. Vielleicht auf Wiedersehen, auch der Krieg wird ein-

mal ein Ende nehmen, dann kommen wir wieder zusammen. Ich werde Euch nie vergessen und danke für die schönen Jahre mit Euch. Lebe wohl, dein Mann Leo, euer Vater". Het was net of de wereld stil stond, wij vermoedden en wisten het ook wat vader en Trudie te wachten stond: hard werken in een arbeidskamp. Als vader met zijn slechte

gezondheid dat maar kon volhouden. Trudie was jong, gezond en flink. Maar helaas, het was het laatste levensteken dat wij van hen beiden kregen. Van onze mooie dromen was niets terechtgekomen. Ons verblijf in Nederland, dacht ik toen, was voor niets geweest. Wat moest er van ons worden?

NOTEN:

1. De Hala (hebreeus: '(levens)wandel') is de verzamelnaam van de wettelijke bestanddelen uit de joodse literatuur die nauwkeurige voorschriften voor de levenswandel bevatten. Belangrijke onderwerpen zijn de besnijdenis, de sabbatrust en de spijsverordeningen.
2. Deze politieke groepering werd opgericht in juli 1940. het doel van de Unie was om, binnen de gewijzigde verhoudingen, in samenwerking met de Duitse bezetter te komen tot een nieuwe maatschappij op basis van een brede nationale samenwerking. Deze gedachtenwereld sloot nauw aan bij het volksdenken, dat in de jaren dertig was ontstaan uit onvrede over functioneren van de parlementaire democratie, het kapitalisme en de verzuiling. Ook de banden met Vlaanderen en Zuid-Afrika dienden nauw te worden aangehaald. De Unie was aanvankelijk een overweldigend succes. Een week na de publicatie van het 'Manifest aan het Nederlandsche Volk' telde men 100.000 leden, enkele maanden later 800.000. Met name in Limburg en Noord-Brabant, waar de Unie de steun genoot van de Rooms-Katholieke Staats Partij (RKSP), was de aanhang groot. Opmerkelijk is dat het overgrote merendeel van deze aanhang iets anders wilde dan de initiatiefnemers. Zij

zagen in de Unie een middel om te protesteren tegen de Duitse bezetting en de Nederlandse nazi-partijen. Al spoedig braken er meningsverschillen uit binnen de leiding en kwam het in januari 1941 tot een crisis. Steeds duidelijker werden de rechts-autoritaire idealen en de neiging tot collaboratie en antisemitisme van het bestuur. De Duitsers gaven de Unie aanvankelijk veel bewegingsvrijheid, maar na de crisis verdween het vertrouwen van de bezetter snel. De NSB en de NSNAP kregen de gelegenheid hun straatteer tegen de Unie uit te voeren. In december 1941 werd de Nederlandsche Unie verboden. In Heerlen heeft overigens op 21 maart 1941 een ernstig incident plaatsgevonden. Een twintigtal Unie-colporteurs was slaags geraakt met 25 WA-mannen, de knokploeg van de NSB. Nadat de marechaussee was toegesnelnd ontstond er opnieuw een gevecht waarbij met pistolen werd geschoten. Een marechaussee en een NSB'er werden hierbij gedood en een aantal anderen gewond. De Duitsers traden vervolgens hard op tegen de Unie-leden. Is Louis hierbij betrokken geweest?. Zie voor dit incident Jos Hoogeveen, 'Eveneens voor de goede orde'. Heerlen in oorlogstijd, 1940-1944. Heerlen 1984, p. 39-40.

HET KINDERTEHUIS KASTEEL HOENSBROEK

Een kroniek in het archief van de Congregatie van de Zusters van het Arme Kind Jezus in Simpelveld verhaalt hoe tijdens de Tweede Wereldoorlog kasteel Hoensbroek onderdak bood aan circa 150 voogdijkinderen.¹ De voogdijkinderen waren afkomstig uit 'Meerzicht' in Velsen en stonden onder de hoede van zusters van de Congregatie van de Zusters van het arme kind Jezus uit Velsen, o.l.v. moeder Francisca Cruce, M.L. Vasen.

De kroniek geeft de indrukken weer van de - helaas anonieme - kroniekschrijfster gedurende nagenoeg de gehele oorlogsperiode. Met name het deel van oktober 1942 tot juni 1946 is voor onze regio van belang. Hierin vertelt de zuster waarom en hoe de zusters op last van de bezetter met de kinderen van 'Meerzicht' naar kasteel Hoensbroek moesten verhuizen, hoe zij de oorlog op het kasteel zijn doorgemaakt, er de bevrijding beleefden en in 1946 genoodzaakt werden het kasteel weer te verlaten.

Het internaat 'Meerzicht' werd door de zusters op 25 oktober 1908 opgericht voor de verzorging en opvoeding van het arme kind, meer speciaal het sociaal en geestelijk misdeelde kind. In Velsen groeide het werk uit tot de verzorging van zo'n 130 tot 160 onder voogdij geplaatste kinderen door ruim dertig zusters en de exploitatie van een naai-, bewaar-, een jongens- en een meisjesschool.²

Jammergenoeg is het jaar 1940 in de kroniek niet beschreven. Onder "1941" schrijft de kroniekschrijfster heel nuchter: "Het oorlogsjaar bracht voor Meerzicht evenals voor tal van anderen,

grote moeilijkheden mee. Het viel werkelijk niet gemakkelijk om voor ons groote gezin het noodige aan voedsel, kleding en schoeisel bijeen te krijgen. Maar Goddank, de Voorzienigheid heeft ons zichtbaar geholpen".³

Op 22 oktober 1942 werd bekend dat Velsen op last van de Duitsers moest evacueren, omdat er in de duinen vijf kilometer verdedigingswerk moest worden aangelegd. De zusters hadden nog een stille hoop dat zij Meerzicht niet hoefden te ontruimen. Het liep echter anders. De schooldokter bracht hun de definitieve bevestiging dat ook Meerzicht bij de te evacuëren gebouwen hoorde. Als eerste werd de inmaak en alles wat kunstwaarde had veilig gesteld. Dat werd naar de Linnaeushof in Amsterdam gebracht. Op 1 november kregen de zusters te horen dat Meerzicht 22 november ontruimd moest zijn.

Er werd snel gezocht naar een ander onderkomen. Bij de andere huizen van de congregatie bleek geen plaats voor zo'n grote groep. Al op 10 november wordt de mogelijkheid van de evacuatie naar een aantal kastelen in Limburg aan het ontbijt besproken. Op 11 november bracht moeder Clementina, de provinciaal overste uit Simpelveld, het nieuws over de mogelijke huisvesting in Hoensbroek: "Er is een pracht-kasteel in Hoensbroek, een ophaalbrug, groote binnenplaats, weer een ophaalbrug, prachtzalen, twee vleugels zijn verwarmd. Rondom ligt het kasteel in het water, alles wat uit het raam valt, ligt in het water. Nog iets reusachtigs, iedere zuster krijgt een eigen kamer en iedere kamer heeft een gemakje. Een

pracht ridderzaal, die kan kapel worden. Moeder krijgt een staf, want bij zo'n slot behoort een abdis. Allen zijn vol enthousiasme. Het zou haast jammer zijn, als we niet gingen". Al de volgende dag kwam de bevestiging uit Den Haag dat men wat het ministerie betreft naar Hoensbroek kon, maar het duurde nog tot 29 november eer er een telegram uit Den Haag kwam dat het ook wat betreft de vereniging Ave Rex Christe en Monumentenzorg akkoord was.

Naar Hoensbroek

Uiteindelijk was het dan zover. Op 9 december vertrokken de 32 zusters en de circa 160 kinderen naar kasteel Hoensbroek, uitgezwaaid door dorpsbewoners en bekenden. "Tegen negen uur begon de uittocht. Ieder kind had zijn pakje met banden over de schouders op de rug gebonden, zoodat allen de handen vrij hadden. Een pakje proviand in de handwerkzak kon aan de rugbanden geknoopt worden. Het was een treurige stoet. De oudere kinderen gingen vooruit, ieder met een kleine op de arm, dan volgen de kleuters, schoolkinderen en grotere meisjes met de zusters. Vele dorpsbewoners brachten de zusters en kinderen naar de trein. Aan het station Hoogovens wachten reeds veel bekenden om afscheid te nemen".⁴ Per boot moest de inboedel naar Roermond en vandaar verder naar het kasteel. Een gedeelte van de kinderen werd, tot dat het kasteel zou zijn ingericht, in een huis in Roermond en een ander gedeelte in een huis in Maastricht ondergebracht. In allerijl werd het kasteel door de zusters ingericht en op 23 december konden ook de kinderen in het kasteel gehuisvest worden.

"Kerstmis in de vreemden" konden de zusters samen met de kinderen vieren in de slotkapel van het kasteel: "23 dec. was het zoover, dat voor iedere afdeling een slaapzaal en een woonkamer

gereed was, dus konden we samen kerstmis vieren ... Toen kwam Kerstmis! Kerstmis in de vreemden. Er was geen plaats voor Hem in de herberg, voor ons was geen plaats meer in ons eigen huis, in de plaats onzer inwoning, doch de Huisheer was bij ons. Dezelfde Huisheer, die we zoo noode in Velsen hadden zien vertrekken, kwam 22 Dec. weer in ons midden. In de kleine slotkapel werd de Hl. Mis opgedragen. Wel was niet voor alle zusters plaats, maar een plekje op de grond was een hemel. Wel was het ijzig koud, maar het hart, waarin Jezus woont wordt verwarmd door het vuur zijner liefde ... in de kerstnacht toen daarbuiten het hart der oorlogvoerenden van haat werd verscheurd, daalde de Vredevorst neer in ons midden om blijvend zijn woon onder ons te vestigen. Kerstmis in de vreemden, kerstmis in ballingschap. Terwijl daar buiten de volken tegenover elkander stonden om het menschedom te vernietigen, klonk het Glorie in excelsis door de gewelven..."⁵

In het eerste gedeelte van 1943 werd nog geschoven met de inrichting, maar uiteindelijk was dan toch een definitieve indeling gemaakt: het atelier van de naaisters werd gevestigd in "de braskamer der oude ridders", de torenkamer werd gebruikt als opbergruimte, de slaapzalen van de kinderen waren op de eerste verdieping van het 17de-eeuwse linkergedeelte. De slaapzalen van de zusters op de bovenste verdieping van de rechter fronttoren. Daaronder was de ziekenkamer en daaronder, op de begane grond van de toren, de spreekkamer. "De danszaal van de graaflijke familie was prachtig voor refter en woonkamer van de zusters. Het is de mooiste kamer van het kasteel boven de ridderzaal waar O.L. Heer zijn woontent heeft opgeslagen".⁶

De keuken was gevestigd in de kelder van het 18de-eeuwse gedeelte. Men

De weeskinderen, verkleed als Volendamertjes, waren zeer populair bij de Amerikaanse bevrijders (foto: RIOD).

kookte in het begin op twee kleine fornuizen, en dat voor soms 160-170 personen! "Elken dag in 7 partijen de aardappelen koken en dan in de hooikist warm houden. Dat mocht zoo niet blijven. Dadelijk werd er raad geschaft en na een week had de keuken twee kookketels en een scheepsfornuis".⁷

Het werd de zusters al snel duidelijk dat het kasteel niet ideaal was voor de huisvesting van zoveel kinderen. Er was te weinig sanitair, de wasmachine kon alleen draaiende worden gehouden met een noodkabel, vanwege "de zwakte van stroom", er moest een noodbadhuis worden ingericht en de verduistering moest nog adequaat worden geregeld. Nadat de eerste problemen met de hulp van de beheerder van het kasteel, Germanus, waren opgelost, kwam de dagelijkse routine van 'Meerzicht' weer op gang. Er werden weer kinderen gedoopt, de zusters hielden hun retraites, en men ontving vaker bezoek van het moederhuis in Simpelveld. In de

zomer van 1943 kwam er zelfs meer bezoek van familie van de kinderen dan normaal, de vestiging in het kasteel maakte blijkbaar velen nieuwsgierig.

Over de zomervakantie van de kinderen schrijft de kroniek: "Onze kinderen hadden een prettige vakantie. Elken dag trok zr. Jos. Petr. en zr. Adelaide er met de kinderen op uit om te zeumeren ... Bij het 'zeumeren' sloot zich het rapen van valfruit aan. De kinderen konden naar hartelust appels eten ... Ook in september genoten allen groot en klein van de rijke ooft, een ongekende weelde, vooral in deze tijd".⁸

Het jaar 1943 en ook het begin van 1944 werden verder beschreven alsof er geen oorlogsomstandigheden waren. Uitgebreid werd verteld over het bezoek van Sint Nicolaas compleet met boot en schimmel aan het kasteel op de middag van 5 december 1943. Het feest moest onvergetelijk worden. Men had de stille hoop dat het het enige sinterklaasfeest op het kasteel zou worden.⁹ Ook over

Ook in Hoensbroek was de belangstelling voor de Amerikaanse bevrijders groot. Slager Lendfers, met witte jas links, was er met zijn dochtertje op uit gegaan om de soldaten te verwelkomen. Deze foto is genomen op 17 september 1944. (SAH, fotocoll. 8380)

het op 2 februari 1944 gevierde eeuwfeest van de Congregatie, dat “wegens de tijdsomstandigheden buitenshuis niet grootsch gevierd (kon) worden”, werd met de voorbereidingen ervoor uitvoerig verslag gedaan.¹⁰

De SS op bezoek

De laatste dagen voor de bevrijding worden zeer gedetailleerd beschreven. Op één september om half negen was er luchtalarm. De kinderen zochten een heenkomen in de kelders van het kasteel. De trein van half negen was blijkbaar beschoten en ‘s nachts waren op verschillende stations de seinhuisjes onklaar gemaakt, zodat er geen treinen naar het noorden konden vertrekken. De jongensschool en de meisjesschool werden in beslag genomen en “ingericht voor troepenverblijf”. “Nu kwam menig angstig uurtje. Het kasteel, dat van de weg af zoo’n grootsche aanblik geeft en

veel grooter schijnt, dan het in werkelijkheid is, ziet er zeer aantrekkelijk uit om een schuilplaats te bieden voor hogere militairen. Wel gaf de burgemeester een bewijs, dat het kasteel geen inkwartiering mocht hebben wegens kinderverlamming, maar daar werd weinig notitie van genomen. Schier elken dag verscheen er een auto met hogere militairen om het kasteel te bezichtigen, wij ze plaats nodig hadden voor kantoren en kamers van officieren. Hierbij heeft Hr. Germanus ons onschatbare diensten bewezen, wijl hij het bezoek zoo wist te leiden en te beïnvloeden, dat het zelf inzag, dat het voor hun doel niet geschikt was. Intusschen werd in de naaikamer druk gewerkt voor het feest der bevrijding. Alle kinderen kregen op de feestjurk een oranje matrozenkraag met rood, wit en blauw geborduurd. Germanus leidde de hoge heeren zoo, dat de naaikamer, die toch feitelijk de groot-

ste kamer van het kindershuis is, nooit werd opgemerkt. Toch waren de kinderen op de naai- en strijkkamer telkens als geëlectriseerd zoo dikwijls er een auto met bezoek op de binnenplaats verscheen. In allerijl werden dan kragen, sierpen en shortjes weggeborgen.

Op de boerderij trok een troep jonge SS-mannen binnen, die in Frankrijk hadden gestreden en nu vakantie mochten houden. Gelukkig moesten ze na eenige dagen weer optrekken, want hun houding was allesbehalve correct. Ze liepen ontkleed door de tuin, gingen in de grachten zwemmen en wierpen voor ontspanning handgranaten in het water, die dan ontploften, zoodat de kroos tegen de ramen opspoot en het huis daverde. In het bootje roeiden ze door de grachten en vingden met de hand de visschen, die door de schok gedood, boven kwamen drijven.

Het kanongebulder in den omtrek hield de zenuwen voortdurend in spanning. Wyl de toestand steeds hachelijker werd, moest men met man en macht werken om aardappelen en andere levensmiddelen in huis te krijgen. In Heerlen werden de winkels geplunderd. Hele benden trokken rond om de velden te plunderen, de aardappelen te rooien en te stelen. De boeren moesten dit goedwillig toezien, soms nog helpen, mochten blij zijn een beetje voor eigen gebruik te bemachtigen en als ze om geld vroegen werd hen een pak slaag gepresenteerd of ze werden met brandstichting bedreigd. Bij boer Borghans kwamen een paar soldaten en vroegen heel beleefd een paar varkens te mogen stallen, wat hun werd toegestaan. Voor varkensvoer brachten ze mee een zak fijn wit meel en een zak gemalen gort. Na een paar dagen kwamen ze 's morgens om half vier de dieren terughalen, wyl ze verder trokken. De boer hielp zelf mee met de varkens op de wagen te laden. Het meel wat nog over was,

mocht de boer gerust behouden. Toen de troep vertrokken was, kwam de boer tot de ontdekking, dat ze niet alleen de varkens, maar ook twee runderen en twee kalveren uit de wei hadden meege-nomen.

12 Sept kwam een hooge SS man op het kasteel. Alles met kinderen bezet, geen plaats. Dan maken we wel plaats, was het antwoord. Op de binnenplaats gekomen, waar intusschen alle schoolkinderen en kleuters aan het spelen waren, keek hij de boel in het rond. De ramen waren te klein en het riekte te veel naar kinderen. Gelukkig weer een keer afgewimpeld.

13 Sept weer een auto op de binnenplaats. Een manke militair stapte behoedzaam uit. Het bleek een commandant te zijn van de groene politzei. Hij moest een plaats hebben om te slapen, had reeds een paar nachten geen bed meer gezien. Kinderbedden waren te klein, maar de zusters hadden toch ook bedden! Gelukkig bood Germanus een kamer in zijn huis aan om ons huis te sparen. Het bezoek was echter van korte duur, want nog dezelfde nacht kwam een ordonanz bericht brengen, dat hij binnen een uur moest vertrekken. Vlug werd dus alles weer bijeengepakt en de commandant van de opsporingsdienst verdween. Misschien kom ik tegen de morgen terug, was zijn laatste woord, maar het bleef bij een woord.

Wyl we steeds hoorden vertellen, dat de Duitschers op hun terugtocht alles meenamen wat er te rooven viel en men op de Akerstraat bij de ordelooze terugtocht van de manschappen wagens met varkens en ander vee zag, wat onderweg bij de boeren was gestolen, vonden we het raadzaam onze twee varkentjes maar te slachten, al waren ze ook niet vet...".¹¹

"Het was de hele dag luchtalarm. Vrijdag 14 september kwam het bericht, dat Maastricht was ontruimd ... Zondag-

middag kwam het bericht, Heerlen is gevallen, mogelijk komen de Amerikanen vanavond nog hier. Telkens trokken groote en kleine groepen Duitsche soldaten voorbij".¹²

"Na tafel kwamen zondagavond heele gezinnen op het kasteel af om een schuilplaats voor de nacht te vragen in de kelders".¹³

De Duitsers hadden gewaarschuwd dat alles verwoest zou worden en het afweergeschut dichterbij gezet. Het bleek later een truc te zijn. De Duitsers hadden die nacht een goede nachtrust door in de verlaten huizen te slapen. In de nacht was het enige wat de mensen wakker hield het gedreun van het afweergeschut. Wel hadden de Duitsers die nacht de turbomotoren van de elektrische centrale van de mijn met dynamiet onherstelbaar verwoest.

Hoensbroek bevrijd

De dag van de bevrijding van Hoensbroek werd als volgt beschreven: "Maandagmorgen 18 september konden de menschen nog niet naar hun woning terugkeren, zoodat onze vijftig gasten ook na de middag bleven. Intusschen hoorden we dat in Hoensbroek reeds hier en daar vlaggen wapperden en in den avond vierden de Hoensbroekers hun bevrijding. Toch was het nog niet pluis, want in de bosschen op de Steenberg, hadden zich nog troepen verscholen. Rustig gingen we naar bed, niet vermoedend, dat we elkander na eenige uren weer in de kelder zouden ontmoeten. Toch gierde de sirene omstreeks drie uur en het duurde geruime tijd eer het signaal 'veilig' werd gegeven.

Op den avond van 18 september werden de NSBers gevangen genomen en in de bijgebouwen van het kasteel ondergebracht. Het was een oorverdovend geschreeuw en getier, wijl ze niet naar beneden mochten. Ze wilden in de kelders van het kasteel en konden

slechts door bedreiging van te schieten en handgranaten werpen onder dwang gehouden worden.

's Morgens was alles in vreugdevolle stemming. Moeder had beloofd, dat de kinderen Dinsdags echt feest zouden vieren. Trouwens de heele gemeente vierde feest, alle winkels en kantoren waren gesloten. De vlaggen wapperden. Als bij toverslag kwamen allen plotseeling getooid met oranje te voorschijn. Zuster Albertina had druk werk, want ze wilde zelf alle oranje kragen opspelden om zeker te zijn, dat alles fijn in orde was. Zoo trokken de kinderen van afd. A,B,C,D en E door het dorp. De oude Burgemeester, die echter bekend staat als niet 18 karaats, dook op en hield een redevoering. Zoo trok de bevolking in optocht door het dorp, begeleid door de harmonie. Tegen half één kwamen de kinderen thuis. Nu werden onder het marcheren op de tweede binnenplaats nationale liederen gezongen en daarna ging men aan tafel. Gedurende de dag kwamen telkens nog auto's aan met NSBers. Men zegt, dat hun getal tot 350 was gestegen. Later werden er velen vrijgelaten, maar elke dag kwamen er ook nieuwe bij. Daar alles nog niet dadelijk geregeld was, werd op verzoek de wacht van koffie en middageten voorzien. De eerste dagen hield de ordedienst wacht, maar deze werd al spoedig door militairen vervangen. Zoo hadden we dus de eerste week dertig kostgangers meer ...

Na de koffie trok de optocht er weer op uit, want de kinderen waren natuurlijk dol nieuwsgierig om Amerikanen te zien. Intusschen kwam een troep padvinders in uniform, gevolgd door een groote groep meisjes, die oranje rokjes droegen, bij het kasteel het Wilhelmus zingen. Vele menschen in het dorp waren verbaasd onze kinderen met oranje getooid te zien, want wijl in het jaar voor onze komst 'de jeugdstorm' in de bijge-

Zuster Marie Pascale leidt haar troepen naar de overwinning. (fotocoll. RIOD)

bouwen van het kasteel was ondergebracht, meenden zij, dat wij ook NSBers waren. Inmiddels liepen er geruchten, dat op de mijn en ook in de verschillende straten de vlaggen waren binnengehaald, wijl er nog vele onguere typen in het dorp rond dwaalden. Daarbij kwam, dat de Duitschers zich in het ziekenhuis te Kerkrade hadden genesteld. De zieken mochten het huis niet verlaten en daardoor waren de Duitschers gedekt. Wij waren vrij, maar de feestroes was toch bekoeld.

Om elf uur werden we uit de slaap opgeschrikt door een vrees'lijk gedreun en gekraak, zooals we nog nooit hadden meegemaakt, de grond trilde onder onze voeten. Voor het eerst maakten wij kennis met Amerikaans geschut. De meeste kinderen waren dan ook in allerijl, zonder zelfs kousen aan te trekken, met hun kleeren onder den arm naar beneden gevlogen. Gelukkig bleek het meer gebulder dan gevaar te zijn, wijl de Duitschers de Amerikaansche groet niet beantwoordden. Na een goed half uur konden we weer naar bed gaan. Het zware

geschut, dat zooveel geraas maakte, stond in den omtrek van het kasteel en daarmede werd Aken en de Siegfriedlinie beschoten. In de bijgebouwen heerste een paniek, wijl men meende dat de gebouwen in elkaar storten. Van dit spektakel zouden we nog meer nachten kunnen genieten, zoolang er Amerikaansche kanonnen in de buurt waren opgesteld. Ramen en deuren bewogen zich. Er was echter geen gevaar, daar de kogels, die hier werden afgeschoten 27 kilometer ver pas neerkwamen, dus over ons heen gingen. Het spektakel kwam van de luchtdruk, evenals het bewegen der ramen enz."¹⁴

De feestroes bekoelde dus vrij snel, omdat nog niet iedereen bevrijd was. Ook bleven levensmiddelen schaars en zorgde het verblijf van zo'n 450 N.S.B.'ers en een vijftigtal Rijksduitsers 'die bij de mijnen iets op de kerfstok hadden' voor de nodige overlast.

De zusters en kinderen kregen regelmatig bezoek van Amerikanen, die het kasteel kwamen bezichtigen: "Wijl men in de nieuwe wereld zulke oude gebou-

wen niet aantreft". Voor die Amerikaanse soldaten, die achter de frontlijn tijdelijk even mochten uitrusten, organiseerden de zusters bonte avonden. De soldaten, genoten duidelijk van de opvoeringen door de kinderen van kleine toneelstukjes, dansjes en zang en van de bloemen uitdelende meisjes. Wild waren de G.I.'s op de Berliner bollen, die de zusters voor hen bakten. Vooral de kleuters in Volendammer klederdracht trokken bijzondere aandacht. "De Amerikanen zijn zeer joviaal en houden dolsvleel van kleine kinderen. Ze hebben grote behoeften aan hartelijkheid, vooral als ze eenige dagen van het front vrij hebben om weer uit te rusten en nieuwe kracht op te doen. De arme kerels moeten zooveel missen, ze hebben huis en haard, vrouw en kinderen verlaten om ons de vrijheid te brengen. Het is daarom, dat men hier en daar gezellige avondjes geeft om die goede mannen, die al wat hun dierbaar is, hebben achtergelaten om Europa van het nazidom te bevrijden. Het is ook een zeer apostolisch werk op die wijze dankbaarheid te toonen, door de mannen die in zich goed zijn, te behoeden voor de schijnbaar goedheid, die hun geboden wordt, maar die hun ziel bedreigt en hun geestelijk en lichaamlijk ten ondergang brengt".¹⁵

De kroniek vermeldt verder hoe de zusters weigerden een waarschijnlijk in het gevangenkamp geboren N.S.B.-baby op te nemen; vanaf 14 oktober Engelse officieren de huisvesting van de toen 120 kinderen van Meerzicht in het kasteel in gevaar brachten, omdat ze er hun hoofdkwartier wilden vestigen en hoe dit door sir Thomson, een Amerikaan van de Civil Affairs, was verhinderd; hoe de kinderen oude, vooral linker, klompen beschilderden en als souvenir verkochten; het aantal gevangenen in de bijgebouwen in december tot zo'n 900 was gestegen; met een schoenmaker uit het

gevangenkamp met door de directie van de mijn Emma beschikbaar gestelde materialen het schoenenprobleem van de kinderen werd opgelost, en hoe in spanning de capitulatie van Duitsland werd afgewacht.¹⁶

"Meermalen was er reeds overgesproken, dat de oorlog weldra zou eindigen. Zou Duitsland capituleren? Zou West-Nederland eindelijk vrijkomen? Op den avond van 4 mei 1945 beginnen om 9 uur de sirenen te gillen. Dus moest het vrede zijn."¹⁷ Er werd uitvoerig feest gevierd, een feest dat tot en met de tiende mei, Hemelvaartsdag, werd voortgezet en 's avonds laat besloten werd met een fakkeloftocht door de straten van Hoensbroek.¹⁸

En toen?

Na de capitulatie werd al gauw duidelijk dat Meerzicht gesloopt was. "De hoop spoedig weer naar Meerzicht te keeren is dus vervlogen". Toen de zusters op 18 maart 1946 werd meegedeeld, dat zij met terugwerkende kracht vanaf 15 januari het kasteel voor eigen rekening bewoonden, volgde er haastig een zoektocht naar een nieuw huis. "De huurvergoeding door Meerzicht te betalen voor 5 maanden, van 15 januari tot 15 juni bedroeg f 5325,-". Het bleek onmogelijk heel Meerzicht bij elkaar te houden. Er waren veel opties, maar allen werden verworpen. Ze waren of te duur of niet direct te betrekken. De zusters besloten uiteindelijk, dat de "kleinen" naar een huis in Slagharen en de "grooten" naar een huis in Simpelveld zouden gaan. De kleinen gingen al in mei naar Slagharen waar ze een afdeling "Meerzicht" vormden. De laatste kinderen en zusters vertrokken op 1 en 2 juni. "1 Juni waren meerdere grote meisjes reeds in betrekking gegaan, zoodat er alleen jongere schoolvrije kinderen meer over waren. 's Avonds tegen acht uur kwam de auto om Zusters en kinderen

naar Simplveld te brengen ...”.

De kroniek van Meerzicht eindigt met dit droeve verhaal van de liquidatie. “Ons mooi Meerzicht was verdwenen. Zal nog ooit een nieuw Meerzicht in het Noorden komen? Voor de naam bestaat Meerzicht nog in Slagharen. Wat O.L. Heer verder van ons verlangt, laten we aan God over. Hij heeft Meerzicht gegeven, Hij heeft het ons ontnomen. Zijn H. Naam zij gezegend”.¹⁹ Een krantartikel van mei 1959 berichtte dat ‘Meerzicht’

herbouwd zou worden in Santpoort op een terrein nabij de Dinkgrevelaan. Inderdaad konden de zusters uit Simplveld weer een nieuw complex aan de Middenduinerweg /hoek Dinkgrevelaan openen voor de verzorging van voogdijkinderen. De functie was echter in 1961 al overgenomen door het Instituut St.Raphaël onder bestuur van de Stichting Kinderverzorging te Velsen. De naam ‘Meerzicht’ was verdwenen, maar het instituut herrees.²⁰

NOTEN:

1. Archief van de Congregatie van de zusters van het Arme Kind Jezus te Simplveld, Kroniek nr. 67: ‘Kroniek Meerzicht 1933-1946’. Over de geschiedenis van de voogdijkinderen werd al eerder uitvoerig bericht door Jan van Lieshout in het Limburgs Dagblad van 22.9.1984. Hij interviewde daarvoor zuster Marie Pascale, een van de zusters die de oorlog op het kasteel hebben doorgebracht. Ook P.A.H.M. Peeters vermeld in zijn boek ‘Jan Lucas Röselaars, pastoor te Hoensbroek’, Hoensbroek 1960, op p. 152 dat een ‘groot aantal rijksvoogdijkinderen in februari 1943 tot in 1946 een onderdak op het kasteel hadden’.
2. Volgens een in de kroniek ingeplakt persbericht uit mei 1959.
3. Kroniek, p. 23.
4. Kroniek, p. 27-38.
5. Kroniek, p. 40.
6. Kroniek, p. 42.
7. Kroniek, p. 43.
8. Kroniek, p. 44.
9. Kroniek, p. 46-47.
10. Kroniek, p. 49-52.
11. Kroniek, p. 58-60.
12. Kroniek, p. 61.
13. Kroniek, p. 62.
14. Kroniek, p. 63-65.
15. Kroniek, p. 67.
16. Kroniek, p. 68-77. Volgens een dossier ‘Evacuatie’ nr. 23/1944 in SAH, Archief van de gemeente Hoensbroek 1940-1948, varieerde het aantal kinderen tussen januari en september tussen de 137 en 118.
17. Kroniek, p. 77.
18. Kroniek, p. 78.
19. Kroniek, p. 84-91.
20. GA Velzen, Archief van de gemeente Velsen, Gemeenteverslagen 1960-1961 en Ijmuiders Courant van 17 november 1973.

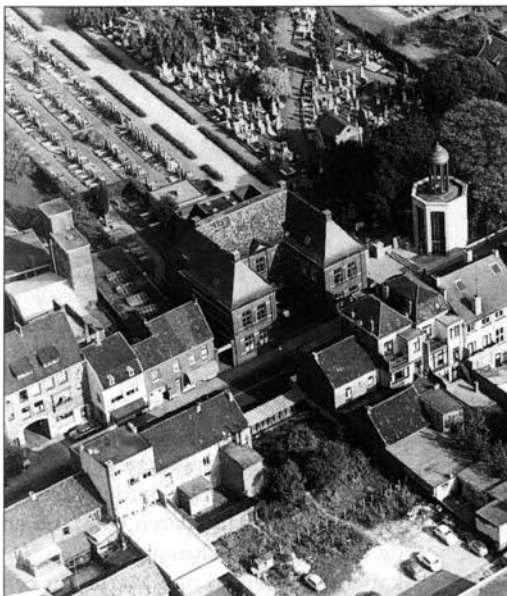
JOS KRÜLL

OORLOGSMONUMENTEN IN HEERLEN EN HOENSBROEK

Kort na de bevrijding van ons land van de Duitse bezetting, en ook in de jaren daarna, werden overal oorlogsmonumenten geplaatst. De functie van deze gedenktekens was tweeërlei: als herinnering aan en erbewijs voor degenen die hun leven hebben gegeven voor het vaderland in de strijd tegen de onderdrukking, maar ook als waarschuwing voor het nageslacht. De herdenking van 50 jaar bevrijding van Heerlen vormt een goede aanleiding om eens aandacht te besteden aan de acht oorlogsmonumenten die zich in Heerlen en Hoensbroek bevinden.

1) De gedachteniskapel aan de Akerstraat

De kapel dateert uit 1961. Zij is gebouwd door architect ir. F. Peutz en werd op 24 december van dat jaar ingezegend door de deken van Heerlen mgr.ir. H. Bemelmans. De naast het gebouw staande gedenksteen werd door burgemeester Van Grunsven onthuld. Hiermee werd een belofte ingelost, die reeds in 1940 in een raadsvergadering werd gedaan: de bouw van een Maria-of Vredeskapel. Er werd een fonds opgericht om geld in te zamelen. De bouw heeft zolang op zich laten wachten omdat de kapel oorspronkelijk elders was gepland. De eerste bouwplaats was namelijk gepland naast het raadhuis. Door de gewijzigde omstandigheden na de bouw van het nieuwe raadhuis van architect Peutz was dit op het Raadhuisplein niet meer mogelijk. Als alternatief werd nu gekozen voor het Tempsplein. Hier gold als bezwaar dat het zich daar bevindende H. Hart-

De gedachteniskapel bij de algemene begraafplaats op de Akerstraat in Heerlen. Links het oude politiebureau. De luchtfoto werd genomen op 2-10-1962. (SAH, fotocoll. nr. 10421)

beeld verplaatst moest worden en dat bovendien door vele mensen werd gepleit voor een meer rustige en intieme plaats. Uiteindelijk werd de kapel naast de Algemene Begraafplaats aan de Akerstraat gebouwd. Het is een achthoekig gebouw geworden van 10,5 meter hoog. Het torentje heeft een hoogte van acht meter en is gemaakt van gewapend beton. Alleen het bovenstuk is van een zwaar soort transparant plastic, zodat het daglicht niet alleen door de ramen binnenvalt. De glas-in-loodramen zijn vervaardigd door de Heerlense kunstenaar Eugène Laudy. Hij heeft

Het monument op de begraafplaats te Heerlerheide, ontworpen door de beeldhouwer Sondeijker. De onthulling vond plaats op 2 mei 1949. (SAH, fotocoll. 8149)

symbolisch de dodenliturgie uitgebeeld: de geestelijke strijd op aarde, de voor-spraak van de Martelaren en Maria en de opgang naar Christus, de zon. De kapel is toegewijd aan Maria; op een marmeren kolom staat een oud Maria-beeld afkomstig uit de St. Pancratius-kerk. De inscriptie op de gedenksteen luidt:

"Wij hebben hier de strijd ons opgelegd vol-streën"

*Uit eerbied en dankbare gedachtenis
aan de gevallen uit onze stad in de 2e
Wereldoorlog
De burgerij van Heerlen*

De St. Pancratiusparochie had aanvankelijk de zorg voor de kapel. In 1971 nam de gemeente Heerlen de zorg voor het monument van de parochie over. In 1988 werd de Gedachteniskapel geadop-teerd door de leerlingen van de R.K. Basisschool St.Tarcisius uit de Heerlense wijk Aarveld.¹ Tijdens de jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei vervult de kapel een belangrijke rol. Vanuit het

stadhuis trekt men in stille tocht langs de Groene Boord over de Algemene Begraafplaats naar de Gedachteniskapel. Hier wordt dan een moment stilte in acht genomen, "The last post" wordt ge-blazen en kransen worden bij de gedenksteen neergelegd.

2) Het kruis op de algemene begraafplaats aan de Akerstraat

Van het houten gedenkkruis is de ontwerper/maker onbekend. Het werd eind 1944 geplaatst en onthuld door bur-gemeester Van Grunsven. Het kruis be-vindt zich op de Algemene Begraaf-plaats aan de Akerstraat, helemaal ach-teraan op het terrein tegen de schutting aan de Groene Boord. Het was oor-spronkelijk circa 4 meter hoog. In de nacht van 15 op 16 juni 1993 werd het kruis in brand gestoken.² Er werd nu een nieuw kruis geplaatst, dat aanmerkelijk kleiner is: het is rond de 2,5 meter hoog en de dwarsbalk is circa 1,5 meter). De tekst op de sokkel is hetzelfde gebleven:

*Aan hen die vielen voor het vaderland
Het gemeentebestuur van Heerlen*

3) Het monument in het De Weverziekenhuis te Heerlen

Het monument is opgericht ter nagedachtenis van Dr. K.C. van Berckel. Het is een portretbuste in reliëf van gele steen. De afmetingen zijn 50 bij 40 centimeter, de dikte 7 centimeter. Het is aangebracht op de houten tussenwand in de grote binnenkomsthal van het De Weverziekenhuis aan de Henri Dunantstraat 5 te Heerlen. Het is niet bekend wie de maker van het monument is en wanneer het is onthuld. Waarschijnlijk heeft het eerst in de hal van het oude St. Jozefziekenhuis aan de Putgraaf gehangen en is het na de afbraak van dit ziekenhuis, eind jaren zestig, naar het nieuwe ziekenhuis overgebracht. Onder de portretbuste is de volgende tekst aangebracht:

*In Memoriam K.C. van Berckel
in leven chirurg
aan dit ziekenhuis
gefusilleerd in Vught op 5/9 1944.³*

4) Het monument op de begraafplaats te Heerlerheide

Het stenen monument is ontworpen door de beeldhouwer Sondeijker en stelt twee mijnwerkers voor die hand in hand moedig voor zich uit kijken. Het is opgericht voor twee mijnwerkers van O.N. mijn III, Meinardus Tempelaars en Reinier Savelsberg, die tijdens de mijnwerkersstaking van mei 1943 door de bezetter werden opgepakt en te Bergen (Noord-Limburg) werden gefusilleerd. Beide mijnwerkers werden voor het monument begraven. Onthuld werd het op 2 mei 1949 door de oudste zoon van Savelsberg in aanwezigheid van onder andere de Commissaris van de Koningin mr.dr. F. Houben, de heer Van Grunsven, burgemeester van Heerlen, en de directie van de O.N. Mijnen. Het monu-

ment bevindt zich op de Begraafplaats aan de Kampstraat te Heerlerheide. De afmetingen van het monument zijn: circa 2 meter hoog en 1 meter breed; de sokkel is 1 meter hoog en 3 meter breed. De tekst op de sokkel luidt:

In Memoriam Meinardus Tempelaars geb. te 's-Gravenhage 6 juni 1904, Reinier Savelsberg geb. te Schaesberg 27 april 1895; door de bezetter doodgeschoten te Bergen L. op 2 mei 1943 en alhier ter aarde besteld op 6 juli 1946 Voor God, Koningin en Vaderland.⁴

De leerlingen van het Bernardinuscollege hebben dit monument in 1985 geadopteerd. In de school hangt een foto en ieder jaar, bij de dodenherdenking op 4 mei, leggen enkele leerlingen van de brugklas bloemen bij het monument.

5) Het oorlogsmonument op de markt te Hoensbroek

Na de oorlog werd er in Hoensbroek een comité gevormd om een gedenkmontument op te richten om diegenen te gedenken die hun leven voor het vaderland hebben gegeven. De beeldhouwer Charles Vos uit Maastricht ontwierp en maakte een beeld van Franse Peronsteen. Het werd geplaatst naast het oude St. Janskerkje aan de Markt te Hoensbroek. Het stelt de weduwe van een in de oorlog gevallen strijder voor, die treurt over het verlies van haar echtgenoot. Met opgeheven hoofd en gevouwen handen bidt zij tot God om haar en hun kinderen bij te staan, en dat het offer niet tevergeefs geweest moge zijn. Aan de voet van het beeld strooit een geknield kind bloemen op een graf om de gedenktentis aan de dierbaren levend te houden.

Het monument werd op 3 mei 1953 onthuld door twee dochttertjes van slachtoffers van de oorlog, in aanwezigheid van veel militaire, geestelijke en wereldlijke autoriteiten. Bij de jaarlijkse

Oorlogsmonument op de markt in Hoensbroek. (fotocoll. Kasteel Hoensbroek foto: J. Knibbeler)

dodenherdenking op 4 mei trekt men in stille optocht naar het monument en wordt er door de burgemeester een krans gelegd.⁵

6) Graf(monument) voor mijnwerker S.H. Toussaint op het kerkhof van Hoensbroek

De mijnwerker S.H. Toussaint was betrokken bij de mijnwerkersstaking van eind april 1943. Twee jaar eerder was de zondagsarbeid in de mijn ingevoerd. Een staking had toentertijd niets uitgemaakt. Nu dreigden de mijnwerkers, die tot nog toe van tewerkstelling in Duitsland, de 'Arbeitseinsatz' waren vrijgesteld, toch voor deze werkzaamheden te worden opgeroepen. Ook de plannen van de Duitsers om de Nederlandse officieren weer in krijgsgevangenschap te nemen werden met grote verontwaardiging ontvangen. De bezetter reageerde op de staking met de willekeurige arrestatie van een aantal personen, waaron-

der drie mijnwerkers. De gearresteerden werden op de Hamertse Heide bij Bergen (Noord-Limburg) gefusilleerd. S.H. Toussaint, werkzaam bij de Staatsmijn Emma, was een van hen. Pas in 1946 werd het massagraf ontdekt en konden de drie mijnwerkers alsnog plechtig worden begraven op 6 juli 1946. Toussaint kreeg zijn laatste rustplaats op het kerkhof van Hoensbroek. Het grafmonument bestaat uit een hoge steen met een groot kruis; daarnaast een steen half zo groot met een plaquette met het volgende opschrift:

In Memoriam

S.H. Toussaint

Geb. 22.12.'14

in dienst van Staatsmijn Emma

Door de bezetter doodgeschoten

2 mei 1943

In onze strijd om de vrijheid

R.I.P.

Het monument is omgeven door een laag hekwerk met aan de voorkant rechts en links het embleem van de mijnwerkers: Hammer und Schlägel (hamer en hak).

7) Het monument aan de Heerlerweg

Dit monument is gebouwd door de parochie O.L. Vrouw Boodschap als dank dat Hoensbroek gevrijwaard was van oorlogsgeweld in de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de processie wordt het als rustaltaar gebruikt. Het is niet bekend wanneer en door wie het is onthuld.

8) Het monument bij Ten Esschen

Dit monument, een kapelletje, is gebouwd door de bewoners. In deze wijk is in de oorlog een bom gevallen waarbij een vrouw is omgekomen. Het kapelletje is geplaatst als herinnering aan deze tragische gebeurtenis.

NOTEN:

1. SAH, Persdocumentatie rubriek 15/22, Vredeskapel.
2. Limburgs Dagblad 17 juni 1993.
3. SAH, Documentatie Heerlen en omstreken rubriek 15 nr. 29: oorlogsgedenktekens.
4. SAH, Persdocumentatie rubriek 15/22, Monumenten voor gevallen; Limburgs Dagblad 3 mei 1949. Sta een ogenblik stil, Kampen 1980, 180.
5. SAH, Persdocumentatie rubriek 15/22, Monumenten voor gevallen; Limburgs Dagblad 4 mei 1949. Sta een ogenblik stil, Kampen 1980, 121.
6. Ik dank de heer J. Brassée uit Hoensbroek voor de informatie.

Aflevering 1, januari-maart

Een tijdgenoot over de berechting der Bokkerijders (door G. Geraedts)	1
Kind van een joodse vader. Kroniek van de familie Keppels Lipmann Pakula (dl. 1) (door Jacob Keppels)	9
Een Schaesbergse schepen en zijn familie in de Pancratiuskerk te Heerlen (door H.A.J. Dortants)	22

Aflevering 2, april-juni

DoCoMoMo en het nieuwe bouwen in Heerlen (door Volmar Delheij)	25
Kind van een joodse vader. Kroniek van de familie Keppels Lipmann Pakula (dl. 2) (door Jacob Keppels)	32
Woonhuizen in hoeve Overste Worm (door Th. Sniekers)	44
Boekbesprekingen: H.C.J.M. Kreijns, Grondbezitters te Welten in de 16de eeuw, en M. van Dijk, De Schutterije van Heerle	46
Bericht	48

Aflevering 3-4, juni-december

Tussen angst en honger. Facetten van het leven in de Oostelijke Mijnstreek tijdens de Tweede Wereldoorlog (door Rob P.W.J.M. van der Heijden)	49
Vijftig jaar geleden. de Amerikaanse opmars en de bevrijding van Oostelijk Zuid-Limburg in het najaar van 1944 (door J. Gouverne)	79
Kind van een joodse vader. Kroniek van de familie Keppels Limann Pakula (dl. 3) (door Jacob Keppels)	92
Het kindertehuis kasteel Hoensbroek (door C. van Berge en R. Braad)	106
Oorlogsmonumenten in Heerlen en Hoensbroek (door J. Krüll)	115

In het vorige (dubbel)nummer van Het Land van Herle, gewijd aan de bezetting van oostelijk Zuid-Limburg (1940-1944) en de bevrijding in september-oktober 1944, zijn enkele foutjes geslopen.

Zo is in de het notenapparaat van de bijdrage van Rob van der Heijden noot 40 weggevallen. Deze luidt:

40. Jongen, 36; Een jaar geleden (De Zuid-Limburger, 29 september 1945, p. 1), in: Bischoff, 119.

In de eerste alinea op p. 81 van het artikel van J. Gouverne over de geallieerde opmars staat de volgende zin: "De gehele bevoorrading van de geallieerde legers, inmiddels uitgegroeid tot 1.500.000 man, vond plaats via Franse havens met een beperkte capaciteit. De aanvoerwegen naar het front werden erg lang, met gevolgen voor de regelmatige bevoorrading voor de oprukkende Canadese, Duitse en Amerikaanse troepen." Uiteraard moet "Duitse" vervangen worden door "Engelse".

Helaas zijn ook in deel 3 van de kroniek van Jacob Keppels twee noten niet afgedrukt, en wel noot 3 en 4. Zij moeten luiden:

3. De 'Pannesjop' was oorspronkelijk een dakpannenbakkerij annex houtzagerij en werd in 1870 gesticht op initiatief van de aannemer Willem Claassen. Van 1880-1882 is er korte tijd een tabakskerverij gevestigd geweest. De bedrijven bleven tot 1897 bestaan. Aan het begin van de twintigste eeuw werden er op het complex (nood)woningen gebouwd ten behoeve van de groeiende stroom mijnarbeidersgezinnen. Zie Heerlen in oude ansichten, Zaltbommel 1970, p. 133.

4. Voor de tragische wederwaardigheden van de leden van de Israëlitische gemeente Heerlen (omvattende de burgerlijke gemeenten Heerlen, Hoensbroek, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Ubach over Worms en Voerendaal) vergelijk men J. Michman, H. Beem en D. Michman, Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland. Antwerpen/Amsterdam 1992, 418-419 en J. Hoogeveen, 'Eveneens voor de goede orde', 42-47.

Voor wat betreft de oorlogsmonumenten: Broeder Lambertus van de abdij Mamelis en mevr. Bouwkamp waren zo vriendelijk ons erop te wijzen dat ook op de Heerlerbaan een kapel staat die kan worden beschouwd als oorlogsmonument, en wel de kapel aan de Boutscherweg. De tekst op de muurplaat duidt daarop: "Deze kapel toegewijd aan onze lieve vrouwe van Fatima is gesticht uit dankbaarheid dat Heerlerbaan in de jaren 1940-1945 gespaard bleef van oorlogsgeweld. Bid voor de vrede." In de opsomming van de oorlogsmonumenten in Heerlen en Hoensbroek (door J. Krüll) kan, voor wat betreft monument nr. 8, het kapelletje aan de Esschenweg (Ten Esschen), de volgende informatie worden toegevoegd. Het opschrift aan de buitenzijde luidt: "Ave Maria. Hulde en dank aan Maria. 1948". In de kapel hangt een oorkonde waarop staat vermeldt dat de kapel is opgericht door de bewoners van ten Esschen, uit dankbaarheid voor vrijwaring van oorlogsgeweld gedurende 1940-1945. De Mariakapel is ingezegend mgr. Lemmens, bisschop van Roermond; het beeld is vervaardigd door Jean Weerts uit Maastricht.

Tot slot zij vermeldt dat de redactie van Het Land van Herle en het Stadsarchief open staan voor informatie omtrent de hier en in het artikel genoemde oorlogsmonumenten.

Wie kan ons hier meer over vertellen?

Richtlijnen voor de auteurs

Artikelen sturen naar de redactie van het Land van Herle, Postbus 1, 6400 AA Heerlen. De auteurs wordt verder vriendelijk verzocht zich te houden aan de onderstaande lijst met afkortingen en zorg te dragen voor een ruime interlinie en brede marge. Nadere richtlijnen voor het inleveren van kopij worden op verzoek toegezonden. De auteur van een geplaatst artikel ontvangt kosteloos vijf exemplaren van het nummer waarin het artikel is opgenomen.

Lijst van gebruikte afkortingen

ARAB	Algemeen Rijksarchief Brussel
ARAH	Algemeen Rijksarchief Den Haag
ASPH	Archief Sint Pancratiusparochie Heerlen
BS	Burgerlijke Stand
DHO	Doop-, Huwelijks-, en Overlijdensregisters
GA	Gemeentearchief (van-)
GAK	Gemeentearchief Kerkrade
GAM	Gemeentearchief Maastricht
HSAD	Hauptstaatsarchiv Düsseldorf
LvO	(archief) Landen van Overmaas
LTG	Limburgs Tijdschrift voor Genealogie
LvH	Het Land van Herle
MM	Maaslandse Monografieën
Msg	De Maasgouw
PSHAL	Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg
RA	Rijksarchief (in -)
RAL	Rijksarchief in Limburg
RANB	Rijksarchief in Noord-Brabant
RvS	(archief) Raad van State
SG	(archief) Staten Generaal
SAH	Stadsarchief Heerlen
ZAGV	Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins